อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หลวงประพันธ์เนติวุฒิ (ช้อย เอมะพรหม)

ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม

๒๓ มิถุนายน ๒๕๑๔

คำอุทิศ

กุศลผลบุญใดอันพึงได้พึงมี จากการพิมพ์หนังสือนี้ — ขออุทิศเป็นเปตพลีแด่ คุณพ่อ — หลวงประพันธ์ เนติวุฒิ ผู้เสียสละอย่างน่าเห็นใจ และพื้นฝ่าอุปสรรคทางเศรษฐกิจนา ๆ ประการในการจัดการให้ลูก ๆ ได้รับการศึกษาเพิ่มเติมทั้งในและนอกประเทศ

— ลูก ๆ

23 มิถุนายน 2514

[illegible]

[illegible]
[illegible]

อำมาตย์โท หลวงประพันธ์เนติวุฒิ

ชาตะ วันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๓

มรณะ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔



งานสวดอภิธรรมศพ หลวงประพันธ์เนติวุฒิ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อ ๒๗ ก.พ. ๒๕๑๔



บุตรหลวงประพันธ์เนติวุฒิ ถ่ายร่วมในงานสวดอภิธรรมศพ หลวงประพันธ์เนติวุฒิ
เมื่อ ๒๗ ก.พ. ๒๕๑๔



นักเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๖

พ.ศ. 2456

โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา

แถวยืน นายชุบ นายคลี่ นายวิญญาต นายอื้น นายสุรี นายเบ็ง นายพร นายสนิท

แถวนั่ง นายจอน นายสนั่น หลวงประพันธ์เนติวุฒิ นายนอร์แมน สัตตัน นายสัมฤทธิ์ นายสงัด

(สมัยนั้นยังไม่ใช้นามสกุล)

สารบัญ

เรื่อง **หน้า**

คุณพ่อ

วงศ์ตระกูล คุณพ่อ เกิดที่บ้านท่าหลวง อำเภอท่าหลวง จังหวัดพิจิตร เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2423, ชื่อตัวชื่อ **ช้อย** นามสกุล **เอมะพรหม** เป็นนามสกุลที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) พระราชทาน, บิดาของคุณพ่อคือ หลวงวัง (อิน เอมะพรหม) มารดาชื่อ สิน, หลวงวัง เป็นบุตรของขุนเทพเสนา (พรหม) กับนางเทพเสนา (สมบุญ) นางเทพเสนาผู้นี้เป็นหลานของหลวงศรีกษัตริย์ (เอม) และหลวงศรีกษัตริย์ผู้นี้อยู่ในตระกูลของพระยาสีหราชฤทธิไกร (บัวเล็ก) ข้าหลวงเดิมรัชกาลที่ 4 ผู้รักษาเมืองกรุงเก่า (อยุธยา)

หลวงวัง อาชีพเดิม ทำภาษีอากร ต่อมาเข้ารับราชการ และได้ภรรยาคนแรกชื่อ "สิน" เป็นธิดาขุนรักษ์โยธา (เพ้ง) นายกองส่วยผึ้ง บ้านท่าข่อย ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดพิจิตร หลวงวังมีบุตรธิดากับนางสิน 6 คน คือ

1. เป็นหญิง ชื่อวงศ์ ถึงแก่กรรมเมื่อยังเยาว์
2. เป็นชาย ชื่อช้อย คือหลวงประพันธ์เนติวุฒิ
3. เป็นหญิง ชื่อลมุน ถึงแก่กรรมโดยไม่มีผู้สืบสกุล
4. เป็นชาย ชื่อ ฟู
5. เป็นหญิง ชื่อลม้าย ถึงแก่กรรมโดยไม่มีผู้สืบสกุล
6. เป็นหญิง ชื่อ เพิ่ม ถึงแก่กรรมโดยไม่มีผู้สืบสกุล

เมื่อ นางสิน ถึงแก่กรรมแล้ว หลวงวังมีภรรยาอีก 1 คน ชื่อลำเจียก บุตรนายทองคำ และนางทับทิม ใช้นามสกุล **สังข์ทองคำ** บ้านบางลายเหนือ อำเภอบางคลาน (ปัจจุบันอำเภอบางคลาน ย้ายไปอยู่บ้านโพธิทะเล, เป็นอำเภอโพธิทะเล) หลวงวังมีบุตรธิดากับนางลำเจียก 9 คน มีชื่อดังนี้

1. ละม่อม (หญิง,	2. ปรุง (ชาย),	3. แฉล้ม (ชาย)
4. นกเล็ก (หญิง)	5. อู๊ด (หญิง),	6. ชม (ชาย)
7. ลำใย (หญิง)	8. ทองคำ (หญิง),	9. มณี (หญิง)

ต่อมาหลวงวังมีภรรยาอีกคนชื่อพวง เป็นชาวบ้านบางไผ่ อำเภอบางมุลนาค จังหวัดพิจิตร มีธิดาด้วยกัน 1 คน ชื่อ พูน

การศึกษา คุณพ่อได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาหาความรู้ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่เล็กโดยการฝากฝั่งของพระคุณเจ้าพระธรรมทัสสีมุนีวงศ์ท่านเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร ผู้ให้การศึกษาเบื้องต้น แล้วนำมาฝากไว้ให้ศึกษาต่อที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ด้วยการเป็นลูกศิษย์ของท่านพระครูกล่อม และได้ศึกษาเล่าเรียนจนสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยคหนึ่งจากโรงเรียน วัดพระเชตุพน เมื่ออายุ 13 ปี (พ.ศ. 2436) ต่อมาอีก 2 ปี ใน พ.ศ. 2438 ก็สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยคสองจากโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ, และได้ประกาศนียบัตรภาษาไทยชั้นกลาง และชั้นสูงของมหามกุฎราชวิทยาลัย เมื่ออายุ 18 ปี (พ.ศ. 2441) นอกจากนี้ยังได้ประกาศนียบัตรประโยค 2 ชั้น 3 กับประกาศนียบัตรครูประถมโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ เมื่อ พ.ศ. 2441 นั้นด้วย คุณพ่อเลื่อนเป็นครูประกาศนียบัตร ชั้นประโยคมัธยม (ป.ม.) เมื่อ 11 มกราคม 2458

การอุปสมบท คุณพ่ออุปสมบท เมื่อ 11 กรกฎาคม 2445 ที่วัดท่าหลวง อำเภอท่าหลวง จังหวัดพิจิตร และประจำที่สำนักพระธรรมทัสสีมุนีวงศ์ เจ้าคณะจังหวัดผู้เป็นองค์อุปัชฌาย์ ได้ลาสิกขาบท เมื่อ 22 ตุลาคม 2445 รวมเวลาอุปสมบท 104 วัน

ต่อมาอีกหลายปี ในราว พ.ศ 2461 เมื่อท่านเจ้าคณะถึงแก่มรณะภาพ คุณพ่อก็ได้เดินทางกลับไปจังหวัดพิจิตร ไปช่วยงาน ฌาปนกิจศพและจัดพิมพ์หนังสือแจกในงานศพด้วยทุนส่วนตัว เป็นการแสดงความอาลัย กตัญญูกตเวทีต่อองค์อุปชฌาย์

การสมรส คุณพ่อสมรสครั้งแรกกับ นางแข บุตรีพระพิเดชสงครามแห่งสำนักพระราชวัง มีบุตร ชาย 1 คือ พลตำรวจตรี ชีพ (เอมะพรหม) ประพันธ์เนติวุฒิ อดีตผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจภูธรชายแดน และบุตรหญิง 1 คน (ถึงแก่กรรมเมื่อเยาว์วัย)

ต่อมาคุณพ่อได้ทำการสมรสกับนางเจียม และมีบุตรด้วยกัน 6 คน ตามลำดับคือ

1. นาย ชอบ (เอมะพรหม) ประพันธ์เนติวุฒิ
2. นาง ชูจิตต์ เอมะพรหม
3. นาง น้อย จิตรรังษี (ภริยา นายฉิม จิตรรังษี)
4. นาง นิตยา เบ็ญจทรัพย์ (ภริยา นายประยูร เบ็ญจทรัพย์)
5. นาง องุ่น จันทรศรี (ภริยา นายพันเอกพิเศษ แช่ม จันทร์ศรี)
6. นางสาว ทองอยู่ เอมะพรหม (ถึงแก่กรรม)

ต่อมาเมื่อนางน้อย จิตรรังษีถึงแก่กรรม คุณพ่อก็รับอุปการะบุตรของนางน้อยทั้งหมดในฐานะบุตรบุญธรรมและใช้นามสกุล "ประพันธ์เนติวุฒิ" คือ

1. นาง นงคราญ กิตติสัมพันธ์
2. นางสาว นงเยาว์ ประพันธ์เนติวุฒิ
3. นางสาว นงลักษณ์ ประพันธ์เนติวุฒิ
4. นางสาว นงราม ประพันธ์เนติวุฒิ
5. นาย องศินท์ ประพันธ์เนติวุฒิ
6. นาย อริยชนก์ ประพันธ์เนติวุฒิ

บุตรบุญธรรมทั้ง 6 คนนี้ ปัจจุบัน บรรลุนิติภาวะหมดแล้วทุกคน

ยศ, บรรดาศักดิ์ ตำแหน่ง เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเงินเดือน

คุณพ่อ ได้รับดังนี้

ตำแหน่ง	เป็นข้าหลวงธรรมการมณฑลพิษณุโลก	27 มิถุนายน	2446
ยศ	เป็นรองอำมาตย์เอก	7 สิงหาคม	2454
	เป็นอำมาตย์ตรี	6 มีนาคม	2458
	เป็นอำมาตย์โท	20 ธันวาคม	2461
บรรดาศักดิ์	เป็นขุนประพันธ์เนติวุฒิ ศักดินา 500	27 มิถุนายน	2446
	เป็หลวงประพันธ์เนติวุฒิ ศักดินา 800	28 ธันวาคม	2458

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

เหรียญ ทวีธาภิเศก	16 กันยายน	2447
เหรียญ รัชมงคล	ตุลาคม	2451
เหรียญ รัชมงคลาภิเศก	ตุลาคม	2451
เหรียญ บรมราชภิเศก (รัชกาลที่ 6)	กุมภาพันธ์	2458
เบญจมาภรณ์ช้างเผือก	1 มกราคม	2458
จตุรถาภรณ์มงกุฎ	1 มกราคม	2459
จตุถาภรณ์ช้างเผือก	5 มกราคม	2462
เหรียญจักรพรรดิมาลา	1 มกราคม	2467
เหรียญบรมราชาภิเศก (รัชกาลที่ 7)	25 กุมภาพันธ์	2468

เงินเดือน ในเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2440 ได้รับพระราชทานเงินเดือน เดือนละ 8 บาท ในฐานะครูฝึกหัดโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ พ.ศ. 2442 ได้รับพระราชทานเงินเดือนในแผนกศึกษาธิการและก็เลื่อนเปลี่ยนแปลงตำแหน่งหน้าที่เลื่อนขั้นระดับเรื่อยมา จนได้รับเดือนละ 265 บาท ในเงินแผนกสามัญ เมื่อเมษายน พ.ศ. 2468 จนถึงเดือนมีนาคม 2468 และก็ได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญ เมื่อ 1 เมษายน 2469

หน้าที่ราชการ คุณพ่อเริ่มเข้ารับราชการ เมื่อ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2440 (เมื่ออายุ 18 ปี) ในตำแหน่ง ครูฝึกหัดโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ต่อมามีการโยกย้ายเปลี่ยนตำแหน่งหน้าที่การงานดังต่อไปนี้

1 พฤศจิกายน 2442	เป็นครูผู้ช่วยโรงเรียนกล่อมพิทยากร
1 กุมภาพันธ์ 2443	เป็นครูโรงเรียนวัดมหรรณพ์
1 มิถุนายน 2444	เป็นครูใหญ่โรงเรียนวัดปรินายก
1 เมษายน 2445	เป็นพนักงานตรวจแขวงเหนือ
1 มิถุนายน 2446	เป็นข้าหลวงธรรมการมณฑลพิษณุโลก (ศึกษาธิการมณฑล) นับได้ว่าเป็นรุ่นแรกที่ กระทรวงศึกษาธิการ (กรมศึกษาธิการในสมัยนั้น) ได้แต่งตั้งขึ้น ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมดเพียง 3 คน รวมทั้งคุณพ่อและคุณพ่อดำรงตำแหน่งอยู่นานประมาณ 9 ปี เป็นที่รู้จักดี ในมณฑลพิษณุโลก ทั้งในสมัยนั้นและสมัยต่อมา เพราะ ได้บำเพ็ญประโยชน์ในด้านการศึกษาไว้หลายอย่างหลายประการ
1 ตุลาคม 2455	เป็นผู้กำกับการโรงเรียนราชแพทย์
16 เมษายน 2456	เป็นพนักงานสอบไล่
14 กรกฎาคม 2456	เป็นผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมปทุมคงคา
4 ตุลาคม 2458	รับหน้าที่ใหม่เป็นอาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนมัธยม วัดปทุมคงคา (ซึ่งคงจะเทียบได้เท่ากับอาจารย์ใหญ่ฝ่ายไทย เพราะในสมัยนั้นโรงเรียนมัธยมใหญ่ ๆ ของรัฐบาลเรา ไม่มีคนไทยเป็นครูใหญ่ ต้องจ้างฝรั่งมารับหน้าที่ เช่น โรงเรียน

สวนกุหลาบ มีนาย นอรแมน สัตตัน, โรงเรียนเทพศิรินทร์ มีนายแซลล์, โรงเรียนพณิชยการ มีนาย เอ จี. โบมองต์, และโรงเรียนมัธยมวัดประทุมคงคา มีนาย เชิช ชิล เป็นอาจารย์ใหญ่)

ชีวิตราชการ ระหว่างเป็นอาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา คุณพ่อได้ประกอบกรณียกิจ ไว้เป็นที่เคารพนับถือรักใคร่ของคุณครู และบรรดาศิษย์ทั้งหลายทั้งปวง นอกจากงานด้านวิชาการซึ่งเป็นไปด้วยดีแล้ว งานบริหารก็ราบรื่นเรียบร้อย ครู นักเรียน มีระเบียบดีสมัยนั้น ครู อาจารย์ทุกคนต้องมีหน้าที่เป็นผู้กำกับลูกเสือ รองผู้กำกับ ฯลฯ โดยตำแหน่ง ในฐานะผู้กำกับลูกเสือ คุณพ่อได้บำเพ็ญหน้าที่อย่างสมบูรณ์ จำได้ว่ากองลูกเสือในสมัยนั้น จัดเป็นหน่วยงาน ประสานกันอย่างมีระเบียบ เช่น กองลูกเสือโรงเรียนมัธยมวัดเบ็ญจมบพิตรเป็นหน่วยพยาบาล กองลูกเสือโรงเรียนมัธยมปทุมคงคา เป็นหน่วยดับเพลิง กองลูกเสือโรงเรียนที่ตั้งอยู่ใกล้ชายทะเลก็เป็นลูกเสือเหล่าสมุทรเสนา ฯลฯ ทุกครั้งที่มีเพลิงไหม้ลูกเสือโรงเรียนต่าง ๆ จะไปช่วย และที่เป็นตัวตั้งตัวตีก็คือ กองลูกเสือโรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา ซึ่งจะนำรถดับเพลิง (ของโรงเรียนเอง) ไปช่วยอย่างเข้มแข็ง พอได้ยินสัญญาณเพลิงไหม้—หากอยู่ระหว่างรับประทานอาหาร คุณพ่อจะวางซ่อม ช้อน ทิ้งจานไว้ หยิบผ้าเช็ดมือขึ้นเช็ดปากรีบลุกไปแต่งเครื่องแบบลูกเสือทันที และออกเดินทางไปยังที่เกิดอัคคีภัย สัญญาณเพลิงไหม้สมัยนั้นก็คือ โรงสี โรงเลื่อยเปิดหวูด วัดเคาะระฆังรถราง (มีรถตู้ดับเพลิงบันทุกน้ำเต็มคัน เคาะกระดิ่งเก๋งก๋าง เก๋งก๋าง ฯลฯ) คุณพ่อจะเข้าไปคุมงานของกองลูกเสือดับเพลิง ไฟไม่ดับไม่กลับ ผู้กำกับลูกเสือโรงเรียนอื่น ๆ ก็จะดูแลให้ลูกเสือช่วยคุมเข้าของ ทางลูกเสือโรงเรียนเบญจมบพิตรก็จะช่วยฝ่ายผู้ ได้รับบาดเจ็บจากเพลิงไหม้ ให้การปฐมพยาบาล และนำส่งโรงพยาบาล

อนึ่ง ทุกครั้งที่มีการแข่งขันกีฬา แข่งฟุตบอล คุณพ่อจะไปคุมนักกีฬา นักฟุตบอลของโรงเรียนด้วยตนเองไม่ยอมขาด เป็นที่เกรงใจ เคารพรักใคร่ของบรรดาครู—นักเรียนทั่วไป นอกจากนี้ คุณพ่อยังเป็นที่ปรึกษาของคนงาน ภารโรง ตลอดจนครูในโรงเรียนที่มีทุกข์ร้อนมาปรึกษาหารือ ทางบ้านอยู่เสมอ คุณพ่อสนใจทุกข์สุขของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชามาก

ออกจากราชการ

คุณพ่อขาดจากหน้าที่ ทางโรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา เมื่อ 30 พฤษภาคม 2465 และเข้ารับหน้าที่ใหม่เป็นพนักงานสอบไล่ เมื่อ 1 มิถุนายน 2465

สำหรับผู้เป็นพนักงานสอบไล่สมัยนั้น มีทั้งที่เป็นขุนหลวง พระ และพระยา การสอบไล่สมัยนั้น เฉพาะในกรุงเทพฯ ทำกันอย่างละเอียดรอบคอบ และผู้เป็นพนักงานก็ต้องเป็นผู้ที่กระทรวงไว้เนื้อเชื่อใจ มีเกียรติ ยังจำได้ว่าครั้งหนึ่ง มีญาติคุณพ่อคนหนึ่งซึ่งใกล้ชิดและมีอิทธิพลมาขอร้องให้ช่วยเหลือบุตรของตนที่สอบวิชา ม. 8 (สมัยนั้น) ปรากฏว่า คุณพ่อเทศนาให้ฟังพักใหญ่ โดยใช้ถ้อยคำที่สุภาพนิ่มนวล และบอกว่า อย่าทำลายอนาคตของบุตรด้วยการส่งเสริมทางผิด ๆ เลย แล้วในที่สุด ผู้มีอิทธิพลผู้นั้นก็ผิดหวังกลับไป คุณพ่อขาดจากหน้าที่พนักงานสอบไล่ เพื่อออกรับบำนาญเมื่อ 1 เมษายน 2469 พักผ่อนอยู่ระยะหนึ่ง แล้วก็เข้าเป็นครูใหญ่โรงเรียนราษฎร์แห่งหนึ่งที่จังหวัดนครราชสีมา อยู่ 3—4 ปี แล้วจึงออกมาพักผ่อนใช้ชีวิตสงบ ศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์อยู่ในบั้นปลายของชีวิต

อุปนิสัยใจคอ, รสนิยม, ความสนใจ

คุณพ่อไม่สูบบุหรี่ ไม่ดื่มสุรา แต่จะเรียกหา "เอ้หมิ่งซูฮอกต๋องและพันฟ่าง (เป็นเหล้ายาจีนสมัยโน้น) เป็นครั้งคราวโดยเฉพาะเมื่อมีมิตรสหายมาเยี่ยม ที่บ้านสวนในวันเสาร์—อาทิตย์, คุณพ่อรักษาร่างกายสุขภาพดีมาก กินยาธาตุน้ำแดงของโอสถสภาเสาชิงช้า (สมัยโน้น) เป็นประจำ เป็นผู้ที่รักความเป็นธรรม ไม่ชอบประจบสอพลอ เพื่อแสวงหาความดีความชอบพิเศษจากเจ้าขุนมูลนาย แต่ใช้อุตสาหะวิริยะเป็นเครื่องพยุงตัวเองและฐานะ, คุณพ่อมีเพื่อน ๆ ที่เป็นพ่อค้าและนักศึกษาชาวจีนหลายคน ซึ่งนิยมมาสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ความเห็น ในยามว่าง, ก็เห็นจะเป็นเพราะเหตุนี้เองที่จูงใจให้คุณพ่อตั้งร้านค้าชื่อ **หงษ์ไทย** ขึ้นที่บ้านหม้อ เพื่อแข่งขันทางการค้ากับชาวจีน และส่งเสริมให้คนไทยทำการค้ากู้เศรษฐกิจของชาติ คุณพ่อยังพยายามคิดส่งบุตรชายสองคนไปเรียนหนังสือยังประเทศจีน

คุณพ่อเคยปรารภกับเพื่อน ๆ ว่า "**ประเทศไทยมีชาวจีนเข้ามาตั้งร้านค้า ห้างหอตั้งโรงเรียนกันมากมาย ต่อไปสัมพันธภาพระหว่างสองประเทศจะมีมากขึ้น ถ้าคนไทยเองมีความรู้ทางภาษาจีนดี ต่อไปการทำสัญญาอะไร ๆ ก็จะไม่เสียเปรียบและไม่มีความเข้าใจผิด เช่น ยุคสมัยที่เราไปเจริญสัมพันธไมตรีแต่ถูกแปรความเป็นเอาบรรณาการไปถวาย ไปลดฐานะเป็นเมืองขึ้น**"

การคิดและทำของคุณพ่อมีผลดังนี้: ร้านค้าของคนไทยนี้ตั้งอยู่ได้ 2—3 ปี ก็เลิกล้มเพราะขาดความชำนาญและประสพการณ์ และไปจ้างคนจีนมาเป็นผู้จัดการ การควบคุมไม่ดีพอ คุณพ่อไม่มีเวลาว่างไปดูแลให้ทั่วถึง ที่จริงร้านขายผ้านั้นขายดี แต่เพื่อนข้าราชการ เพื่อน ๆ ใช้เครดิตกันมาก ก็ต้องเลิกล้มไปเป็นธรรมดา สำหรับการคิดการทำประเภทหลังคือ ส่งบุตรไปศึกษาต่อในประเทศจีนนั้น อาจกล่าวไว้ว่ามีผลพอสมควรคือ **บุตรชายคนหนึ่ง** จบจาก SWATOW, ACADEMY (ซัวเถาอะคาเดมี) ปฏิบัติงานเกี่ยวกับการใช้ความรู้ภาษาจีนได้ผลดียิ่ง

บุตรชายอีกคนหนึ่ง ที่เรียนภาษาจีน 16 ปีบริบูรณ์ จากประถมศึกษาจนถึงระดับปริญญาในมหาวิทยาลัยในประเทศจีน ก็ได้รับใช้กระทรวงศึกษาธิการในด้านการศึกษา (ทั้งที่เกี่ยวกับภาษาจีนและไม่เกี่ยว) มาจนปัจจุบัน ซึ่งแม้เกษียณอายุราชการแล้ว ทางกองการสัมพันธ์ต่างประเทศ กรมวิสามัญศึกษา กรมวิชาการ ของกระทรวงศึกษาธิการ ก็ยังได้รับบริการด้านวิชาภาษาจีนจากเขาอยู่เป็นครั้งคราว เขาไม่เคยรีรอที่จะรับใช้บ้านงานของชาติ เมื่อมีการขอร้องไป จำได้ว่าครั้งหนึ่ง เมื่อมีการประชุมพิเศษระหว่างกระทรวงศึกษาธิการ กับสถานเอกอัครราชทูตจีนเกี่ยวกับสิทธิของครูจีนในโรงเรียนจีนในประเทศไทยนั้น เขาเองร่วมมีบทบาทในการชี้แจงข้อเท็จจริงให้ผู้แทนจีนยอมลดหย่อนข้อเรียกร้องบางประการ; เมื่อครั้งผู้แทนซีโต้ (SEATO) ผู้แทนกรมตำรวจ ผู้แทนกระทรวงการต่างประเทศ และผู้แทนกระทรวงศึกษาธิการ ร่วมประชุมกันถึงปัญหาเรื่องคอมมิวนิสต์ในโรงเรียนไทย, เขาก็เป็นผู้แทนคนเดียวมีอำนาจเต็มเข้าเจรจาตอบปัญหาต่าง ๆ แทนกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นที่พอใจทุกฝ่าย (สมัยนั้นผู้แทนของกรมตำรวจคือ พ.ต.อ. **พจน์ เภกะนันท์** และ ร.ต.อ. **วสิษฐ์ เดชกุญชร** (ยศสมัยนั้น) และผู้แทนกระทรวงการต่างประเทศ คือ นายบุณย์ เจริญชัย) มีอีกครั้งหนึ่งที่ผู้เชี่ยวชาญภาษาจีนของสถานทูตอเมริกันมาขอทราบเรื่องปัญหาของโรงเรียนจีนในประเทศไทย เขาได้รับคำสั่งจากอธิบดีกรมวิสามัญศึกษา (สมัยนั้น) ให้ช่วยชี้แจงตอบโต้แทน ปรากฏว่าผู้แทนสถานทูตอเมริกันพอใจ กลับไปและไม่เคยมารบกวนอีกเลย ที่กล่าวมานี้ มิใช่เพื่อโอ้อวด, มิได้แอบอ้าง แต่เป็น **ข้อจริง** ที่ผ่านพ้นมา ใครจะไปทราบได้ว่า **ในอนาคตใกล้** ประเทศไทยเราจะไม่ต้องการคนไทยแท้ ๆ ที่มี **เลือดไทย** อยู่ในร่างกายทุกหยาดและมีความรู้ทางภาษาจีน ทราบสภาพการศึกษาของจีนดี มาช่วยให้ข้อคิดเห็นที่จะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ เมื่อเราต้องเผชิญกับปัญหาทางด้านการศึกษาของ "มหาอำนาจในเอเซีย" ที่จะสอดแทรกเข้ามายุ่งภายในรั้วประตูบ้านของเราเอง!

ข้าพเจ้าเคยกล่าวว่า คุณพ่อสนใจทางประวัติศาสตร์ แต่เรื่องที่เรียบเรียงรวบรวมไว้และมีโอกาสกลายเป็นสิ่งพิมพ์ออกสู่ตลาดหนังสือนั้น เกือบจะไม่มีเหลืออยู่เลย, เรื่องหลังสุดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ตอน **"กองทัพไทย ไปรบชนะ ลาว เขมร ญวน"** นั้น รวบรวมไว้แล้ว แต่ยังหาต้นฉบับไม่พบ ไม่ทราบว่าไปอยู่ที่ท่านผู้ใด ส่วนหนังสือ **เกี่ยวกับศาลรับสั่งพิเศษ ร.ศ. 112** (คดีพระยอดเมืองขวาง) คุณพ่อเรียบเรียงเสร็จ พิมพ์เผยแพร่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง อุบัติ 20 ปีเศษ, ขายไม่ออก แต่มาขายดิบขายดีเป็นเทน้ำเทท่า เมื่อเกิดสงครามอินโดจีนสมัยประเทศไทย เรียกร้องดินแดนคืน, ลูกคนหนึ่งของคุณพ่อกล่าวกับเพื่อน ๆ ว่า **"คุณพ่อของผมมีความคิดล้ำยุคไป 20 ปี ทำอะไรจึงมักจะขาดทุนระหว่างเริ่มคิด เริ่มทำ"**

ใคร่จะกล่าวเพิ่มเติมว่า

ตลอดชีวิต คุณพ่อไม่เคยคำนึงถึงความสุขสบายส่วนตัวมากกว่าความสุขของครอบครัวและหลาน ๆ เลย, แม้แต่ญาติผู้ยากจนกว่า คุณพ่อก็ยินดีรับมาอุปการะ, คนไหนอัตคัดขาดแคลนมาก คุณพ่อก็ยิ่งเป็นห่วงมาก คุณพ่อไม่เคยเกรี้ยวกราดว่ากล่าวใครที่ทำผิดพลาด นอกจากจะให้การอบรมสั่งสอนแบบครู, อุปสรรคทางเศรษฐกิจทำให้คุณพ่อยุ่งยากใจอยู่นาน แต่มิได้ทำให้คุณพ่อท้อใจเลย กลับพยายามหาทางฟันฝ่าอุปสรรคด้านนี้อยู่เรื่อย ๆ ซึ่งบางครั้งก็ทำให้เพื่อนฝูงเข้าใจผิด ที่หายหน้าค่าตาจากวงสังคมไป, คุณพ่อสละความสุขส่วนตัวแทบทุกอย่าง, ไม่ดูหนังดูละคร, ไม่ชอบการบันเทิงเริงรมย์, หนังสือเป็นเพื่อน สันทนาการอย่างดีเลิศ, ความห่วงใยในลูกหลานนั้น จะเห็นได้จากการอ้างถึงอยู่เสมอ แม้ใกล้วาระสุดท้ายของชีวิตเช่น ขอให้เอาบ้าน **บางคูเวียง** ที่อาศัยอยู่ตลอดมา หลังจากออกจากราชการ เป็นแหล่งพักพิง พึ่งพา สำหรับลูกหลานที่ตกระกำลำบาก (หากมี), เพราะอนาคตเป็นเรื่องทำนายได้ยาก, แม้ในระยะหลัง ๆ นี้ ก่อนถึงแก่กรรมไม่กี่เดือน คุณพ่อก็ยังอุตส่าห์ สั่งเสียให้ช่วยกันบูรณะ ซ่อมแซม ทำเขื่อน **บ้านริมคลองหลังนั้น** แข็งแรง มั่นคง แม้จะใช้เงิน ช.พ.ค. หรือมรดกตกทอด ก็ให้ทำ

ข้าพเจ้าต้องเหินห่างคุณพ่อเป็นเวลานาน ไม่มีโอกาสรับใช้อย่างใกล้ชิด แต่ก็ดีใจที่ในบั้นปลายชีวิต ทั้งภรรยาและข้าพเจ้ากับลูก ๆ ได้มีโอกาสรับคุณพ่อมาอยู่ด้วยตราบสิ้นอายุขัยของท่าน, ท่านมีอายุยืนยาวถึง 92 ปี และถึงแก่กรรมอย่างสงบ เมื่อ 24 กุมภาพันธ์ 2414 เวลาใกล้เที่ยง, ค่ำวันที่ 23 กุมภาพันธ์ นั้น ข้าพเจ้ากลับจากชัยนาท มาถึงกรุงเทพ ฯ ด้วยกิจธุระบางอย่าง, ได้พาเด็กมาจากชนบทสองคน มาฝึกงานบ้านและรับใช้ท่าน เมื่อข้าพเจ้าเข้าไป

สนทนากับท่านนั้น ดูท่านก็ยังมีอาการไม่ผิดปกติอย่างไร, ในตอนเช้าวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ข้าพเจ้าไปติดต่องานทางกระทรวงศึกษาธิการ และเมื่อกลับมาถึงบ้าน ในตอนบ่าย ก็ทราบว่าท่านอำลาไปจากโลกนี้แล้ว! ขณะคุกเข่าลงกราบศพนั้น มองดูดวงหน้าของท่านคล้ายผู้ที่กำลังหลับอยู่อย่างสงบ ไม่ต้องห่วงใย ไม่ต้องกังวลใจ ไม่ต้องต่อสู้กับอะไรในโลก ที่เต็มไปด้วยความสับสนอลหม่านนี้อีกแล้ว และบัดนี้ ข้าพเจ้าก็อยากจะเชื่อว่าท่านคงรอพวกเราอยู่อย่างสงบในสัมปรายภพโน้น

ชีวิตที่มีคุณค่าแก่สังคม ก็คือ ชีวิตของผู้ที่มีความสุจริต ต่อหน้าที่ ต่อผู้อื่นในสังคม ต่อตนเองและไม่เบียดเบียนใคร



จากลูกคนหนึ่งของพ่อ

จบชีวิต

จบเอ๋ย จบชีวิต
ถูกหรือผิดก็ต้องจบเป็นศพสิ้น
จะฝากชื่อเสียงไว้ในแดนดิน
ให้คนหมิ่นหรือสรรเสริญเจริญคุณ
อันชั่วดีอยู่ที่เราเท่านั้นหนอ
จิตตัวก่อเกิดกรรมทำให้วุ่น
ผดุงจิตมั่นไว้ในทางบุญ
ไม่ขาดทุนจบชีวิตไพจิตรเอย

สุดทาง

สุดเอ๋ย สุดทาง
คือจุดว่างโปร่งปลอดเป็นยอดสุข
พระท่านว่าวิมุตติที่สุดทุกข์
เราอยู่ยุคปรมาณูไม่รู้จริง
แต่องค์พระศาสดาปัญญาเลิศ
พบสุดทางประเสริฐศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง
คือนิพพานไม่มีที่ทั่วติง
เป็นจุดมิ่งมงคลพ้นทุกข์เอย

(ด้วยความเอื้อเฟื้อจากอาจารย์ฐะปะนีย์ นาครทรรพ)

— แด่คุณตา —

"อินทรวิเชียรฉันท์ 11"

นบกรกระพุ่มไหว้ หฤทัยระลึกมั่น
ก้มกราบพระพร้อมกัน ศิระนั้นก็เบญจางค์
เหล่าหลาน ธ ซึ้งคุณ มนอุ่นมิวายวาง
คุณตาบ่รู้ร้าง คณนาอนันต์นอง
ทางใดพิสุทธิ์สรร ณ สวรรค์ประเทืองทอง
ขอได้ลุดั่งปอง สรวิญญ์สถิตย์ฐาน
ด้วยหลานมิรู้ที่ สดุดีวจีขาน
คำใดจะได้ปาน อธิคุณพระคุณตา

จากหลานของคุณตา
มณีนาถ เบ็ญจทรัพย์
15 มิถุนายน 2514

การศึกษาและพัฒนาชาติ

*โดย เฟรเดอริค เอช ฮาร์บิสัน **

ความเจริญก้าวหน้าของชาติขึ้นอยู่กับความเจริญก้าวหน้าของประชาชนในชาตินั้นยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด ชาติใดที่ไม่พัฒนาจิตใจของประชาชนของตน ไม่พัฒนาศักยภาพ (potentialities) ของบุคคลในชาติตนเองแล้ว ก็ยากที่จะสร้างความเจริญก้าวหน้าในด้านอื่น ๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นในด้านวัตถุ เศรษฐกิจ การเมือง หรือในด้านวัฒนธรรมก็ตาม ปัญหาสำคัญยิ่งที่เผชิญประเทศด้อยพัฒนานั้น มิใช่ปัญหาความยากจนขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ แต่เป็นปัญหาเรื่องการขาดแคลนมนุษยทรัพยากร (human resources) ปล่อยให้กำลังคนตกอยู่ในระดับที่ด้อยพัฒนานั่นเอง ด้วยเหตุนี้ ภาระกิจอันแรกของประเทศเหล่านั้นก็คือจะต้องลงทุนในตัวบุคคลให้มากกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ จะต้องปรับปรุงการศึกษาและทักษะต่าง ๆ และก่อให้เกิดความหวังขึ้น ซึ่งหมายถึงการปรับปรุงสุขภาพของร่างกายและจิตใจของผู้ใหญ่ ชาย หญิง และเด็กของชาติให้ดีขึ้นนั่นเอง

ในการริเริ่มดำเนินงานนั้น ดูเหมือนจะเห็นกันอย่างกระจ่างแจ้งแล้วว่า จะต้องมีการสร้างโรงเรียนและวางแผนการปรับปรุงการศึกษาระดับประถม, มัธยม, รวมทั้งการอบรมในด้านเทคนิคต่าง ๆ, แต่เรื่องเหล่านี้ก็มิใช่ว่าจะทำได้ง่าย ๆ, ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายคงไม่อยู่ในฐานะที่จะวางโครงการปรับปรุงขนานใหญ่เช่นนั้น ได้ เพราะเงินทุนมีอยู่จำกัด ซึ่งทำให้ต้องระวังว่าจะลงทุนในด้านไหนจึงจะบังเกิดผลมากที่สุด, นอกจากนี้ การเข้าผจญปัญหาอย่างรีบเร่งนี้อาจก่อให้เกิดความยุ่งยากขึ้นอีกนานาประการ และก็จะมีปัญหาเพิ่มเข้ามามากกว่าที่จะสามารถจะแก้ไขให้ลุล่วงไปได้, ในบางประเทศ การฝึกอบรมวิศวกรเพื่อให้ได้มีจำนวนมากขึ้นนั้น อาจไม่บังเกิดผลอะไรขึ้นมา, นอกจากจะสร้างความยุ่งยากลำบากใจให้เกิดขึ้น ไม่ว่าในประเทศที่พัฒนาแล้วหรือยังด้อยพัฒนาก็ตาม, **การส่งเสริมการศึกษา อาจกลายเป็นสิ่งที่สังคมสาปแช่งไปได้ ถ้าประชาชนไม่มีโอกาสได้เสวยผลแห่งการส่งเสริม นั้น หรือไม่มีสิ่งจูงใจให้ใช้การศึกษานั้นเป็นประโยชน์ได้ตามที่ควร**

และก็ด้วยเหตุนี้เอง แต่ละประเทศจึงต้องคิดวางแนวนโยบายไว้ว่า จะพัฒนาการศึกษาและมนุษยทรัพยากร ไปในด้านใดดี แนวนโยบายนี้ควรวางรากฐานอยู่บนอุปนิสัยใจคอและขนบ-

*แปลและเรียบเรียงจากเรื่อง EDUCATION AND NATIONAL DEVELOPMENT 1964

ธรรมเนียมประเพณีของประชาชนในชาตินั้นและควรจะคำนึงถึงขั้นต่าง ๆ แห่งการพัฒนากับโอกาสที่จะพัฒนาได้ตามความประสงค์ ข้อนี้สังเกตเป็นพิมพ์ประทับใจของผู้เรียบเรียงเรื่องนี้อยู่อย่างลึกซึ้ง เพราะเป็นผลของการที่ได้ศึกษาวิจัยเปรียบเทียบพัฒนาการของประเทศต่าง ๆ รวม 75 ประเทศ ผลงานที่ผู้เรียบเรียงกล่าวถึงนี้ เกิดขึ้นจากการร่วมมือกับชาลส์ เอ. ไมเออร์ส (charles A. myers) แห่งสถาบันทางเทคโนโลยีในมลรัฐแมสสาชูเซ็ท ผลงานนี้จะปรากฏอยู่ในหนังสือชื่อ "การศึกษากำลังคน และความเจริญงอกงามทางเศรษฐกิจ" ซึ่งคงจะตีพิมพ์ออกจำหน่ายในเร็ว ๆ นี้

ในบทความนี้ ผู้เรียบเรียงได้เสนอข้อคิดเห็นสำคัญ ๆ ซึ่งได้มาจากการค้นคว้าวิจัยและพรรณนาอย่างย่อ ๆ ถึงสถานการณ์ต่าง ๆ ใน 4 ประเทศ ซึ่งแสดงถึงการพัฒนาในขั้นต่าง ๆ อันแตกต่างกันไป รวมทั้งจะได้แสดงให้เห็นปัญหาเฉพาะของแต่ละขั้นแห่งการพัฒนานั้นด้วยสี่ประเทศนี้คือ นยาสาแลนด์ โคลัมเบีย จีน และอียิปต์

ประเทศนยาสาแลนด์

นยาสาแลนด์เป็นประเทศเล็ก ๆ ทางด้านทิศตะวันออกของแอฟริกากลาง เป็นประเทศหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับประเทศในทวีปแอฟริกาอื่น ๆ ซึ่งกำลังโผล่ขึ้นมารับกลิ่นไอแห่งอิสรภาพ (ประเทศอื่น ๆ ก็คือ ตันกันยิกา เคนยา ไนจีเรีย มาลี กาบอน โรเดเซียเหนือ) นยาสาแลนด์เป็นประเทศที่จัดอยู่ในประเทศด้อยพัฒนามากที่สุดประเทศหนึ่ง เคยเป็นแหล่งทำเงินทองให้เจ้าของเพราะผลิตผลสามชนิดคือชา ยาสูบ และฝ้าย ซึ่งปลูกในไร่มหึมา แม้บัดนี้ก็ยังเป็นทรัพย์สินของพวกผิวขาวที่ไปตั้งรกรากอยู่ในประเทศนั้น ประเทศนี้มีพลเมืองสามล้านคน ส่วนใหญ่เป็นกสิกร มีรายได้ของประชาชาติคิดเฉลี่ยตกหัวละประมาณ 60 เหรียญ (อเมริกัน), การอุตสาหกรรมแผนปัจจุบัน เป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือความสามารถของประเทศนี้ ในยุคปัจจุบัน ฉะนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศจึงขึ้นอยู่กับพัฒนาการด้านเกษตรกรรม

ประเทศนยาสาแลนด์มีรัฐบาลและสภานิติบัญญัติของตนเอง แต่ธุรกิจการงานส่วนใหญ่ต้องพึ่งพาอาศัยชาวต่างประเทศ ประมาณร้อยละ 90 ของตำแหน่งหน้าที่ระดับสูงในวงการบริหารของรัฐบาลตกอยู่กับชาวต่างประเทศ, แม้งานด้านเอกชนที่ต้องการความรู้ระดับมัธยมศึกษาก็เช่นกัน ทั่วประเทศมีแพทย์เพียงหยิบมือเดียวและก็เป็นแพทย์ชาวพื้นเมืองเสียด้วย มีทนายความหนึ่งคน วิศวกรหนึ่งคน แต่พวกชาวพื้นเมืองที่พิมพ์ดีดเป็นนั้นไม่มีเลย ประเทศนี้ไม่มีนักวิทยาศาสตร์ของ

ตนเองเลย ชาวนยาสาแลนด์ที่สำเร็จจากโรงเรียนมัธยมศึกษานั้น มีอยู่ไม่เกิน 400 คน ส่วนผู้ที่เคยได้รับการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยมีอยู่ประมาณ 50 คน และก็แน่นอนทีเดียวที่พวกเหล่านี้ไปรับการศึกษาระดับนั้นมาจากต่างประเทศ (เพราะในประเทศไม่มีมหาวิทยาลัย)

แม้เด็ก ๆ ที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์เข้าศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษาจะเข้าเรียนได้ในอัตราร้อยละ 40 ก็ตามแต่จำนวนที่ออกจากโรงเรียนไปก่อนจบ นั้นมีมากมายอยู่ในอัตราสูง ใน ค.ศ. 1950 มีนักเรียนเข้าเรียน 33,000 คน แต่มีเพียง 620 คน เรียนอยู่ถึง 10 ปี ครูในโรงเรียนประถมศึกษาส่วนมากไม่มีวุฒิทางครู เพราะพวกเหล่านี้เองก็ได้รับการศึกษามาไม่สูงกว่าระดับประถมศึกษา สำหรับครูที่มีวุฒิทางครูและสอนอยู่ในโรงเรียนมัธยมศึกษานั้น มีอยู่เพียงหนึ่งในสามที่เป็นชาวแอฟริกัน

เป็นธรรมดาอยู่เองที่รัฐบาลของประเทศนยาสาแลนด์ ปรารถนา อย่าง ยิ่ง ที่ จะ ปลุก ปล้ำให้ประเทศของตนมีอิสรภาพอย่างแท้จริง เช่นจัดการศึกษาอบรมชาวแอฟริกัน เพื่อเข้าดำรงตำแหน่งหน้าที่ระดับสูงไม่ว่าจะเป็นในด้านการบริหาร ด้านธุรกิจการค้า หรือด้านการศึกษาก็ตาม เพราะบัดนี้ การบริหารในด้านต่าง ๆ เหล่านั้น ก็ยังอยู่ในกำมือของพวกที่ไม่ใช่ชาวแอฟริกันอยู่ เนื่องด้วยกรรมวิธีนี้จะต้องดำเนินไปอย่างรอบคอบที่สุด งานด้านนี้จึงเป็นงานที่เร่งกันไม่ได้ รัฐบาลที่ฉลาดก็ย่อมจะอาศัยความร่วมมือของชาวต่างประเทศในด้านนี้ด้วย และจะต้องพยายามจ้างพวกนั้นให้รับใช้รัฐบาลเป็นเวลานานเท่าที่จะจ้างไว้ได้ เพื่อให้ช่วยฝึกอบรมชาวแอฟริกันให้เกิดความรู้ความชำนาญพอจะรับช่วงงานไปทำด้วยดี ในโครงการรับช่วงงานนี้รัฐบาลมุ่งมาตรปรารถนาที่จะยกระดับการศึกษาและฝึกอบรมชาวแอฟริกันตามลักษณะหน้าที่ภายในวงการบริหารวงการธุรกิจการค้า วงการเกษตรกรรม ในโรงเรียนต่าง ๆ และในสถาบันอื่น ๆ ที่ต้องการบุคคลที่ชำนาญงาน

เป็นธรรมดาอยู่เองที่ชาวประเทศนยาสาแลนด์ผู้จะมารับช่วงงาน ย่อมจะเรียกร้องให้รัฐบาลจ่ายเงินเดือนค่าจ้างตนเท่ากันกับที่จ่ายให้ชาวต่างประเทศ ที่สรวมตำแหน่งหน้าที่นั้น ๆ มาก่อน, เรื่องนี้ก่อให้เกิดความลำบากยุ่งยากใจแก่ทางรัฐบาลมิใช่น้อย เพราะทางรัฐบาลเองก็ต้องผจญกับปัญหาค่าใช้จ่ายสูง ในด้านการส่งเสริมการศึกษาและการอบรมบุคคลเข้าประจำ องค์การต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นใหม่ในวาระเดียวกับรัฐก็ยังจะต้องสร้างสรรค์ระบบบริหารขึ้นใหม่ที่เพียบพร้อมด้วยเหตุผลสามารถจูงใจให้พลเมืองปรับปรุงพัฒนากิจการต่าง ๆ จะต้องเพ่งเล็งที่ความสำคัญของงานมากกว่า

ความสำคัญของครอบครัว ผู้ทรงอิทธิพลหรือผู้ที่มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่,รวมทั้งจะต้องพิจารณาเอาใจใส่ในความสัมพันธ์ทางการเมือง และใคร่ครวญถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเคยทำให้รัฐบาลต้องจ่ายเงินไปตามบัญชาของผู้เผด็จการประเทศนั้นด้วย

ถ้ารัฐบาลไม่มี ระบบบริหารที่จูงใจให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถมีความชำนิชำนาญมาช่วยงานของรัฐได้แล้ว การลงทุนเพื่อการศึกษาก็จะเป็นการเปลืองเปล่า (wasted) และจะไม่มีส่วนสร้างให้ประเทศชาติพัฒนาการไปได้ตามที่ได้ตั้งจุดมุ่งหมายไว้เลย

ในการวางแผนปรับปรุงการศึกษาระยะยาว สำหรับ 20 ปี ข้างหน้านั้นทางรัฐบาลประเทศนยาสาแลนด์ต้องเผชิญกับปัญหาที่จะต้องเลือกแนวทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน ซึ่งก็จะต้องทำได้ไม่ง่ายนัก, ปัญหานี้ก็คือ **รัฐควรจะลงทุนในด้านประถมศึกษาและมัธยมศึกษามากน้อยเพียงใด** ทั้งนี้ก็เพราะว่า หากนยาสาแลนด์จะก้าวไปสู่ความเป็นประชาชาติอย่างสมบูรณ์แล้วก็จะต้องมีพลเมืองที่อ่านออกเขียนได้ และมีขุมบุคลากรประกอบด้วย เยาวชนที่ได้รับการศึกษาฝึกฝนอย่างดี ที่จะช่วยสร้างอนาคตของชาติ ในอีกด้านหนึ่งประเทศนยาสาแลนด์จะต้องมีบุคคลคณะหนึ่งซึ่งเป็นชนชาตินยาสาแลนด์เอง ที่จะมารับหน้าที่ผู้นำในด้านพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเมืองในเมื่อ ชาวต่างประเทศได้ออกจากประเทศนี้ไปและก็ต้องการอย่างรีบด่วนด้วยเพราะเหตุนี้เองในระยะ 10 ปี ข้างหน้า **ประเทศนี้ก็ย่อมจะต้องให้ความสำคัญแก่การมัธยมศึกษาและจัดเข้าไว้ในอันดับแรก เพราะในปัจจุบันนี้** ทางประเทศนยาสาแลนด์นั้นมีเด็กที่อายุเข้าเกณฑ์มัธยมศึกษาเข้าเรียนในโรงเรียนมัธยมเพียงร้อยละ 1.5 เท่านั้น

แต่ **การศึกษาระดับมัธยมนี้** ทางรัฐบาลจะเน้นหนักไปในด้านใดดี, จะส่งเสริมสามัญศึกษาในโรงเรียนมัธยมหรือว่าจะให้หนักไป ในทางอาชีวศึกษาและทางอบรมฝึกฝน ด้าน เทค นิค นี้ เป็นปัญหาที่ยากแก่การขบไขแต่ก็เป็นปัญหาที่หลีกเลี่ยง มิ ได้ อัน สา มัญ ศึก ษา นั้น ก็ เห็น กัน อยู่ อย่างกระจ่างชัดแล้วว่ามีความมุ่งหมายอย่างไร และต้องใช้จ่ายประมาณเท่าใด และมีความสำคัญเพียงไร สำหรับอาชีวศึกษานั้นสิ้นเปลืองมากกว่าถึง 4 หรือ 5 เท่า เมื่อคิดเฉลี่ยค่าใช้จ่ายสำหรับรายหัวแล้ว และก็ยังไม่มีครูเพียงพอที่จะสอน ในด้านนี้ด้วย, สำหรับประเทศ ใหม่นี้เป็นการยากมากที่จะคาดคะเนได้ถูกต้องว่าต้องการทักษะประเภทใดในด้านอาชีพ และการฝึกอบรมให้เกิดทักษะที่ต้องการนั้นจะจัดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อมีงานเกิดขึ้นแล้วเท่านั้น

ในด้านอุดมศึกษา นั้น การคัดเลือกแนวทางดำเนินงานนับว่ามีกลวิธีพอดูได้, แต่อย่างไรก็ดี ก็ยังมีเหตุผลที่ดีพอเข้าใจได้มาช่วยอนุเคราะห์ให้ขบไขปัญหาอื่น ๆ, ในระยะนี้ เห็นได้ว่าประเทศนยาสาแลนด์ควรจะส่งนักเรียนไปศึกษา ในมหาวิทยาลัยต่างประเทศและจ่ายค่าเล่าเรียนให้จะดีกว่าและถูกกว่าที่จะสร้างมหาวิทยาลัยขึ้นเอง แต่นั่นเป็นโครงการระยะสั้นเพราะถ้าจะมองกันในแง่เกียรติภูมิของประเทศ และเพื่อมิให้เสียเยาวชนที่ได้รับการศึกษาดีมีความสามารถยอดเยี่ยมไปบ่อย ๆ หรือเพื่อพิทักษ์รักษาเยาวชนเหล่านั้นไว้รับใช้ประเทศตนเองตลอดกาลแล้ว **รัฐบาลก็น่าจะสร้างมหาวิทยาลัยขึ้นเอง** ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมากเรื่องหนึ่งเมื่อรัฐบาลต้องรับข้อผูกพันนั้นไว้และคิดสร้างสถาบันการศึกษาระดับสูงขึ้น รัฐก็จะต้องเพ่งเล็งถึงประเภทการศึกษาที่ตนต้องการมากที่สุด และจะต้องคำนึงถึงสัญญลักษณ์และศักดิ์ศรีของประเทศด้วย, เมื่อนักศึกษาผ่านการศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยแล้วก็อาจจะเป็นผู้นำทางด้านวัฒนธรรมได้, **ในด้านการประถมศึกษา** ในระยะ 10 ปีต่อไป ก็มีท่าทีว่าจะได้รับงบประมาณน้อยกว่าด้านอื่น ๆ แต่นั่นก็ไม่น่าจะทำให้ท้อถอยเสียกำลังใจแต่อย่างไร **การประถมศึกษา** ควรจะเน้นหนักไปทางปรับปรุงการสอนให้มีคุณภาพดีและคอยสอดส่องระมัดระวังให้พวกที่เข้าเรียนชั้นประถมศึกษา ได้เรียนจนจบชั้นประโยคประถม, ทางการจะเริ่มแนะนำให้โรงเรียนรู้จักอุปกรณ์การศึกษาใหม่ ๆ ทันสมัย เช่น วิทยุ โสตรทัศนศึกษาวัสดุ โทรทัศน์ และอุปกรณ์อื่น ๆ โดยเฉพาะหนังสือตำราเรียนก็ควรจัดหาไว้ให้เหมาะสม, อยากจะกล่าวว่าหลังจากความต้องการด่วนในด้านมัธยมศึกษาได้รับการเอาใจใส่พอแล้ว, งานขั้นต่อไปของประเทศนยาสา-แลนด์ ก็คือพยายามจัดให้เด็ก ๆ ทุกคนมีโอกาสเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาทั่วหน้ากัน

ประการสุดท้าย ซึ่งมีความสำคัญไม่น้อยเหมือนกันก็คือ ประเทศนยาสาแลนด์และประเทศอื่น ๆ ที่มีสภาพเช่นเดียวกัน **ยังต้องการการศึกษาผู้ใหญ่อยู่มาก** รวมทั้งต้องการโอกาส**ที่จะให้ผู้ใหญ่ได้รับการศึกษาด้วย** ถ้ารัฐบาลจัดการศึกษาขั้นมูลฐานให้พลเมืองทั้งหญิงชายได้ก็จะชดเชยการขาดการศึกษาในระยะที่แล้วมาได้และก็จะเป็นการขจัดจำนวนคนไม่รู้หนังสือให้ลดน้อยลง นอกจากนี้โครงการการศึกษาผู้ใหญ่ควรเปิดโอกาสให้พวกผู้ใหญ่ได้รับการศึกษาเพิ่มเติมในด้านเกษตรกรรม พลานามัย การเลี้ยงเด็ก การดำเนินชีวิตครอบครัว และวิชาอื่น ๆ ที่จะมีส่วนส่งเสริมการอยู่ดีกินดีของประชาชน การดำเนินงานด้านนี้ควรเป็นไปอย่างรวดเร็วทันความต้องการ

การที่เสียเยาวชนไป ก็คงเป็นเพราะเมื่อเยาวชนจบการศึกษาในมหาวิทยาลัยต่างประเทศแล้ว ทางมหาวิทยาลัยหรือเจ้าของประเทศที่ให้การศึกษาแก่เยาวชนเหล่านั้นก็มักจะจ้างเยาวชนที่สมองดีมีสมรรถภาพเยี่ยมไว้เอง ทำให้ประเทศแม่ขาดกำลังสติปัญญาที่มุ่งหมายสร้างขึ้นมา ช่วยจรรโลงประเทศ เป็นการสูญเสียอย่างหนักสำหรับประเทศที่ด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนาในประเทศ ไทยเราเอง ถ้าไม่หาทางแก้ไขให้ดี เราก็อาจเสียนายแพทย์ และนางพยาบาลชั้นดีไปอีกมากในอนาคตแก่ประเทศที่มีสิ่งจูงใจสูงกว่าประเทศเรา — ผู้แปล

2. นิทัศน์จากประเทศโคลัมเบีย

ประเทศโคลัมเบียนั้น อยู่ในประเภทด้อยพัฒนา, ถ้าจะนำไปเปรียบเทียบกับประเทศนยาสาแลนด์แล้ว ประเทศโคลัมเบียเจริญกว่ามาก, ในด้านความอุดมสมบูรณ์ของมนุษยทรัพยากรโคลัมเบียนับว่าเหนือกว่านยาสาแลนด์, แต่ก็ด้อยกว่าประเทศในยุโรปตะวันตกที่พัฒนาแล้ว, ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีการแบ่งแยกจัดอันดับ เราก็จัดโคลัมเบียเข้าไว้ในกลุ่มประเทศที่พัฒนาแต่เพียงส่วนหนึ่ง เช่นเดียวกับอีกหลายประเทศในลาตินอเมริกาและประเทศอื่น ๆ เช่น เตอรกี อิหร่าน ปากีสถาน และฆานา

ในประเทศโคลัมเบีย เด็กที่อายุเข้าเกณฑ์เรียนอยู่ในโรงเรียนมัธยม มีโอกาสเข้าเรียนในโรงเรียนระดับนั้นเพียงร้อยละ 13.6, ส่วนประเทศนยาสาแลนด์ มีเพียงร้อยละ 1.5, โคลัมเบียมีมหาวิทยาลัย 25 แห่ง และมีนิสิตเข้าศึกษาเพียงร้อยละ 1.8 ของจำนวนผู้ที่เข้าเกณฑ์ควรศึกษาได้ในมหาวิทยาลัย, รายได้ของประชากรเฉลี่ยรายหัวได้ หัวละ 260 เหรียญอเมริกัน ในเมื่อประเทศนยาสาแลนด์ มีเพียง 60 เหรียญต่อ 1 หัว โคลัมเบียเป็นประเทศกสิกรรมและการกสิกรรมนี้ก็จัดอยู่ในชั้นเริ่มแรกเท่านั้น ยังมิได้พัฒนาไปไกล, พลเมืองทั้งหมดร้อยละ 54 เป็นชาวนา แต่เนื่องด้วยการอุตสาหกรรมเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว, พัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศนี้ในอนาคต จะต้องพึ่งพาการพัฒนาอุตสาหกรรมมากกว่าสิ่งอื่นใด, สำหรับตำแหน่งการงานต่าง ๆ ที่จัดอยู่ในระดับสูงนั้น,ประเทศโคลัมเบียมีกำลังคนเพียงพอตามที่ตนต้องการ เว้นแต่วิศวกร และนักวิทยาศาสตร์, แต่ประเทศนี้ขาดแคลนผู้ชำนาญงานในระดับเจ้าหน้าที่เทคนิคชั้นรองลงมา โดยเฉพาะพวกช่างฝีมือหัวหน้าคนงาน ผู้ช่วยทำการวิจัย ค้นคว้าแนะแนวทางเกษตรกรรม รวมทั้งยังขาดครู นางพยาบาล และอื่น ๆ

การศึกษาขั้นอุดมศึกษาของประเทศนี้ ยังไม่สมดุลย์ เพราะเปิดให้เรียนวิชาทาง มนุษยธรรมวิทยา (humanities) และนิติศาสตร์หลายแขนง, ส่วนทางแขนงวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมนั้นมีน้อยเหลือเกิน ! นอกจากนั้น คุณภาพของมหาวิทยาลัยนั้น ยังต่ำอยู่, ในมหาวิทยาลัยมีห้องสมุดและห้องทดลองที่อัตคัดไม่ค่อยมีอุปกรณ์พอเพียง และผู้สอนกับผู้ควบคุมดูแลก็ได้รับการฝึกฝนมาไม่สู้จะดีนัก ทั้งยังเป็นพวกเจ้าหน้าที่ที่ไม่ได้ทำงานเต็มเวลาเสียด้วย, การที่ประเทศนี้เน้นหนักไปทางวิชามนุษยธรรมวิทยา และนิติศาสตร์ จนทำให้ขาดดุลย์ในด้านวิทยาศาสตร์นั้น เป็นการแสดงว่าประเทศนี้ยอมเสียสละทางด้าน **คุณภาพ** เพื่อให้ได้มาซึ่ง **ปริมาณ**, ค่าใช้จ่ายรายหัวสำหรับ

นิสิตที่เข้าศึกษา วิชามนุษยธรรมวิทยา และนิติศาสตร์ นั้น ถูกกว่าค่าใช้จ่ายที่รัฐต้องจ่ายไปสำหรับนิสิตที่เข้าศึกษาทางวิศวกรรมศาสตร์และวิทยาศาสตร์มาก และตกอยู่ในอัตราเทียบสี่ต่อหนึ่ง ถึงหกต่อหนึ่ง, คือ ค่าใช้จ่ายสำหรับนักศึกษาวิทยาศาสตร์นั้น แพงกว่านักศึกษาทางนิติศาสตร์ประมาณ 4 ถึง 6 เท่า: ด้วยเหตุนี้เองประเทศโคลัมเบีย จึงหาทางประหยัดดอลล่าร์ โดย-เฉพาะนักศึกษาด้านปริมาณมากกว่าคุณภาพ อันเป็นการละเลยวิทยาศาสตร์และเทคนิคโนโลยีไป

การฝึกอบรมเจ้าหน้าที่เทคนิคและผู้ประกอบอาชีพที่มีความสำคัญรองลงมานั้นก็จะทำไปอย่างไม่พอเหมาะพอควร, ใน ค.ศ. 1962 ประเทศโคลัมเบีย มีนิสิตมหาวิทยาลัย 23,000 คน ในจำนวนนี้มีเพียง 1,150 คน ที่ศึกษาอยู่ในวิทยาลัยเทคนิค, ประเทศโคลัมเบีย กำลังผลิตช่างธรรมดามากกว่าผู้ชำนาญงานทางเทคนิค ที่จัดอยู่ในระดับผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งถ้าจะกล่าวกันตามสภาพของประเทศแล้ว ประเทศนี้ต้องการสิ่งที่ตรงกันข้าม คือต้องการมีผู้ชำนาญงานทางเทคนิคมากกว่าพวกช่างธรรมดาหรือเอนยิเนียร์, ในประเทศที่กำลังพัฒนา หรือในประเทศที่พัฒนาแล้ว, เยาวชนมักนิยมศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยมากกว่าจะไปศึกษาในวิทยาลัยเทคนิคมาก เพราะเมื่อเรียนจบแล้วก็ได้รับเงินเดือนดีกว่า และมีเกียรติภูมิสูงกว่ากัน

ก็น่าแปลกใจมิใช่น้อยที่ประเทศโคลัมเบียดำรงไว้ซึ่งมหาวิทยาลัยถึง 25 แห่ง และการศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยนี้ เก็บค่าเล่าเรียนและค่าบำรุงต่ำมาก, แต่เมื่อมองดู **การมัธยมศึกษาแล้ว** ประเทศนี้กลับสนใจน้อยมาก, ประเทศนี้มีโรงเรียนมัธยมไม่กี่โรง, ชาวโคลัมเบียที่ต้องการเข้ามหาวิทยาลัยจะต้องเตรียมตัวให้พร้อมเมื่ออยู่ในโรงเรียนมัธยม จำนวนนักเรียนที่โรงเรียนมัธยมของประเทศรับได้นั้น มีจำนวนจำกัด, และเก็บค่าเล่าเรียนสูงมาก, ผู้ปกครองที่สามารถส่งเสียบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนได้มีน้อยกว่าร้อยละห้า ด้วยเหตุนี้ **การศึกษาระดับมัธยมของ**ประเทศโคลัมเบียจึงมีลักษณะเป็นรูปคอขวด เปิดโอกาสให้เฉพาะบุตรหลานของผู้มั่งมีเข้ามหา-วิทยาลัยได้ แทนที่จะเปิดประตูกว้างออกปล่อยให้เยาวชนของชาติที่มีสติปัญญาความสามารถได้รับโอกาสเท่าเทียมกันในการเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัย

การศึกษาในระดับประถมศึกษา ของประเทศโคลัมเบียก็อยู่ในขั้นด้อยพัฒนาเช่นเดียวกัน รัฐบาลสร้างอาคารเรียนขึ้นโดยใช้เงินทุ่มลงไปมิใช่น้อย แต่หลักสูตรนั้นจัดวางกันอย่างลวก ๆ ไม่สู้จะมีคุณภาพ วิธีสอนก็มี มาตรการต่ำ เด็กสอบตกและออกจากโรงเรียนไปก่อนเรียนจบมากมาย พอเรียนถึงชั้นประถมสาม เด็กจำนวนมากจะออก และในจำนวนเด็กที่เรียนชั้นประถมหนึ่งทั้งหมดนั้น มีเพียงร้อยละ 8 ที่เรียนต่อไปจนจบประถมห้าของโรงเรียนประถมศึกษา

สิ่งสำคัญที่สุดของสถาบันการศึกษาแห่งประเทศโคลัมเบียนั้น ก็เห็นจะเป็น **ระบบการฝึกอบรมกรรมกรโรงงาน** อันเป็นระบบที่ดำรงอยู่ได้ด้วยการภาษีที่เก็บจากนายจ้าง และควบคุมการดำเนินงานโดยองค์การต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องอยู่, งานของสำนักงานบริการฝึกงานแห่งชาตินั้นนับว่าดีเด่นเป็นที่รู้จักกันทั่วไป สำนักงานนี้สร้างสังสรรค์ศูนย์ฝึกอบรมอาชีพอันทันสมัยขึ้นหลายแห่ง และจ้างผู้เชี่ยวชาญทางการสอนไว้เป็นจำนวนมากมาย, สำนักงานนี้ไม่เพียงแต่ฝึกลูกจ้างใหม่เท่านั้น ยังได้เปิดอบรมให้การศึกษานานาประเภทแก่กรรมกรในโรงงานต่าง ๆ ด้วย

ถ้าจะพูดกันในแง่พัฒนาประเทศ พัฒนามนุษยทรัพยากรแล้ว สิ่งที่ประเทศโคลัมเบียหรือประเทศนยาสาแลนด์ต้องการอย่างเร่งด่วน ก็เห็นจะเป็น **การขยายและปรับปรุงระบบมัธยมศึกษา** ประเทศโคลัมเบีย ควรเปิดโอกาสให้เยาวชนที่มีสติปัญญา ความสามารถเพียงพอได้รับการศึกษาระดับมัธยมอย่างเต็มที่และควรให้ฟรี ไม่เก็บค่าเล่าเรียนหรือค่าบำรุงแต่อย่างใด, ในโอกาสเดียวกันก็ควรจะปรับปรุงกรรมการเจ้าหน้าที่ที่ดำเนินงานทางด้านเกษตรกรรม ทางวิทยาศาสตร์ และด้านวิศวกรรมเสียด้วย, **ประเทศนี้ควรปรับปรุงคุณภาพของนักศึกษามหาวิทยาลัยและของคณาจารย์ผู้ดำเนินการสอนในมหาวิทยาลัยเสียด้วย ไม่ควรจะเน้นหนักไปในด้านปริมาณแต่อย่างเดียว** หรือสักแต่ว่ารับนักศึกษาเข้าไว้ยิ่งมากเท่าใดยิ่งดี, การเปลี่ยนแปลงในด้านนี้ ถ้ามองกันในแง่การเมืองแล้ว ก็อาจทำให้รัฐบาลได้รับความนิยมน้อยลง แต่ถ้ารัฐบาลดำเนินการให้ดี และจัดระบบส่งเสริม และการจูงใจเสียให้ถูกต้องและเหมาะสมแล้ว, ก็อาจทำให้ประชาชนนิยมชมชื่นมากขึ้นก็ได้ ในการนี้ **รัฐควรสังคายนาปรับปรุงระบบการบริหาร,** เป็นผู้นำในด้านปรับปรุงอัตราเงินเดือนค่าจ้าง จัดระดับฐานะของนักวิทยาศาสตร์ วิศวกร และกรรมกรในอาชีพอื่น ๆ ซึ่งประเทศยังขาดแคลนอยู่ให้ดีและเหมาะสม, กลวิธีอย่างเดียวกันกับที่กล่าวมานี้ ควรนำไปใช้ในการจัดหาบุคลากรเข้าประจำงานทางด้านเทคนิคและด้านอาชีพต่าง ๆ ที่มีความสำคัญรองลงมา, งานประจำเหล่านี้ รัฐอาจจูงใจให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาร่วมด้วยได้ ถ้าเงินเดือนค่าจ้างนั้นไม่ด้อยกว่า เงินเดือนที่นักศึกษาที่สำเร็จจากมหาวิทยาลัยไปแล้วได้รับจากองค์การอื่น ๆ, และถ้าอาชีพสำคัญรองลงมานั้นเปิดโอกาสให้ผู้เข้าประกอบการงานที่หวังก้าวหน้า สามารถเขยิบฐานะขึ้นสู่ตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ ได้ ซึ่งจะทำได้ก็โดยเปิดโอกาสให้พวกเขาได้รับการศึกษาเพิ่มเติมในยามว่างจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ นั่นเอง!

ประเทศจีนคอมมิวนิสต์

ตัวอย่างที่สามของเราก็คือประเทศจีนคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นประเทศที่พัฒนาเพียงบางส่วนเช่นเดียวกับประเทศโคลัมเบีย, จำนวนผู้เข้ารับการศึกษา มีอัตราคล้ายกับประเทศโคลัมเบียมาก, มีประชากรประมาณร้อยละสี่สิบเข้าเรียนในโรงเรียนประถม และ ร้อยละหนึ่งเข้าเรียนในขั้นสูง ๆ ขึ้นไป, สิ่งที่สองประเทศคล้ายคลึงกันมีเพียงเท่านั้น สถิติที่ยกขึ้นมากล่าวนี้มิได้แสดงให้เห็นว่าประเทศจีนได้ใช้ความมานะพยายาม และขมักเขม้นจะปรับปรุงการศึกษา เพื่อพัฒนาประเทศของตนแต่อย่างใด

ในด้านกำลังคน จีนคอมมิวนิสต์ จัดตั้งองค์การและวางแผนงานที่จะฝึกและรวมพลังทั้งหมดของตนไว้, ในระยะเก้าปี ระหว่าง ค.ศ. 1950 — 1959 จีนคอมมิวนิสต์ เปิดโอกาสให้นักเรียนระดับประถมศึกษาได้เข้าศึกษาเพิ่มขึ้นถึง 3 เท่า นักเรียนในระดับมัธยมศึกษาทวีจำนวนขึ้นไปเป็นสี่เท่า ระดับอุดมศึกษานั้น มีนักศึกษาเพิ่มขึ้นถึงหกเท่า ปัจจุบันนี้จีนคอมมิวนิสต์มีนักเรียนอยู่ในโรงเรียนหลายล้านคน มากกว่านักเรียนของสหรัฐอเมริกันและโซเวียตรัสเซียรวมกัน ในด้านเอนยิเนียร์ จีนคอมมิวนิสต์ผลิตได้ถึง 3/4 ของจำนวนที่สหรัฐผลิตได้ และมีเอนยิเนียร์มากเป็นที่สามของโลก คือ สหรัฐอเมริกาผลิตมากเป็นที่ 1 โซเวียตรัสเซีย ผลิตได้มากเป็นที่สอง สถิติสำคัญที่แสดงให้เห็นความมานะพยายามของจีนในด้านนี้ จะเห็นได้จากการที่จีนในปัจจุบันนี้มีนักวิทยาศาสตร์และวิศวกรถึง 250,000 คน ร้อยละ 90 ของจำนวนนี้ ได้รับการฝึกฝนอบรมตั้งแต่จีนคอมมิวนิสต์เข้ายึดอำนาจได้ใน ค.ศ. 1949

ครั้งหนึ่ง ผืนแผ่นดินจีนเคยเป็นแดนดินถิ่นสถานที่เต็มไปด้วยนักปราชญ์ ศิลปิน และชาวนาแต่บัดนี้ จีนกำลังกลายเป็นประชาชาติของช่างชำนาญงานต่าง ๆ ไป สาวกของขงจื้อ ไม่ปรากฏแต่นักวิทยาศาสตร์ วิศวกร และผู้จัดการโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาแทน แผนการพัฒนาการศึกษาก็เน้นหนักและผูกพันธ์อยู่กับการพัฒนาอุตสาหกรรม เปลี่ยนโฉมหน้าประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมไป, ในมหาวิทยาลัยนั้น วิชามนุษยธรรมวิทยา ด้อยคุณค่าลง นักศึกษาร้อยละ 55 หันไปศึกษา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, ในเมื่อประเทศอื่น ๆ มีนักศึกษาประเภทนี้เพียงร้อยละ 25 เท่านั้น จีนคอมมิวนิสต์พยายามจะสร้างตนเอง เป็นมหาอำนาจโดยการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมขนานใหญ่ วัตถุประสงค์ขั้นแรกก็คือ จะยกระดับผลิตกรรมทางอุตสาหกรรมให้เท่ากับประเทศอังกฤษ ใน ค.ศ. 1967 (พ.ศ. 2510)

แต่ประเทศจีนคอมมิวนิสต์ก็ยังต้องใช้เวลาอีกนาน ในด้านพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, รายได้ของประชาชาติเฉลี่ยตกหัวละ 75 เหรียญอเมริกัน, กลยุทธในการพัฒนาเศรษฐกิจที่พวกเจ้าหน้าที่และผู้วางแผน นำมาใช้ก็คือ จะขจัดศัตรูและอุปสรรคกีดขวางให้หมด, และจะเน้นหนักไปทางกิจกรรม เมื่อเร็วๆนี้ หนังสือพิมพ์คอมมิวนิสต์ระดมกำลังพลังอย่างมหาศาล, รัฐไม่เพียงจัดการศึกษาสร้างโรงเรียนเอง แต่ยัง **กำหนดให้สถาบันต่างๆ รวมทั้งโรงงาน บริษัท เหมืองแร่ และ กลุ่มชนทั่วไป จัดตั้งโรงเรียนขึ้น ฝึกสอนอบรมบุคลากรของตนด้วย,** ประชาชนชาวจีนกลายเป็นนักศึกษาไปหมด เรียนอย่างเต็มเวลาและบางเวลา, เรียนในโรงเรียนและที่บ้าน, เรียนวิชาเป็นแขนงๆ เป็นอย่างๆไป ทั้งที่เสียค่าเล่าเรียนและไม่ต้องเสีย, อย่างไรก็ดี คุณภาพทางการศึกษา แม้จะเป็นการศึกษาในมหาวิทยาลัยก็ตาม ก็ยังมีปัญหาอยู่บ้าง และที่เป็นปัญหาอีกเหมือนกันก็คือ กลวิธีที่นำมาใช้ แบบหักโหมกำลัง เร่งรัดกันทุกวิถีทาง, ผลลัพธ์ของการศึกษาแบบนี้ จะบังเกิดผลลัพธ์ ได้ประการใดประการหนึ่งดังนี้ คือ ไม่คลานกระโผลกกระเผลกถอยหลัง ก็ต้องโลดโผนโจนทะยานไปข้างหน้า.

อียิปต์

ประเทศอียิปต์ เป็นตัวอย่างที่สี่ สำหรับบทความเกี่ยวกับการศึกษาและพัฒนาการแห่งชาตินี้ และก็เป็นตัวอย่างที่ออกจะปลาดอยู่บ้าง ; ยกเว้นผู้ชำนาญพิเศษบางประเทศแล้ว ประเทศอียิปต์มีผู้ชำนาญงานมากมายจนเกินความต้องการ , อียิปต์เป็นตัวอย่างของอีกหลายประเทศ (รวมทั้งประเทศอินเดีย) ที่ใช้ความมานะพยายามผลิตผู้ชำนาญงานระดับสูง ซึ่งเกินความจำเป็นสำหรับพัฒนาการขั้นปัจจุบัน

อียิปต์มีหลายสิ่งหลายอย่างที่แสดงว่าเป็นประเทศด้อยพัฒนา เช่น ทรัพยากรธรรมชาติมีจำนวนจำกัด เป็นประเทศกสิกรรม , ประชากร ร้อยละ 65 เป็นชาวนา รายได้ของประเทศชาติเฉลี่ยรายหัวแล้ว ก็อยู่ในอันดับต่ำ (140 เหรียญอเมริกัน) ถ้าจะพิจารณาจำนวนนักเรียนที่เข้าเรียนในชั้นประถมศึกษา โดยเทียบส่วนกับอัตราพลเมืองทั่วประเทศแล้ว **อียิปต์มีคนอ่านไม่ออก เขียนไม่ได้ ไม่รู้หนังสือถึงครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด** แต่ถ้าจะคิดรวมทั้งมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาแล้ว ก็อาจจัดระดับอียิปต์เข้าอยู่ในประเทศครึ่งพัฒนา

---

(4) เรื่องนี้เขียนเมื่อก่อนนาสเสอรถึงแก่กรรม (เขียนเมื่อ1964)

เมื่อเทียบอัตราพลเมือง อียิปต์มีนักศึกษาในมหาวิทยาลัยมากกว่าอังกฤษ และมีนักเรียนในชั้นมัธยมศึกษาและอุดมศึกษามากกว่าเยอรมันนีตะวันตกถึงสองเท่า, ภายในประเทศเอง อียิปต์มีนักศึกษาสำเร็จจากมหาวิทยาลัยตะวันตกมากมาย ที่ยังหางานทำไม่ได้, และ รัฐบาลเองก็อยู่ในฐานะลำบาก สำหรับการหางานให้พวกนั้นทำ, งานเสมียนพนักงาน งานพิเศษอื่นๆ ตามกระทรวงต่าง ๆ ก็ไม่มี เพราะกระทรวงต่าง ๆ มีคนล้นงานอยู่แล้ว, ปรากฏว่ามีครู วิศวกร และนักเกษตรศาสตร์ (agronomists) ชาวอียิปต์นับเป็นพัน ๆ ละทิ้งบ้านเกิดเมืองนอนไปทำงานในกลุ่มประเทศอาหรับที่อยู่ใกล้เคียง

รัฐบาลของกามัลอับเดลนาสเสอร พยายามจะผ่อนคลายความกดดัน จากพวกว่างงานผู้มีการศึกษาสูง และหาวิธีการต่างๆ มาแก้ไขสถานะการณ์ทางด้านการศึกษาที่ขาดดุลยภาพนี้, รัฐบาลกำลังส่งเสริมผู้สำเร็จการศึกษามหาวิทยาลัยที่ว่างงานอยู่ให้ไปปฏิบัติงานในประเทศที่ด้อยพัฒนากว่าอียิปต์ กับพยายามเชื้อเชิญให้ประเทศดังกล่าวให้ส่งนักศึกษามาเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยของตน, นอกจากนี้ อียิปต์ยังวางแผนขยายและปรับปรุงการศึกษาเพื่อผลิตผู้เชี่ยวชาญงานด้านเศรษฐกิจและข้าราชการประจำการ ซึ่งอียิปต์เองยังขาดแคลนอยู่มาก, แท้จริงอียิปต์ก็อยู่ในฐานะที่จะทำได้ และควรกระทำเป็นการด่วนที่จะจัดให้เด็กของตนได้รับการศึกษาชั้นประถมศึกษาโดยทั่วถึง เพราะอาจทำได้โดยง่ายดาย, สามัญสำนึกยังเสนอแนะด้วยว่า อียิปต์ควรลดจำนวนนักศึกษาที่จะเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยลงเสียบ้าง และยกระดับมาตรฐานของมัธยมศึกษา **ซึ่งร่ำร้องอยาก** และอุดมศึกษาของตนให้สูงขึ้น (เร่งในด้านคุณภาพ), **การเรียกร้องของผู้ปกครองและเด็กเอง ได้รับการศึกษาเพิ่มเติมนั้น เป็นอุปสรรคแก่การกระทำดังกล่าว โดยเฉพาะเมื่ออียิปต์ยังต้องระมัดระวังทางการเมืองอยู่** ฉะนั้น ความหวังของอียิปต์ในขณะนี้ก็อยู่ที่การดำเนินงานพัฒนาการเศรษฐกิจไปในด้านที่เห็นว่าจะมีผลลัพธ์ในด้านช่วยให้ผู้มีความรู้สูงได้มีงานทำ ไม่เป็นคนว่างงานอีกต่อไป

สรุป

ทั้งสี่ประเทศนี้ นยาสาแลนด์ โคลัมเบีย จีนคอมมิวนิสต์ และอียิปต์ เป็นแต่เพียงประเทศตัวอย่าง ใน 75 ประเทศ ที่ด้อยพัฒนาที่สุดและพัฒนาไปแล้วมากที่สุด ซึ่ง นายไมเยอร์และผู้เรียบเรียงได้ศึกษาค้นคว้าร่วมกัน, ผู้เรียบเรียงใคร่จะสรุปลักษณะร่วม ซึ่งปรากฏจากการศึกษาค้นคว้าไว้ดังต่อไปนี้,

ประการแรก พัฒนาการทางด้านการศึกษา มีความสัมพันธ์กับผลิตกรรมต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจมาก ถ้าจะใช้ตัวเลขที่ได้จากจำนวนนักเรียนในโรงเรียนมัธยมและในมหาวิทยาลัยเป็นหลักแล้วก็ปรากฏว่า ใน 75 ประเทศนั้น มีดัชนีชี้ให้เห็นว่า รายได้ของประชาชาติคิดเฉลี่ยรายหัวเป็น .888 และทรัพยากรของประเทศหรือความมั่งคั่งของประเทศนั้น มีอัตราส่วนเปรียบเทียบได้จากจำนวนที่นักเรียนที่เข้าเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษา, ถ้า **การศึกษาระดับมัธยมดำเนินไปด้วยดี มีประสิทธิภาพประเทศนั้นก็จะพัฒนาไปด้วยดี ซึ่งก็เนื่องมาจากมนุษยทรัพยากรนี้เอง**

ประการที่สอง ความเจริญอุดมสมบูรณ์ ของประเทศชาติมิได้ขึ้นอยู่กับการศึกษาแต่อย่างเดียว ตัวอย่างก็คือ ถ้าจะกล่าวตามระดับการศึกษาของพลเมืองแล้ว, ญี่ปุ่นนับว่าเป็นประเทศที่จัดเข้าอยู่ในกลุ่มประเทศที่การศึกษาเจริญก้าวหน้าที่สุด 10 ประเทศ, แต่รายได้ของประชาชาติคิดเฉลี่ยเป็นรายหัวนั้นต่ำมาก ซึ่งตรงกันข้ามกับประเทศอื่น ๆ เช่น เซาดิอะเรเบีย, ไลบีเรีย, และเวเนซุเอลา, ทั้งนี้ ทำให้เห็นได้ว่า นอกจากการศึกษาแล้ว ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายอย่างที่มีส่วนเกี่ยวข้องกันกับพัฒนาการเศรษฐกิจ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ตลาดการค้าต่างประเทศความช่วยเหลือจากภายนอกประเทศและอื่น ๆ ด้วย, เหตุนี้เอง เราจึงไม่อาจกล่าวได้ว่า "ถ้าลงทุนไปเป็นจำนวน x เหรียญแล้ว จะได้ผลลัพธ์เป็น y ในด้านพัฒนาเศรษฐกิจเสมอไป" สิ่งที่เราพอจะคาดคะเนได้ ก็คือประชาชาติ ที่มีการศึกษาดี และมีสิ่งจูงใจ (incentives) สูงนั้นจะพัฒนาเศรษฐกิจได้ดีมาก เช่น ประเทศอิสราเอล เป็นต้น ซึ่งแม้จะเป็นประเทศเล็ก ๆ มีทรัพยากรธรรมชาติจำกัด แต่ก็เจริญก้าวหน้าอย่างที่เห็นได้ในทุกวันนี้

ประการที่สาม ในการลงทุนเพื่อการศึกษานั้น แต่ละประเทศต้องมีโครงการที่สมดุลย์กับความต้องการของประเทศ และเหมาะสมแก่ขั้นพัฒนาของตน มิฉะนั้นก็จะประสบความยุ่งยากต่าง ๆ แต่ละประเทศจะต้องตัดสินใจว่าจะเลือกเอาโครงการไหนมาทำก่อนหลังหรือไม่เพียงไร และก็จะต้องเลือกเอาโครงการที่เหมาะสมที่สุด อันเป็นโครงการที่มีลักษณะยืดหยุ่นได้ ในด้านต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

1. คุณภาพกับปริมาณ
2. วิทยาศาสตร์และมนุษยธรรมวิทยา
3. การฝึกอบรมทางโรงเรียนในด้านอาชีวศึกษา และ การฝึกอบรมผู้เข้าประจำทำงานแล้ว

4. การปรับปรุงอัตราเงินเดือนและรายได้ให้เป็นที่จูงใจ

5. ความต้องการของเอกชนและความต้องการของรัฐ

ประการที่สี่ เป้าหมายและการลงทุนในด้านการศึกษานั้น จะต้องกำหนดให้สอดคล้องกับระดับพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างจริงจัง, ในสหรัฐอเมริกา มัธยมศึกษา จะฝึกนักเรียนให้สามารถทำงานประเภทที่ไม่ต้องการใช้เทคนิคสูงนัก เพียงแต่มีความรู้ ความสามารถครึ่งหนึ่งของผู้ชำนาญงานก็พอแล้ว แต่ในประเทศด้อยพัฒนา หรือประเทศที่พัฒนาไปส่วนหนึ่งแล้ว การศึกษาระดับมัธยมจะช่วยให้ผู้สำเร็จการศึกษาระดับนั้นไปดำรงตำแหน่งสูง ๆ, จนกว่าประเทศนั้นจะก้าวเข้าไปสู่ขั้นพัฒนาการระดับสูง

ประการที่ห้า การศึกษามักจะก่อให้เกิดความกระหายที่จะศึกษาให้สูงขึ้นไป ทำนองยิ่งเรียนสูงขึ้นก็ยิ่งอยากรู้อะไร ๆ มากเพิ่มขึ้น อยากศึกษาต่อมากขึ้น, ในประเทศที่เจริญก้าวหน้าแล้ว มีลักษณะเหมือนกันหมด เมื่อนักเรียนจบจากโรงเรียนมัธยมแล้ว ก็อยากจะเข้าเรียนในโรงเรียนเตรียมอุดมต่อไป จะเป็นโรงเรียนเตรียมอุดมประเภทใดก็เอาทั้งนั้น ทั้งนั้นบ้าว่า แตกต่างกับอุปสรรคในสินค้าซึ่งเมื่อถึงจุดอิ่มตัวแล้ว ก็หยุดยั้งระงับไว้ได้ แต่การศึกษานั้นจะยั้งยั้งได้ยากและไม่มีความอิ่มตัวเลย ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยการศึกษาเปิดโอกาสให้มีทางก้าวหน้าในด้านอาชีพ และเปิดหูเปิดตา เปิดสมองของมนุษย์ และเบิกโลกใหม่ ๆ ที่มนุษย์ใฝ่ฝันถึง พร้อมกับสนองสัญชาติญาณอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์เราด้วย

วิธีการค้นคว้าและวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษาว่ามีลักษณะส่วนช่วยพัฒนาการแห่งชาติอย่างไรบ้างนั้น เวลานี้ยังไม่สมบูรณ์ดี และยังต้องการการปรับปรุงอีกมาก ปัจจัยต่างๆ และสิ่งที่ค้นพบต่างกรรมต่างวาระนั้น อาจนำไปเปรียบเทียบกับปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์ได้ และก็อาจจำแนกปัจจัยเหล่านั้น มาทำการวิจัยได้ เช่น เราสามารถแยกธาตุปัจจัยของเรื่องราวต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจเหมือนกัน

ในยุคปัจจุบันนี้ นับว่าโชคไม่ดีอยู่บ้างที่ **วิทยาศาสตร์** เองก็ยังค้นไม่พบ ไม่ทราบว่ามีสูตรอะไรบ้างที่พอจะกำจัดความเฉื่อยชาและความเสื่อมโทรมทางการเมืองได้ แต่ประวัติศาสตร์ได้สาธิตครั้งแล้วครั้งเล่า ให้เราเห็นว่า การศึกษานั้น ได้ฟูมฟักไว้ ซึ่งเมล็ดพืชต่าง ๆ ที่อาจส่งเสริมให้กำลังใจและพลังวังชาแก่ประชาชน ในชาติได้ ทั้งนี้ ถ้าเรารู้จักนำการศึกษามาประยุกต์ให้ถูกทาง

หมายเหตุ เรื่องนี้แปลและเรียบเรียงไว้ตั้งแต่ พฤษภาคม 2507 ทราบว่ามีผู้แปลกันไว้หลายท่าน แต่อ่านอีกครั้งก็คงไม่ช่วยให้ผู้อ่านเสียเวลาจนเกินควรไป

หลัก 12 ประการเกี่ยวกับการบริหารโรงเรียนมัธยม

ปรัชญาของอาจารย์ใหญ่

ผู้ถือบังเหียนการบริหารโรงเรียนมัธยม (ของรัฐบาล) ก็คืออาจารย์ใหญ่ ฉะนั้นก่อนอื่นอาจารย์ใหญ่ควรจะเข้าใจปรัชญาเกี่ยวกับการมัธยมศึกษานี้ไว้ให้ถูกต้อง เป็นปรัชญาที่กว้าง ๆ เพียบพร้อมด้วยเหตุผล หากไม่มีความเข้าใจในปรัชญานั้นแล้ว ก็อาจก่อให้เกิดความล้มเหลวในด้านบริหารนี้ได้ง่าย ๆ การกระทบกระทั่งระหว่างครูต่อครู ครูต่อ อาจารย์ใหญ่ ครูต่อนัก เรียนและผู้ปกครองนักเรียน โรงเรียนและผู้ปกครอง ฯลฯ — อุปสรรคในด้านบริหารเหล่านี้จะยังให้เกิดปัญหายุ่งเหยิง ซึ่งถ้า อาจารย์ใหญ่ไม่มีปรัชญาที่ดีพอ เหตุร้ายต่าง ๆ ก็จะทะยอยเข้ามาก่อกวนความสุข สงบของบรรดาผู้เกี่ยวข้องกับโรงเรียน รวมทั้งจะทำลายเสถียรภาพของโรงเรียนด้วย

ต่อไปนี้เป็นหลักบางประการสำหรับผู้บริหารโรงเรียน :

1. **สุขภาพอนามัย, ประสิทธิภาพ, และพัฒนาการทางอุปนิสัย**

สามประการนี้สำคัญมาก สำหรับโรงเรียนมัธยม สมองสดใสของเด็กจะมีได้ในร่างกายที่สมบูรณ์เท่านั้น, ถ้าโรงเรียนมัธยมไม่ฝึกฝนอุปนิสัยของเด็กก่อให้เกิดพัฒนาการทางอุปนิสัยแก่เด็กรวมทั้งฝึกฝนให้เด็กมีโอกาสแสดงความสามารถและประสิทธิภาพของตนออกมาแล้ว ก็ไม่มีสถานที่ใดในโลกนี้ จะช่วยฝึกให้อีกแล้ว

2. **หลักสูตรประมวลการสอน จะต้องช่วยให้เด็กเกิดพัฒนาการทางร่างกายและจิตใจ**

— มิใช่ไปบังคับเด็กให้รับสิ่งที่เด็กไม่ต้องการรับ, ทางผู้วางหลักสูตรสำหรับเด็กชั้นนี้ ควรจะจำไว้เสมอว่า การจัดหลักสูตรให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมของเด็กสำคัญยิ่งในด้านบริหารโรงเรียนมัธยม

3. **พิทักษ์ไว้ซึ่งลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล**

ในการบริหารโรงเรียนมัธยม ลักษณะเฉพาะหรือเอกัตภาพ (INDIVIDULLITY) ของนักเรียน และของครูคณะกรรมการเจ้าหน้าที่ในโรงเรียนเป็นสิ่งที่ควรพิทักษ์และสงวนไว้ และหาทางให้มีโอกาสพัฒนา, โรงเรียนมัธยมควรจะต้องรับรู้โดยเฉพาะในเรื่องความแตกต่างทางสติปัญญา ความสามารถ รสนิยม และความต้องการของเด็กแต่ละคนในโรงเรียน และพยายาม

หาทางปรับปรุงสิ่งเหล่านั้น ให้เจริญงอกงามไปในทางที่จะเข้ากับชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้ รวมทั้งให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชนด้วย

4. **ใช้เวลา พลังงานของเด็ก , และอุปกรณ์การสอนให้เป็นประโยชน์อย่างแท้จริง**

ห้องสมุดที่โหรงเหรง ว่างทั้งคนและหนังสือ ปล่อยให้เด็กอยู่ว่าง ๆ หรือใช้พลังงานของตนไปในทางไม่มีประโยชน์, ห้องสังคมศึกษา, ที่ 2—3 วัน จึงจะใช้ประโยชน์ สัก 2—3 ชั่วโมง, เครื่องมือในห้อง ฯ คหกรรมลศิป์ ที่เก็บไว้จนสนิมขึ้น, เครื่องพิมพ์ดีดที่มีผ้าน้ำมันคลุมอยู่เกือบ 4—5 วัน ในรอบสัปดาห์ โรงงานที่เครื่องจักรสนิมจับ, ห้องวิทยาศาสตร์ที่แมลงมุมชักใยคลุมตู้และภาชนะอุปกรณ์, ก๊อกน้ำในห้องลูกบิดหัก ใช้ไม่ได้ ท่อรั่ว ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ แสดงถึงความล้มเหลว ในด้านบริหารทั้งสิ้น ผู้บริหารควรเอาใจใส่ในเรื่องนี้ให้มาก จัดตารางกำหนดเวลาและวิธีการใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ ห้องเรียนห้องปฏิบัติงานให้ดีจะมีประโยชน์คุ้มค่า ที่ได้ลงทุนแรงสร้างไว้ อย่าปล่อยให้วัสดุอุปกรณ์เหล่านั้นพ้องอาจาย์ใหญ่เองอยู่ตลอดเวลา

5. **โครงสร้างของโรงเรียนมัธยมควรจะเป็นไปในลักษณะที่ให้เจ้าหน้าที่ทุก ๆ คนมีโอกาสปฏิบัติงานร่วมกัน**

— มิใช่ต่างคนต่างทำ ต่างจ้ำ ต่างพาย ใครมีปัญญาแหลมก็แสวงหาทางดีเด่นไปคนเดียวไม่นึกถึงส่วนรวม และผู้ร่วมงานอื่น ๆ , การบริหารที่ดีจะต้องทำให้เจ้าหน้าที่ทุกคนร่วมมือกันปฏิบัติงานอย่างมีระเบียบ มีหลักเกณฑ์ และปฏิบัติไป เพื่อความเจริญเติบโตอย่างเหมะสมของนักเรียนเอง

6. **ให้มีผู้เข้าร่วมหลายฝ่าย**

ในการวางนโยบายและแผนดำเนินงาน สำหรับโรงเรียน **ควรจะให้ผู้มีประสบการณ์และชำนาญงานเข้าร่วม** ให้มากเท่าที่จะมากได้ ครูเป็นผู้ที่จะช่วยให้แผนงานและการดำเนินงานลุล่วงไปด้วยดี ถ้าหากพวกเขามีส่วนร่วมการวางนโยบายและจัดแผนงาน และพวกเขาจะได้ตระเตรียมการได้อย่างถูกต้อง, อย่าลืมวางแผนงาน สัมฤทธิ์ผลได้ก็ด้วยการที่ช่วยครูช่วยกันปฏิบัติให้ลุล่วงไป

ก็เป็นธรรมดาอยู่บ้างที่ การเข้าร่วมวางแผนของบรรดาครูนี้ ควรมีขอบเขตอยู่บ้าง **ไมเออร์ส** (MYERS) เสนอแนะว่า เมื่อโรงเรียนมีหน้าที่ฝึกสมาชิกเข้าร่วมสังคมประชาธิปไตย รูปลักษณะการบริหารก็น่าจะให้เป็นประชาธิปไตย — พยายามพึ่งความคิดเห็นส่วนมาก, แม้แต่การแต่งตั้ง

การเข้ารับหน้าที่ หรือถอนครูจากตำแหน่งหน้าที่ใด ตำแหน่งใด ก็ควรจะฟังความเห็นของอนุกรรมการชุดหนึ่ง ประกอบด้วยคณะผู้สอนที่คัดเลือกขึ้นมาเป็นพิเศษ แต่ **ลุนด์** (LUND) กล่าวว่า การทำแบบนั้น เป็นการละเมิดอำนาจ อาจารย์ใหญ่หรือฝ่ายบริหาร ซึ่งได้รับแต่ดั้งมา, เขาชี้แจงต่อไปด้วยว่า การทำเช่นนั้น จะก่อให้เกิดความไม่พอใจ ความสงสัย และความยุ่งเหยิงขึ้นในกลุ่มครูก็ได้

ทางออกอย่างเป็นกลางของปัญหานี้ก็คือ จัดให้มีคณะผู้ประสานงานขึ้น และศึกษาวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ และจัดข้อเสนอแนะขึ้นมา ด้วยความเป็นธรรม และด้วยจิตใจที่กว้างขวาง ไม่คับแคบ

การเปิดโอกาสให้นักเรียนเข้าร่วมวางนโยบาย และแผนดำเนินงานของโรงเรียนด้วย ก็เป็นวิถีทางแห่งประชาธิปไตย และมีความสำคัญเท่า ๆ กับเปิดโอกาสให้ครูเข้าร่วมงานนี้เหมือนกัน, ประชาธิปไตยในด้านการศึกษาจะมีขึ้นได้ ก็ด้วยการเปิดโอกาสแบบนี้, ไม่มีสิ่งใดที่พวกนักเรียนเกรงกลัวมากไปกว่าการตำหนิจากพวกนักเรียนด้วยกัน, การให้นักเรียนเข้ามีส่วนในการบริหารในลักษณะการที่ไม่ก้าวก่ายการบริหารของอาจารย์ใหญ่เองนี้ จะกระทำได้โดยเลือกตั้งอนุกรรมการขึ้นชุดหนึ่ง จากผู้แทนนักเรียนให้เข้าร่วมงานทางประชาสัมพันธ์ และงานทางกิจกรรมอื่น ๆ

การที่จะนำระบบการประชาธิปไตยมาใช้ในการบริหารนั้น มีอิทธิพลต่อรายได้ทางวัตถุของโรงเรียนและต่อแผนการอบรมสั่งสอนด้วยเป็นอย่างมาก เป็นการช่วยให้นักเรียนได้เรียนรู้จากการกระทำ, ได้ฝึกฝน, อบรมอย่างจริงจัง, มิใช่เพียงแต่ฟังเสียงครูอย่างเดียว !

7. การแบ่งสิทธิ์อำนาจในการมอบหมายให้รับผิดชอบ

ในการบริหารโรงเรียนมัธยมนั้น ไม่มีใครคนหนึ่งคนใดที่สามารถจะดำเนินงานทุกสิ่งทุกอย่างให้เรียบร้อยได้ด้วยตนเอง เพราะคำว่า "การบริหาร" ก็หมายถึงการทำสิ่งที่คนเดียวทำไม่ได้อยู่แล้ว ต้องมีหลายคนช่วยกันทำ, ฉะนั้น ก็เป็นการจำเป็นอยู่เองที่อาจารย์ใหญ่จะต้องแบ่งอำนาจหน้าที่ให้ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ ผู้ปกครอง ครูประจำชั้น หัวหน้าฝ่ายวิชาการ หัวหน้าสายวิชา ธุรการ และหัวหน้าฝ่ายปกครอง, กรรมการนักเรียน, ฯลฯ รับไปช่วยดำเนินงานบ้าง ในการมอบสิทธิ์ภาระต่าง ๆ ให้บุคคลเหล่านั้นไปทำ ครูใหญ่จะต้องมอบอำนาจแก่บุคคลเหล่านั้นด้วย มิฉะนั้น ก็ยากที่จะได้รับผลตามความประสงค์ เมื่อได้เลือกไปก็ควรมอบหมายให้ด้วย

หลักการนี้ มีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับหลักการที่ 5—6 ซึ่งเกี่ยวกับการประสานงานและการร่วมมือกันปฏิบัติงาน ในการมอบหมายงานนี้ ถ้าครูใหญ่ได้กำหนดงานไว้อย่างละเอียดรอบคอบไม่ให้ก้าวก่ายกัน ก็จะมีผลดีต่อการปฏิบัติงานของผู้ที่ได้รับมอบหมายมาก, การวางแผนงานอย่างรอบคอบนี้จะช่วยให้กิจการในโรงเรียนดำเนินไปด้วยดี หากมีข้อขลุกขลักบ้าง ก็คงไม่มากนัก

8. **การคำนึงถึงสมรรถภาพของแต่ละบุคคล**

ปัจจุบันนี้ ครูจะทำหน้าที่เพียงแต่สอนวิชาการต่าง ๆ ตามตารางสอนไม่ได้เสียแล้ว, ครูจะต้องทุ่มเทกำลังสติปัญญา ความสามารถของตนเข้าช่วยกิจการงานต่าง ๆ ของโรงเรียน นอกเหนือไปจากงานด้านการสอน หรืองาน ด้านวิชาการนั้นด้วย กล่าวโดยย่อ ครูจะต้อง "แบ่งภาค" ทำงานสองเท่า, ในการวางแผนการสอนหรือจัดตารางสอน อาจารย์ใหญ่จะต้องจัดให้ดีว่าครูคนใดเหมาะกับการสอนวิชาใด ชั้นใด. เขามีความสามารถพิเศษทางไหน เช่น ทางการแสดงละคร การปาฐกถา, การวาดเขียน ขับร้อง พลศึกษา หรือหัตถศึกษา ฯลฯ ครูบางคนอาจสนใจในเรื่องสภานักเรียน, กิจกรรมเสริมหลักสูตรอื่น เรื่องวางแผน, ถนัดงานในด้านธุรการหรือวิชาการเป็นพิเศษ ฯลฯ เป็นหน้าที่ของอาจารย์ใหญ่ หรือผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ ที่จะสอดส่องทราบเสียแต่เนิ่น ๆ โดยเฉพาะในตอนที่ทราบว่าจะมีครูใหม่เข้ามาประจำทำงานในโรงเรียน อนึ่งในด้านความเป็นอยู่ส่วนตัว สภาพของครอบครัว ของครูนั้น ก็ควรจะเป็นหน้าที่ของอาจารย์ใหญ่หรือผู้ช่วยที่จะพยายามสืบทราบ เพื่อประโยชน์ในด้านปกครองด้วย การสืบทราบ หรือการพิจารณาความเหมาะสม และสมรรถภาพของแต่ละบุคคลนี้ อาจารย์ใหญ่อาจทดลองให้ปฏิบัติงานเป็นการชั่วคราว ก่อนมอบหน้าที่แท้จริงไป เพราะจะสะดวกในการมอบหน้าที่ประจำให้ทำในโอกาสต่อไป

9. **ป้องกันอย่าให้มีการก้าวก่ายในด้านบริหาร และระมัดระวังการออกคำสั่ง**

ในการวางแผนงาน ปฏิบัติงานร่วมกัน แต่ละหน่วย แต่ละฝ่าย จะต้องวางแผนการกำหนดขอบเขตของหน้าที่ และการปฏิบัติงานไว้ให้ชัดแจ้งและเรียบร้อย อย่าให้ก้าวก่ายกันได้, อนึ่งไม่มีอะไร จะแสลงใจและก่อกวน สันติสุข มากไปกว่า คำสั่งที่โลเล ไม่แน่นอน กฎ ระเบียบข้อบังคับที่ไม่คงเส้นคงวา แปรปรวนแก้ไขบ่อย ๆ จนเกินความจำเป็น รวมทั้งการแอบอ้างโอ้อวดอิทธิพลของผู้ที่ตนรู้จักคุ้นเคยหรือมีความสัมพันธ์, สิ่งเหล่านี้จะทำให้ครูไม่พอใจ, ฉะนั้นการวาง

นโยบาย วางแผนงานของแต่ละหน่วย แต่ละฝ่ายหรือแต่ละสายงานให้เรียบร้อยกับการใช้ดุลยพินิจ ในการออกคำสั่ง จึงเป็นสิ่งที่อาจารย์ใหญ่จะต้องสนใจให้มาก

ถ้าบุคคล 2 คน ได้รับมอบหมายให้ทำงานอย่างเดียวกัน และต้องมีความรับผิดชอบต่อผลของงานนั้นด้วยกันแล้ว อาจจะมีการกระทบกระทั่งและการไม่พอใจเกิดขึ้นได้ ในการปฏิบัติงานร่วมกันนั้น ความเข้าใจอันดีระหว่างกันและความร่วมมือร่วมใจ เป็นสิ่งจำเป็นยิ่ง และควรละเว้นเสียซึ่งการอิจฉาริษยา การไม่ไว้วางใจกันเสีย, ถ้าศึกษาธิการจังหวัดกับครูใหญ่ หรือกับศึกษาภาค ผู้ตรวจการศึกษา ฯลฯ เกิดการขัดแย้ง ไม่ลงรอยกันแล้ว ก็มักจะมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการแบ่งความรับผิดชอบ และอำนาจหน้าที่ไม่ชัดแจ้งนั้นเอง ถ้าแต่ละบุคคลมีหน้าที่และขอบเขตการปฏิบัติงานกำหนดไว้อย่างชัดแจ้ง ก็จะไม่มีการขัดแย้งกันหรือปะทะกันเลย

10. **ปัญหาต่าง ๆ ในด้านวิชาการที่จะต้องวินิจฉัยให้รอบคอบ**

ปัญหาเหล่านี้ได้แก่การจัดประมวลการสอน จัดตารางสอน, การกำหนดงานให้นักเรียน เช่น การบ้านของนักเรียน ควรจะให้ในลักษณะใด บทท่องจำ อาขยาน ควรจะยาวหรือสั้นแค่ไหน วิธีสอนควรจะดำเนินตามหลักของใครหรือไม่อย่างไร ควรใช้หนังสือแบบเรียน ตำราเรียนของใคร นอกจากนี้การจัดชั้น จัดห้องพิเศษต่าง ๆ, การทำงานในด้านพลศึกษา ฯลฯ สิ่งเหล่านี้อาจารย์ใหญ่ ควรจะมีปรัชญาแห่งการศึกษาที่แน่นอน และควรจะทราบอย่างถ่องแท้ว่าบริหารโรงเรียนเพื่อเด็ก, เพื่อคณะครู เพื่อกระทรวงศึกษาธิการ, เพื่อตนเองหรือเพื่อใคร ?

11. **หลักมนุษยสัมพันธ์**

โรงเรียนมัธยมหลายแห่ง มิได้รับความสำเร็จในการบริหารโรงเรียนเท่าที่ควร ก็เพราะขาดมนุษยสัมพันธ์อันดี ทั้งภายในและภายนอกโรงเรียน ถ้าอาจารย์ใหญ่ ครู อาจารย์ เก็บตัวเบื่อสังคม ไม่เข้าร่วมกิจกรรมทั้งของโรงเรียนและของชุมชน ก็จะขาดอะไร ๆ ไปหลายอย่าง ซึ่งจะทำให้การบริหารโรงเรียนไม่ราบรื่นเท่าที่ควร, มนุษยสัมพันธ์อันดีภายในโรงเรียน วางรากฐานอยู่บนการรับและให้และความเห็นอกเห็นใจ อนึ่ง ชุมชนก็มักจะหวังพึ่งโรงเรียนมากไป, การที่เราจะคาดคิด บรรดาครูในโรงเรียนย่อมต้องการ, อาจารย์ใหญ่ชนิดที่มิใช่แต่เป็นผู้บังคับบัญชาผู้ออกคำสั่งเท่านั้น ยังต้องการอาจารย์ใหญ่ที่เป็นครูเป็นมิตร, เป็นผู้ช่วยแก้ปัญหา ทางครอบครัวของเขาในบางกรณีด้วย ทางฝ่ายชุมชนก็มักจะหวังพึ่งโรงเรียนมากไปกว่าการอบรมสั่งสอนในวิชาความรู้ แก่บุตรหลานของพวกเขา, ยิ่งเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง และฝ่ายบริหารการศึกษา

ของท้องถิ่นแล้ว อาจารย์ใหญ่ก็จะต้องพยายามเข้าใจ เข้าให้ถึงจิตใจ, นอกจากนี้ บุคคลในวงการต่าง ๆ รวมทั้งวิทยากรจากแหล่งต่าง ๆ ก็เป็นผู้ที่ครูใหญ่จะต้องใช้ศิลปะ ในด้านมนุษยสัมพันธ์ให้เต็มที่, แต่ทั้งนี้ มิได้หมายจะให้อาจารย์ใหญ่ไปคลุกคลีกับบุคคลทั้งหลายเหล่านั้นจนเกินควร เพียงแต่ให้คบหาสมาคมไว้ เพื่อโรงเรียนเองจะได้พึ่งพาอาศัยได้ เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้น อันเป็นเรื่องที่จะต้องแสวงหาความพึ่งพานั้น ๆ

12. ประชาสัมพันธ์

มีอาจารย์ใหญ่หลายโรงเรียนบอกว่า "เราทำดีก็พอแล้ว ไม่ต้องไปตีปี๊บ" ไปโฆษณาประชาสัมพันธ์ อะไรอีก, มนุษย์ไม่เห็นผีสางเทวดาย่อมเห็นเอง" ข้อนี้ เห็นทีจะไม่ถูกต้องนัก การประชาสัมพันธ์ มิได้หมายถึงการโอ้อวด การยกย่องตนเองหรือชมเชยกิจการงานที่ได้กระทำไปแล้ว หรือกำลังจะกระทำ แต่มันหมายถึง **การสร้างความเข้าใจอันดีให้แก่ชุมชน** เพื่อพวกเขาจะได้ให้ความร่วมมือแก่โรงเรียนอย่างเต็มที่ เมื่อโรงเรียนต้องการความร่วมมือนั้น, โรงเรียนที่ขาดการประชาสัมพันธ์แบบใดแบบหนึ่ง จะไม่มีโอกาสได้รับความร่วมมือจากชุมชนได้เต็มที่เลย – จู่ ๆ ก็เชิญผู้ปกครองไปประชุมแล้วก็ขอเรี่ยไร, พอปลายปี มีเวลาว่างก็เชิญผู้ปกครองนักเรียนไปชมละคร การกุศลของทางโรงเรียน, บางครั้ง เมื่อได้รับคำสั่งของทางการมาก็จัดประชุมผู้ปกครอง โดยผู้ปกครองเองไม่รู้อิโหน่อิเหน่ ฯลฯ พฤติกรรมเหล่านี้ล้วนแต่สร้างความเบื่อหน่ายให้ชุมชน เป็นส่วนใหญ่ มากกว่าจะช่วยให้พวกเขาเห็นอกเห็นใจโรงเรียน, การประชาสัมพันธ์ที่ดีต้องกระทำกันอย่างมีหลักการและแผนการ ต้องทำอย่างต่อเนื่องกันไป ก็คล้าย ๆ การปลูกดอกไม้ต้นไม้นั่นแหละ ต้องมีการรดน้ำ พรวนดิน ถางหญ้า, กำจัดวัชรพืชที่เป็นอันตรายแก่ดอกไม้ ต้นไม้เหล่านั้น แล้วจึงจะเก็บเกี่ยวดอกผลไม้ตามความมุ่งหมาย

หลักการบริหารอื่น ๆ ก็คงมีอีกมากมาย แต่ถ้าทางโรงเรียนยึดหลักบางประการนี้ไว้ แล้วนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะแก่กาลเทศะ บางที ก็จะช่วยให้การบริหารโรงเรียนเป็นไปโดยสะดวกเรียบร้อย ราบรื่น และรวดเร็วสมดังปรารถนาก็ได้ **ในโลกของเรานี้ ไม่มีอะไรที่สมบูรณ์จริง ๆ** ถ้าเรามีโอกาสปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่ไม่สมบูรณ์ให้สมบูรณ์ได้บ้าง ก็นับว่า **เราได้กระทำหน้าที่ของเราแล้ว.**

หมายเหตุ เรื่องนี้ เรียบเรียง — รวบรวมไว้ใน พ.ศ. 2510 ข้อความอาจล้าสมัยหรือขาดตก—บกพร่องบ้าง แต่ก็คงไม่ล้าขาด—เสียจนใช้ไม่ได้ ทีเดียว

โรงเรียนชุมชนอีกแบบหนึ่งที่อำเภอพนมไพร

เมื่อได้รับแต่งตั้งให้เข้ารับหน้าที่แทนอาจารย์ใหญ่คนเดิมที่เกษียณอายุไป เมื่อเดือนกันยายน 2510 นั้น วุฒิ สุทธิวิทย์ ก็รู้สึกว่า โอกาสที่จะปรับปรุงโรงเรียนมัธยมวัดบัวเหลือง ตำบลบัวเหลือง แห่ง อำเภอพนมไพร จังหวัดนครราชสีมา ให้เป็นโรงเรียนชุมชนแผนใหม่ ตามทัศนะของเขา ก็ได้มาถึงแล้วเขาเฝ้ารอคอยโอกาสนี้มาร่วม 3 ปี ขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยครูใหญ่อยู่กับครูใหญ่คนเดิมที่ค่อนข้างอนุรักษ์นิยมและเผด็จการ ขนบธรรมเนียมประเพณี และความสัมพันธ์บางประการ ทำให้ วุฒิ ไม่กล้าปรับปรุงเปลี่ยนอะไรในโรงเรียนได้อย่างเต็มที่ ในประเทศไทยเรานี้มีกี่รายหนอที่ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่จะกล้าหาญพอที่จะขัดแย้งกับครูใหญ่ที่เป็นทั้งเพื่อนร่วมสาบาลของบิดาตนและก็เป็นครูเคยสอนตนมาด้วย ?

ไม่เพียงแต่วุฒิคนเดียวจะปลื้มใจ ศึกษาธิการอำเภอที่เพิ่งเข้ามารับงานทางอำเภอที่มีพลเมืองถึงหกหมื่นคนอยู่กระจัดกระจายในพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาล แต่มีโรงเรียนมัธยมประจำอำเภออยู่แห่งเดียว รับนักเรียนหญิงชายได้รวม 1500 คนนี้ ก็พลอยโมทนาสาธุไปด้วย ทั้งสองผู้บริหารการศึกษานี้ จบจากวิทยาลัยวิชาการศึกษา คนละแห่ง วุฒิ จบจากจังหวัดพระนคร ส่วนศึกษาธิการอำเภอจบจากบางแสน แต่นั่นมิใช่อุปสรรคที่จะกีดกันมิให้บัณฑิตหนุ่ม "วัยงาน" สองคนนี้รักกันดุจพี่น้องได้ และก็เป็นบุญอย่างยิ่งที่นายอำเภอพนมไพร ก็เคยเป็นครูประชาบาลมาก่อนจะสอบธรรมศาสตร์บัณฑิตได้ แล้วย้ายไปอยู่กระทรวงมหาดไทย ฉะนั้น งานปรับปรุงโรงเรียนมัธยมศึกษาแห่งนี้ให้เป็นไปโรงเรียนของชุมนุมชนจริง ๆ จึงเห็นแสงสว่างแห่งความสำเร็จอย่างเรืองรอง

ทั้งสามบัณฑิตใช้เวลาว่างประชุมปรึกษาหารือกัน ที่บ้านนายอำเภอบ้าง ที่โรงเรียนบ้าง และก็ที่ร้านขายอาหารของภรรยาผู้ใหญ่บ้านบ้าง ตามสะดวก การประชุมบางครั้งก็มีบุคคลสำคัญแห่งท้องถิ่น เช่น สมภารเจ้าอาวาส อนามัยอำเภอ กสิกรรมอำเภอ ผู้หมวดประจำสถานีตำรวจพนมไพร ตระกูลใหญ่เก่า ๆ เกษตรบดี เจ้าของร้านค้า รวมทั้งผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นนั้นเข้าร่วมด้วยเป็นครั้งคราว ผู้ริเริ่มงานทั้งสามคนฉลาดพอที่จะแสวงหาความร่วมมือทั้งทางตรงและทางอ้อมจากบุคคลสำคัญในท้องถิ่นนี้ ซึ่งก็เป็นการกรุยทางอย่างดีและขจัดอุปสรรคอันพึงมีมาให้ในอนาคตให้ลดลงน้อยที่สุดเท่าที่จะลดได้ พวกเขาให้ชื่อโครงการโรงเรียนชุมชนแผนใหม่ของพวกเขานี้ว่า

"โครงการปรับปรุงโรงเรียนมัธยมวัดบัวเหลือง อำเภอพนมไพร" และกำหนดวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. เพื่อให้ครูในโรงเรียนได้คุ้นและชินต่อสภาพการณ์และสิ่งแวดล้อมของชุมชน
2. เพื่อให้ครูได้ทราบแหล่งที่มาของวัสดุอุปกรณ์การสอนใหม่ ๆ ที่ครูอาจนำมาใช้ในห้องเรียนได้
3. เพื่อให้ครูเข้าใจปัญหาที่ลูกศิษย์ของตนทั้งชายหญิงกำลังเผชิญ อยู่ ทั้ง ภาย ใน และ นอก **โรงเรียน**
4. เพื่อให้ทราบกันทั่วไปว่า มีสถานบันอื่นใดอีกบ้างที่สามารถให้ประ สบ การณ์ ทาง การ ศึกษา และอาชีพแก่เด็กชายหญิงในชุมชนนั้น
5. เพื่อให้ครูได้สำนึกว่า โรงเรียนของตนเป็นเพื่อส่วนหนึ่งของชุมชน มิใช่ทั้งหมด
6. เพื่อช่วยให้นักเรียนในโรงเรียนมีประสพการณ์ในการช่วยเหลือชุมชน
7. เพื่อนำพลังงานบุคลากร และทรัพยากรท้องถิ่นมาช่วยปรับปรุงการศึกษาของท้องถิ่น
8. ร่วมพัฒนาท้องถิ่น เป็นการยกระดับมาตรฐานการครองชีพของชุมชนทั้งในทางตรงและทางอ้อม ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นโดยตรง

โครงการนี้ดูออกจะพอง "เกินไป" สำหรับโรงเรียนแห่งเดียว ที่มีห้องเรียน 60 ห้อง รวมทั้งห้องพิเศษ มีครู 101 คน มีโรงฝึกงานห้องประชุม สมามกีฬา รวมทั้งสนามฟุตบอล และสนามกีฬาอื่น ๆ เช่น บาสเกตบอลล์ แต่ถ้าได้ทราบถึง "กำลังสาม" ที่มีเรี่ยวแรงแข็งขันบวกกับพลังของประชาชนในท้องถิ่นที่จะให้ความร่วมมือ บางที ผู้ที่ผ่านโรงเรียนนั้นไปก็คงไม่แปลกใจอะไร ใคร ๆ ในท้องถิ่นนี้ก็ทราบดีแล้วว่า การสอน การเรียนหรืองานวิทยาการ โรงเรียนนี้ไม่เคยทำให้ผู้ปกครองคนใดอิดหนาระอาใจ เพราะในระยะสามปีที่ผ่านมา หลังจากผู้ช่วยครูใหญ่ย้ายไปจากกรุงเทพ ฯ มารับตำแหน่งนี้แล้ว นักเรียนที่สอบไล่ได้ มีคะแนนผลการเรียนไม่แพ้โรงเรียนมัธยมในอำเภอเมือง และโรงเรียนก็คล้ายกับว่าได้รับความนิยมมากกว่าโรงเรียนในเมืองเสียด้วยซ้ำ สังเกตได้จากจำนวนนักเรียนที่เพิ่มขึ้นทุกปี จนทางโรงเรียนได้กำหนดว่าจะไม่เกิน 1600 คน เพราะนักเรียนมากเกินไป ไม่สะดวกแก่การปกครองและการอบรมสอนสั่ง ทางโรงเรียนได้ดำเนินงานไปอย่างไรบ้างในการปรับปรุงโรงเรียนให้เป็นโรงเรียนของชุมชนนี้ เป็นเรื่องที่น่าพิจารณา และเรื่องที่เห็นเด่นชัดก็คือการตั้งศูนย์บริการต่าง ๆ ภายในบริเวณโรงเรียนที่กว้างใหญ่ไพศาลมีเนื้อที่ 60 กว่าไร่ ศูนย์แรกที่จะขอกล่าวก็คือ

1. ศูนย์เกษตรกรรมศิลป์

มีครูเกษตรกรรมศิลป์เป็นหัวเรี่ยวหัวแรง และขอความร่วมมือจากกสิกรรมอำเภอจังหวัดด้วยที่จะมาให้คำแนะนำชี้แจงมาเป็นวิทยากรเป็นครั้งคราว ทางโรงเรียนเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองนักเรียนที่มีอาชีพทางทำไรทำนา เข้าร่วมประชุมหารือเสนอปัญหาและช่วยร่วมแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้านเกษตรกรรมนี้ แม้จะไม่สามารถแก้ปัญหาได้ทั้งหมดแต่ศูนย์ซึ่งมีระเบียบปฏิบัติงานรัดกุมนี้ก็ได้ช่วยชักจูงวิทยากรท้องถิ่นและผู้ทรงคุณวุฒิ จากแหล่งอื่นมาช่วยงานของศูนย์ได้มาก งานที่ศูนย์กระทำไปมีการจำแนกประเภททดสอบคุณภาพที่ดิน เพื่อการเพาะปลูกพืชไร่ เพาะปลูกเห็ดฟางและเห็ดชนิดอื่น ๆ การปลูกข้าวโพด เลี้ยงเป็ด ไก่ หมู สร้างบ่อปลา เลี้ยงปลา ปลูกต้นไม้ยืนต้น แม้การตอนสัตว์เลี้ยงก็เคยจัดทำและแนะนำวิธีการที่ถูกต้องให้แก่ประชาชน การฉีดยาป้องกันโรค การใช้ปุ๋ย ทางศูนย์นี้ถือเป็นงานส่วนหนึ่ง ศูนย์นี้ยังได้เปิดโอกาสให้ผู้ปกครองมาใช้เครื่องไม้เครื่องมือของศูนย์ได้ในบางโอกาส ศูนย์นี้มีแผนงานระยะสั้นระยะยาวและกำหนดการประชุมของศูนย์ไว้เดือนละครั้งเป็นอย่างน้อย

2. ศูนย์คหกรรมศิลป์

ศูนย์นี้ได้ครูสอนวิชาคหกรรมศิลป์เป็นหลักบริการพิเศษที่ผู้ปกครองนักเรียนหรือชุมชนนิยมชมชอบก็คือ ทางโรงเรียนเปิดโอกาสให้มาใช้เครื่องมือการครัว การเย็บปักถักร้อย และห้องเรียนวิชาคหกรรมศิลป์ในวันว่างจากการเรียนด้วย นอกจากนี้ในตอนค่ำ เฉพาะวัน พุธ ศุกร์ ทางโรงเรียนก็เปิดสอนวิชาตัดเย็บเสื้อผ้าหลักสูตรระยะสั้นให้ผู้ปกครอง นักเรียน ที่สนใจ มาเรียน มาแสวงหาหาความรู้ โรงเรียนจ้างวิทยากรท้องถิ่นเข้าช่วยงานของครูคหกรรมศิลป์ ซึ่งก็เป็นการส่งเสริมอาชีพและเกียรติคุณของวิทยากรไปในตัว สำหรับด้านวิชาความรู้เกี่ยวกับโภชนาการ ทางโรงเรียนเปิดสาธิตนิทรรศการเป็นครั้งคราว เมื่อทางอำเภอมีงานพิธีใหญ่ หรืองานเลี้ยงอะไรก็มักจะมาจ้างศูนย์นี้ไปช่วยให้บริการทำให้ทางศูนย์มีรายได้พอจะเลี้ยงตัวได้

3. ศูนย์อุตสาหกรรมศิลป์

ศูนย์นี้ส่งเสริมให้นักเรียนนำวัตถุดิบมาทำเครื่องใช้ไม้สอยสำหรับบ้านเรือน ของ ตน โดยอาศัยเครื่องมือที่มีอยู่ในโรงงานของโรงเรียนทั้งนี้ทำให้นักเรียนที่มีหัวทางช่าง สามารถทำสิ่งของต่าง ๆ ได้ เช่น หิ้งวางหนังสือ ชั้นวางเสื้อผ้า โต๊ะรับประทานอาหารหมุนได้รอบตัว, โป๊ะตะเกียง เก้าอี้ โต๊ะเรียน ม้านั่ง ตู้กับข้าว, นอกจากนี้ศูนย์นี้ได้อนุญาตให้เด็ก เอาโต๊ะและม้านั่งของตนมา

ขัดซ่อม ทาสีปรับปรุงเสียใหม่, ในด้านประชาชน ศูนย์ก็ได้เปิดโอกาสให้ผู้ปกครองนักเรียนที่มีความรู้ ความสามารถแต่ขาดเครื่องมือเครื่องจักรที่จะใช้มาใช้ เครื่องจักรเครื่องมือของโรงเรียนเป็นครั้งคราว โดยเสียค่าบำรุงแต่น้อยเท่าที่จะศรัทธา และระหว่างมาใช้ ก็มีครูของโรงเรียนคอยดูและแนะนำตลอดเวลา ศูนย์นี้นักเรียนโต ๆ ในโรงเรียนพูมใจมากและโต๊ะม้านั่งทั้งของครูนักเรียนก็ใหม่อยู่เสมอ เพราะเด็ก ๆ ช่วยกันทำเองรักษาเอง

4. **ศูนย์สุขภาพอนามัย** ศูนย์นี้ให้ความรู้สอนวิชาสุขศึกษาและพลศึกษา เป็นหลัก, นางพยาบาลประจำโรงเรียนที่โรงเรียนจ้างมาด้วยเงินงบพิเศษ นอกเหนือจากงบประมาณ มีส่วนช่วยเหลือได้มาก, อนามัยจังหวัดก็มาเยี่ยมเยียนให้ความรู้ความสนใจ แก่ศูนย์นี้เป็นประจำ ทุกเดือน, ศูนย์นี้ไม่เพียงแต่จะใช้ชุมนุมชนในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บเล็ก ๆ น้อย ๆ ยังได้เผยแพร่ความรู้อื่น ๆ เกี่ยวกับสุขภาพทางร่างกายและจิตใจเป็นครั้งคราวด้วย

การเงินของศูนย์

ทางอำเภอได้แสวงหาความช่วยเหลือจากชุมชนเป็นพิเศษ เนื่องด้วยสามผู้บริหารนี้มีพรพิเศษในด้านมนุษยสัมพันธ์และประชาสัมพันธ์อยู่แล้ว ก็ไม่มีเรื่องใดที่น่าวิตกกังวลในเรื่องเงิน-ทอง และที่น่าสนใจพิเศษก็คือ ผู้นำท้องถิ่นได้รับโรงเรียนนี้เข้าไว้ในอุปการะโดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการอำนวยการโรงเรียนขึ้นมีกรรมการเก้าคน คอยช่วยเหลือโรงเรียนนี้เป็นพิเศษ โดยเฉพาะในด้านการจัดหากองทุนปลายปี

การวางแผนงาน

แต่ละศูนย์มีกำหนดเวลาทำงาน แผนงานระยะสั้น ระยะยาวพร้อมสรรพ มีการประเมินผลของงานของศูนย์แต่ละปี โดยกำหนดวันเวลาที่จะประเมินผล และรายงานผลอย่างแน่นอน มีการวิพากษ์วิจารณ์ และการชมเชยให้รางวัลทุกปีสำหรับศูนย์ที่ปฏิบัติงานดีเด่น รายงานประจำของโรงเรียนเกี่ยวกับศูนย์นี้ เป็นสิ่งที่ชาวอำเภอพนมไพรพูมใจ

ในด้านนักเรียน ←

กิจกรรมต่าง ๆ ของนักเรียน ประสานสนิทกับแผนการปฏิบัติงานของศูนย์, ชุมนุมชนต่าง ๆ ที่จัดตั้งขึ้นด้วยใจรัก ด้วยความถนัด ก็ร่วมงานกับคณะกรรมการต่าง ๆ ของศูนย์ได้ดี เป็นประโยชน์แก่การฝึกฝนศึกษาอบรมของนักเรียนมาก หากมีผู้ใคร่จะทราบเพิ่มเติมว่า ผลงานของโรงเรียนนี้เท่าที่ประจักษ์แล้วมีอะไรบ้าง ก็จะขอบรรยายสรุปไว้ดังต่อไปนี้

(1) การให้บริการแก่ชุมชนดังกล่าวแล้วข้างต้น ช่วยประหยัดเวลาและเงินทองของฝ่ายปกครองในอันที่จะจ่ายไปในการส่งเสริมความอยู่ดีกินดีมีอาชีพแก่คนในท้องถิ่นให้มาก

(2) โรงเรียนนี้ก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อโรงเรียน และชุมชนก็ชื่นชมในโรงเรียนเป็นที่ยิ่ง ชุมชนในท้องที่ให้ความร่วมมือแก่โรงเรียนทุกวิถีทาง เมื่อโรงเรียนขอร้องไป สมาคมผู้ปกครองเป็นตัวตั้งตัวตีที่จะเสนอความช่วยเหลือ

(3) การเข้าร่วมงานกับศูนย์ภายใต้การนำของชุมนุม แต่ละชุมนุม ทำให้นักเรียนได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ต่าง ๆ ทวีขึ้นอย่างมาก เป็นประสบการณ์อันมีค่ายิ่ง เพราะพวกนักเรียนได้รับการอบรมพิเศษให้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่สามารถช่วยตนเอง พึ่งตนเองได้

พิมพ์ประทับใจจากหนังสือพิมพ์

เมื่อเร็ว ๆ นี้หนังสือพิมพ์ "ราษฎร์ศึกษา" รายวันได้ส่งผู้สื่อข่าวมาเยี่ยมกิจการของโรงเรียน ขากลับไปได้เขียนบทความสดุดีโรงเรียนไว้ มีข้อความบางตอนดังนี้ :

"พิมพ์ประทับใจสุดท้ายที่พอจะมีโอกาสกล่าวถึงในตรงนี้ ก็คือการทำให้โรงเรียนเป็นโรงเรียนของชุมชนโดยแท้จริง เรื่องนี้สำคัญมากโดยเฉพาะเมื่อโรงเรียนอยู่ห่างไกลกับเหตุการณ์ของบ้านเมือง และของโลก เราทราบกันดีว่า "ถ้าโรงเรียนดี ชุมชนก็ดีด้วย" โรงเรียนดีย่อมนำความเจริญมาสู่ท้องถิ่นที่โรงเรียนตั้งอยู่ โรงเรียนดีเป็นศูนย์พัฒนาชุมชน เป็นศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรม โรงเรียนดีก็ประดุจดวงประทีปที่ส่องแสงให้ท้องถิ่นรุ่งโรจน์โชติช่วง ข้าพเจ้าคิดว่าถ้ามีการคัดเลือกโรงเรียนชุมชนตัวอย่างประจำปีกันขึ้นแล้วโรงเรียนนี้คงได้รับเลือกอย่างไม่มีปัญหา เพราะโรงเรียนไม่เคยเหินห่างจากชุมชนเลย ตัวอย่างที่พอจะยกขึ้นมากล่าวประกอบได้ก็คือ

รายการพิเศษประจำวันอาทิตย์

ทุกเช้าวันอาทิตย์ เวลา 9.00 น. ทางโรงเรียนมีการ จัดรายการพิเศษ ทั้งทางโลกและทางธรรมสำหรับชุมชนในท้องถิ่น 9.00 น.ตรง เป็นเวลาสำหรับการบรรยายทางธรรมสำหรับประชาชนทั่วไป โรงเรียนจะนิมนต์พระภิกษุที่มีชื่อ หรือวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิมาบรรยายธรรม ณ หอประชุม หรือศาลาชุมชนของโรงเรียน ในการบรรยายนี้ ผู้บรรยายจะตอบปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาชีวิตของผู้เข้าฟังด้วย ต่อจากนั้นจะเป็นรายการของฝ่ายอำเภอซึ่งจะมาแถลงกิจการที่ประสงค์ให้ราษฎรในท้องถิ่นได้ทราบ เช่น การเคลื่อนไหวต่างๆ ทางกรุงเทพฯ ทางจังหวัดและทางอำเภอ สิ่งใดที่ประชาชนยังไม่เข้าใจดี เช่น คำสั่ง ประกาศต่างๆ ของอำเภอ นายอำเภอหรือผู้แทนก็จะมาชี้แจงอธิบายให้ทราบ ศึกษาธิการอำเภอจะเข้าร่วมในรายการนี้ด้วย ทั้งสองรายนี้กินเวลาประมาณสามชั่วโมง พอถึงเที่ยงชุมชนโภชนาการของโรงเรียนก็จะจัดอาหารที่อร่อย ถูกหลักอนามัย ราคาถูก มาจำหน่ายเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนไปในตัว ว่าอาหารดีนั้น จัดทำได้ไม่ยาก และไม่สิ้นเปลืองแต่อย่างใด

ตอนบ่ายเป็นเวลาที่ ตลาดนัด เริ่ม โรงเรียนได้จัดสถานที่อำนวยความสะดวกไว้พร้อม ผลิตผลจากไร่ จากฟาร์ม จากบ่อปลาของโรงเรียนจะมารวมจำหน่ายกันที่นี่ ชุมนุมการค้าและสหกรณ์ของโรงเรียนจะเป็นผู้วางแผนการ ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดตลาดนี้ เครื่องใช้ต่าง ๆ เครื่องอุปโภคและบริโภคที่จำเป็นนั้น ทางสหกรณ์จะจัดมาจำหน่ายในราคาที่ไม่แพง ตลาดนัดประจำสัปดาห์นี้ เปิดโอกาสให้ราษฎรนำผลิตผลของ

คนมาร่วมจำหน่ายด้วย โดยทางโรงเรียนจัดสถานที่ให้ และเก็บค่าบำรุงรักษาความสะอาดเพียงเล็กน้อย นับว่าเป็นการช่วยเหลือกสิกรในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ทราบว่าตลาดนัดของโรงเรียนนี้ ดึงดูดบุคคลในท้องถิ่นใกล้เคียงมาร่วมชม มาซื้อหาด้วยเพราะข้าวของต่าง ๆ ราคาไม่แพง ถูกกว่าที่อื่น ตลอดเวลาที่เปิดตลาดนัดชุมนุมดนตรีของโรงเรียนจะบรรเลงเพลงต่าง ๆ โดยเฉพาะเพลงที่สนุกสนาน เพลงที่เร้าใจให้รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และพี่น้องร่วมท้องถิ่น สำหรับสวนวรรณคดีที่สร้างขึ้นโดยนำดอกไม้ต้นไม้ที่ปรากฏชื่อในวรรณคดีไทยเกือบทั้งหมด มาปลูกไว้ก็จะเปิดให้ประชาชนเข้าชมในโอกาสนี้ด้วย เมื่อโรงเรียนกลายเป็นรมณียสถานเป็นที่จัดจำหน่ายสิ่งที่จำเป็นแก่การครองชีพประจำวัน เป็นสถานที่เปิดหู เปิดตาและเป็นสถาบันที่แจกจ่ายอาหารทั้งทางสมอง ร่างกาย และ จิตใจ ก็ได้ช่วยให้ราษฎรในท้องถิ่นได้ใช้เวลาอย่างมีประโยชน์ เพราะแทนที่จะไปกัดปลา ชนไก่ เล่นการพนันอื่น ๆ ก็กลับมารับวิทยาทาน มาพักผ่อนหย่อนใจในบริเวณโรงเรียนนี้ ในวันสุดสัปดาห์"

โรงเรียนชุมชนที่มีลักษณะดังบรรยายมาแล้วนี้ ปัจจุบันไม่ทราบว่ามีอีกกี่แห่งในประเทศไทย; อย่างไรก็ดี เวลานี้รัฐบาลของเราก็ได้มีการคัดเลือกเฟ้นหาคนดีไปพัฒนาท้องถิ่นที่กันดารแร้นแค้นห่างไกลแสงอารยธรรมแล้ว, เรามีโครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท, มีหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ ซึ่งต่างก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างขมักเขม้น และเลือกทำงานเป็นจุด ๆ ตามลำดับความสำคัญ หรือความจำเป็นรีบด่วน เมื่อจุดนี้พอจะปล่อยได้ ก็เคลื่อนย้ายไปทำที่จุดอื่นต่อไป นับว่าทางการได้เริ่มเห็นความสำคัญของชุมชนในท้องถิ่นกันดารแล้ว แต่การเข้าหาชุมชนแบบนี้ จะเก็บเกี่ยวผลได้รวดเร็วทันใจหรือไม่ก็ยังเป็นปัญหาที่ควรคำนึง; ประเทศไทยเรามีท้องถิ่นประเภทนี้รอคอยความช่วยเหลือมากมาย แต่พลังสำหรับพัฒนาของเรามีจำกัด, ด้วยเหตุนี้เอง โรงเรียนต่าง ๆ ในท้องที่กันดารจึงควรเข้าร่วมมืออย่างเต็มที่, โรงเรียนจะต้องจัดให้เข้าลักษณะดังที่บรรยายมาจัดให้เป็นโรงเรียนของชุมชนโดยแท้จริง ให้เป็นศูนย์วัฒนธรรมของท้องถิ่น ส่งเสริม การพลานามัย สันทนาการ การสาธารณสุข การอาชีพ การปกครองตนเอง นอกไปจากการศึกษา, และในด้านพัฒนาการศึกษานั้น ก็อาจต้องช่วยจัดการศึกษาพิเศษ เช่น การศึกษาผู้ใหญ่ ช่วยนักเรียนจบ ป. 4 หรือไม่มีโอกาสเรียนจบไปได้ศึกษาเพิ่มเติม ฯลฯ; โรงเรียนจะทำได้แค่ไหนเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับอัตรากำลังและงบประมาณของโรงเรียนเอง; แต่ถ้าโรงเรียนอยู่ในลักษณะที่จะทำได้และได้รับความเห็นใจจากรัฐบาลท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยตั้งงบประมาณเพิ่มให้ กับให้ความร่วมมือช่วยเหลือเป็นพิเศษแล้ว ก็มีหวังว่าพัฒนาการของท้องถิ่นคงจะรุดหน้าไปโดยไม่ต้องสงสัย

ข้าพเจ้าได้กล่าวมาตอนแรกแล้วว่า ประชากรของเราเป็นกสิกร เสียประมาณร้อยละ 80; ถ้าชาวนาไม่พัฒนา ก็ยากที่จะประเทศจะพัฒนาได้; กรุงเทพ ฯ เป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย มิใช่ประเทศไทยทั้งหมด ถ้ามีความเจริญอยู่เพียงแค่ในกรุง ความเจริญก้าวหน้านั้นก็เป็นความ

เจริญแบบวิกลวิการ และไม่จีรังเพราะโลกนี้จะดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพ จีรังยั่งยืนอยู่มิได้ หาก ประชากรส่วนใหญ่ดำรงชีพอยู่ได้ด้วยความขัดสน อวิชชา อีกส่วนหนึ่งฟุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อ หรือมีปัญญาเท่าที่จะใช้เป็นการกอบโกยโดยหาประโยชน์ใส่ตนเอง

เริ่มสร้างโรงเรียนให้เป็นโรงเรียนของชุมชนเกิดแล้ว เราจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ทางชนบทที่กำลังทวีความยุ่งยากสับสนไปได้ ซึ่งจะดีกว่าจะปล่อยให้สภาพการณ์ต่าง ๆ เป็นอยู่อย่างปัจจุบัน
เลาะรั้วโรงเรียน

ชุมนุมนักเรียนสารวัตร

เมื่อบ่ายวันเสาร์ที่ 3 กุมภาพันธ์ นี้ ข้าพเจ้ามีโอกาสไปเยี่ยมอาจารย์ เกษียณ สุขศิลป์ ที่บ้านในนิคมครู กิโลเมตรที่ 22 ถนนเพชรเกษม อำเภอภาษีเจริญ จังหวัดธนบุรี อาจารย์ เกษียณ เป็นข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ เคยเป็นอาจารย์โรงเรียนฝึกหัดครู หัวหน้าแผนกโรงเรียนหัวหน้าแผนกนิเทศและอบรม กองโรงเรียนราษฎร์ ศึกษานิเทศก์ และก่อนเกษียณอายุ ก็เคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยม สังกัดกองโรงเรียนรัฐบาล อาจารย์สนใจตำหรับตำราเกี่ยวกับการบริหารการศึกษามากชอบติดตามข่าวการเคลื่อนไหวในวงการศึกษาเสมอทุกระยะ ทำให้มีความรอบรู้ในเรื่องการศึกษาดี ปีนี้อายุอย่างเข้าปีที่ 64 แล้ว แต่ก็ยังเข้มแข็งสุขภาพสมบูรณ์ มองดูคล้ายคนอายุไม่เกิน 50 ขณะนี้อาจารย์ได้รับเชิญเป็นผู้จัดการโรงเรียนราษฎร์ระดับมัธยมศึกษา และสูงกว่ารวม 5 แห่ง แต่ละแห่งมีนักเรียนตั้งแต่ 1200 ถึง 3000 คน นับได้ว่าเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่ทุกโรง การที่โรงเรียนราษฎร์เหล่านั้นเชิญอาจารย์ไปร่วมงานด้วยนั้น ก็เป็นเครื่องพิสูจน์ได้ดีว่า ถ้าไม่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีความรู้ในเรื่องบริหารโรงเรียนราษฎร์ มีความคิดริเริ่มดีเข้าใจกฎระเบียบของโรงเรียนราษฎร์ดีแล้ว ก็คงไม่มีโรงเรียนแห่งใดเชิญไปเป็นแน่ เพราะโรงเรียนราษฎร์นั้นดำรงอยู่อย่างมั่นคงได้ก็ด้วยความนิยม และศรัทธา ของ ประชา ชน และต้องพยายามปรับปรุงกิจการของโรงเรียนให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ

ที่สนามหญ้าหน้าบ้าน ห่างจากทางหลวงสายเพชรเกษม ประมาณ 50 เมตร ข้าพเจ้าเปิดการสนทนาหลังจากได้ดื่มน้ำส้มคั้นหมดไปหนึ่งแก้ว การสนทนาครั้งนี้ นับเป็นครั้งที่ 8 ในระยะสี่เดือนหลังจากข้าพเจ้า เข้า รับ ตำแหน่ง หน้า ที่ ใน กอง บรรณาธิ การ ของ หนังสือ พิมพ์ ราย วัน

"ราษฎร์ศึกษา" ข้าพเจ้าเคยเป็นศิษย์ของอาจารย์มาก่อนสมัยอยู่โรงเรียนฝึกหัดครูประถม แม้เวลาจะล่วงไปนานหลายปี แต่อาจารย์ก็คงยังจำข้าพเจ้าได้ดี เพราะเป็น "ดารากระทู้" ประจำห้อง และบัดนี้ข้าพเจ้าก็ยังไม่เลิกนิสัยช่างถาม มันติดนิสัยกมลสันดานแน่นเพียงไรก็บอกไม่ถูกต่อไปนี้คือเรื่องที่ได้สนทนากัน

ข้าพเจ้า อาจารย์ครับ ในฐานะที่อาจารย์เคยเขียนหนังสือ "สภานักเรียน" เป็นเล่มแรกที่จัดพิมพ์ขึ้นในประเทศไทย ผมอยากเรียนถามว่า อาจารย์พอทราบไหมว่า เวลานี้มีโรงเรียนใดในส่วนกลางที่จัดสภานักเรียนได้ดี พอจะเป็นแบบอย่างได้

อาจารย์ เท่าที่ผ่านพบมา ในส่วนกลางนี้ มีอยู่สองสามแห่งที่มีลักษณะ เป็น**สภานักเรียน**ได้ แม้จะไม่สมบูรณ์แบบก็ตาม โรงเรียนดังกล่าวนี้โรงเรียนหนึ่งก็ คือ โรงเรียนสตรีวัดมหาพฤฒาราม ผมสนใจวิธีการที่โรงเรียนจัดอยู่ เพราะเคยไปร่วมงานแสดงของสภานักเรียน ปรากฏว่า คณะครูไม่ต้องวิ่งพล่านอยู่หน้าหรือหลังเวที คอยบอกบทเลย นักเรียนจัดทำกันเอง และงานก็เรียบร้อยดีด้วย ผมเข้าใจว่าครูที่ปรึกษาก็คงได้ให้คำปรึกษาอะไรบ้างก่อนวันงาน เมื่อสอบถามครูดู ก็ทราบว่างานส่วนใหญ่นักเรียนริเริ่มผ่านการอนุมัติเห็นชอบของครูที่ปรึกษา—กับอาจารย์ใหญ่

สภานักเรียนสมบูรณ์แบบมีอีกแห่งหนึ่งที่โรงเรียนอินเตอเนชั่นแนลสกูล ถ้าอยากดูว่าสภานักเรียนในสหรัฐ เขาจัดกันอย่างไร ไม่ต้องไปถึงอเมริกา ไปขอดูที่โรงเรียนนี้ได้ ทราบว่าสถานทูตอเมริกันจัดตั้งโรงเรียนนี้ขึ้นสำหรับ บุตรหลาน ชาวต่างประเทศ ที่มีอภิสิทธิ์ทางการทูตที่มาประจำทำงาน อยู่ ณ สถาน ทูต ของ ตน ในประเทศไทย โดยเฉพาะ ไม่รับเด็กจากที่อื่น ค่าเล่าเรียนสูงมาก โรงเรียนนี้จดทะเบียนเป็นโรงเรียนราษฎร์แล้ว เคยส่งนักกีฬาของโรงเรียนเข้าแข่งขันกับโรงเรียนอื่น ๆ เมื่อมีงานแข่งขันกีฬาประจำปี ของกระทรวงศึกษาธิการ

ข้าพเจ้า ขอบคุณที่อาจารย์ตอบอธิบาย อ้อ อาจารย์ครับ มีผู้บริหารโรงเรียนบางท่านกล่าวว่า "สภานักเรียน" เป็นมีดสองคม อาจารย์เห็นด้วยไหมครับ

อาจารย์ ที่กล่าวเช่นนั้นอาจเป็นได้เพราะไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ และปรัชญาสภานักเรียนดีก็ได้ และคงจะไม่คุ้นกับหลักการและวิธีดำเนินงานของสภานักเรียน สภานักเรียนมิใช่มีดสองคม เป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่สำคัญสุดและโรงเรียนที่ก้าวหน้า ควรจัดอย่างยิ่ง

ถ้าพร้อมที่จะจัด คำว่า **พร้อมนี้** ผมหมายถึง อาจารย์ใหญ่ พร้อม คณะครูพร้อม นักเรียนพร้อม และผู้ปกครองนักเรียนก็พร้อมด้วย บุคคลเหล่านี้น่าจะมีความรู้เกี่ยวกับสภานักเรียน พอควร มิฉะนั้น จะจัดไปตามบุญตามกรรมตามอารมณ์ แล้วก็คงจะกลายเป็น **มีดสองคม** อย่างที่กล่าวนั่นแหละ

แท้จริง สภานักเรียนมิได้ส่งเสริมให้นักเรียนออกนอกลู่นอกทางไป มิได้ก่อให้เกิดการก้าวก่ายในด้านบริหารของโรงเรียนหรือส่งเสริมการกระทำที่ไม่เหมาะสม เพราะถ้าศึกษาดูให้ดีจะเห็นว่าธรรมนูญ—กฎระเบียบของสภานักเรียน ได้สร้างรั้วป้องกันพฤติกรรมที่ไม่เหมาะ สม ของ นัก เรียน ไว้ แล้ว อย่าง เด็ด ขาด เช่น ให้ สิทธิ อำ นาจ อาจารย์ใหญ่ สั่งยุบสภานักเรียนได้ทันที และก็มีสิทธิอนุญาตให้เปิดดำเนินการต่อไปได้ เมื่อเห็นสมควร ระบอบประชาธิปไตยต้องการสภานักเรียนนี้มากเพราะเท่าที่ผ่านพบมาผมยังไม่เห็นมีการฝึกฝนอบรมอื่นใดเตรียมตัวเยาวชนให้ เป็น พล เมือง ตามระบอบประชาธิปไตยของชาติได้ดีเท่าสภานักเรียน

ข้าพเจ้า ผมดีใจมากที่มาพบ "ต้นตอ" ของสภานักเรียนที่อาจารย์ ขอบคุณมากครับ อ้อ อีกเรื่องหนึ่งที่อยากรบกวนอาจารย์ ก็คือ "องค์การนักเรียนสารวัตร" ที่เขียนลงไปในหนังสือพิมพ์รายปักษ์ฉบับหนึ่งนั้น ผมสนใจมาก คนเขียนก็อ้างชื่ออาจารย์ ด้วย

ผมอยากให้อาจารย์อธิบายเพิ่มเติมถึงวัตถุประสงค์ หรือความมุ่งหมาย กับประโยชน์ที่โรงเรียนหรือชุมชนจะได้รับจากการจัดตั้งองค์การนี้ในโรงเรียนมัธยมศึกษาของเรา อาจารย์มีเวลาพอจะช่วยชี้แจงอธิบายได้ไหมครับ ที่ลงในนิตยสารรายปักษ์ฉบับนั้นน่ะ ผมรู้สึกสั้นไปและจะเป็นการเกริ่นข่าวมากกว่า

อาจารย์ ถูกต้องแล้ว เป็นการเกริ่นข่าวจริง ๆ บรรณาธิการหนังสือรายปักษ์ฉบับนั้นมาเยี่ยมผมที่โรงเรียนผมเลยพาไปชมกิจการขององค์การนักเรียนสารวัตร เขาชอบใจ จึงนำเรื่องไปลงเป็นเชิงข่าวเมื่อคุณอยากทราบก็ดีแล้ว ผมจะได้ เล่าเป็นตอน ๆ ไป

ก่อนอื่น ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้ชื่อองค์การนี้เสียก่อน ก็คล้ายกับ**สภานักเรียน**น่ะแหละ แต่เป็นอีกแบบหนึ่ง ภาษาฝรั่งเขาใช้ "Student Patrol Club" แต่ผมเห็นว่าในเมืองไทย และตามสภาพของโรงเรียน มัธยมของเรา ใช้ชื่อเป็น "องค์การนักเรียนสารวัตร" จะเหมาะกว่า เพราะนักเรียนที่จะเข้าทำงานในองค์การ

ภายในของโรงเรียน องค์การนี้ทางโรงเรียนจะเลือกเฟ้นกำหนดคุณสมบัติไว้คล้ายสารวัตรนักเรียน, แต่ไม่เหมือนกันทั้งหมด, สำหรับความมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ขององค์การนี้ก็ถือว่าจะช่วยฝึกฝนอบรมเด็กให้เป็นพลเมืองดีมีทัศนคติ อันพึงปรารถนา สามารถอยู่และทำงานร่วมหมู่คณะได้ดี ช่วยให้แกเข้าใจสิทธิหน้าที่ รู้จักรับผิดชอบ รู้จักรับใช้หมู่คณะหรือชุมชน เคารพระเบียบกฎเกณฑ์ที่วางไว้ ที่สำคัญยิ่งก็คือ จะช่วยแบ่งเบาการปกครองของคณะครูที่มีอยู่ต่อนักเรียน ซึ่งทุกวันนี้ เราก็ย่อมทราบดีแล้วว่า มีสภาพอย่างไร

ส่วนประโยชน์ที่จะได้รับนั้น นอกจากจะช่วยสร้างคุณลักษณะของพลเมืองดีในอนาคตแล้ว ยังเป็นการช่วยงานของกองส่งเสริมสวัสดิภาพเด็กและเยาวชนของกรมตำรวจ และช่วยงานของหน่วยทำงานที่มีหน้าที่ปราบยาเสพย์ติด, และควบคุมดูแลความประพฤติของนักเรียนด้วย

ข้าพเจ้า อาจารย์คิดว่า ถ้าโรงเรียนมัธยมต่าง ๆ จัดทำกันอย่างแพร่หลายแล้ว จะมีผลดีไหม และอาจช่วยแก้ปัญหาวัยรุ่นที่กำลังคุกคามสังคมเราอยู่ทุกวันนี้ได้บ้างไหม

อาจารย์ ถ้าเป็นวัยรุ่นที่ "อยู่ในรั้ว" ก็คงพอจะช่วยได้บ้าง สำหรับพวกวัยรุ่นที่อยู่ "นอกรั้ว" ผมคิดว่าเป็นหน้าที่ของกรมตำรวจมากกว่า

ข้าพเจ้า "อาจารย์ใช้ศัพท์" "นอกรั้ว" และ "ในรั้ว" ผมยังสงสัย

อาจารย์ **ในรั้ว** ก็ผมหมายถึง วัยรุ่นที่อยู่ในรั้วโรงเรียน กำลังเรียน กำลังศึกษาอยู่ ส่วน**นอกรั้ว**นั้น ผมหมายถึง พวกที่เรียนจบ หรือยังไม่จบ แต่ออกจากโรงเรียนไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง พวกนอกรั้วนี่แหละ ส่วนใหญ่ มักจะชักจูงพวก**ในรั้ว** ให้กระทำการต่างๆ ที่ก่อกวนความสงบเรียบร้อยของสังคม โดยเฉพาะก่อให้เกิดเรื่องระหว่างนักเรียนในโรงเรียนเก่าของตนกับอีกโรงเรียนหนึ่ง พวกนอกรั้วนี้ ส่วนหนึ่งก็มีภาวะคล้ายสุนัขจิ้งจอกหางด้วนในนิทานอีสป ที่ประสงค์ให้เพื่อนเก่าเพื่อนใหม่ของเขา "ด้วน" ตามไปด้วย

ข้าพเจ้า อาจารย์เปรียบเทียบแปลกดี อ้อ อาจารย์ครับ เวลานี้ทางโรงเรียนหลายแห่งของอาจารย์เป็นอย่างไรบ้าง หลังจากนำวิธีการของ "องค์การนักเรียนสารวัตร" มาใช้แล้ว

อาจารย์ รู้สึกว่า บรรยากาศในโรงเรียนแจ่มใสขึ้น โรงเรียนมีชีวิตชีวา ไม่แห้งแล้ง ซึมเซา การปกครองนักเรียนก็สะดวกสบายกว่าแต่ก่อน พวกครู–อาจารย์มีเวลาว่างเหลือพอจะอุทิศตนให้งานด้านวิชาการได้มากขึ้น เมื่อแรกจัด รู้สึกว่าพวกครูเรามีภาระเพิ่มขึ้นบ้าง ต้องเหน็ดเหนื่อยบ้างในระยะเริ่มแรก แต่พอหนึ่งหรือสองภาคผ่านไป เรื่องต่าง ๆ เข้ารูปเข้ารอยดี ทุกคนเข้าใจ สิทธิหน้าที่ของตนดีขึ้นแล้ว เรื่องต่าง ๆ แต่ละฝ่ายก็เบาใจ **องค์การนักเรียนสารวัตรนี้ เป็นการปกครองนักเรียนโดยนักเรียนเพื่อนักเรียน** เป็นการอบรมฝึกฝนให้สามารถช่วยตนเอง ปกครองตนเองได้อย่างดี ถ้าเรามีพลเมืองที่สามารถปกครองตนเองได้ มีพลเมืองที่รู้จักสิทธิหน้าที่ระเบียบสังคมก็จะไม่ยุ่งเหยิง การฝึกฝนอบรมนั้น จะต้องเริ่มแต่สมัยนักเรียน จะไปเริ่มเอาเมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้ว ก็จะเกิดความขลุกขลักหลายประการ ก็ทำนองไม้อ่อนดัดง่าย นั่นแหละ

ข้าพเจ้า ผมอยากทราบหลักเกณฑ์หรือวิธีการบางอย่างขององค์การนักเรียนสารวัตรนี้ อาจารย์ช่วยกรุณาชี้แจงแนะนำได้ไหมครับ

อาจารย์ ยินดี หลักเกณฑ์และวิธีการนั้นมีดังต่อไปนี้

1. **การประชาสัมพันธ์** ก่อนจัดตั้งชุมนุมนักเรียนสารวัตร ต้องมีการประชาสัมพันธ์ให้คณะครู นักเรียน ตลอดจน ผู้ปกครอง–ชุมชนเข้าใจเรื่องนี้ดีพอสมควร–ให้เข้าใจทั้งวัตถุประสงค์ คุณประโยชน์ และคุณค่าด้วย เพื่อจะได้ให้ความร่วมมือด้วยดี

2. **ธรรมนูญขององค์การ นักเรียนสารวัตร** ต้องจัดร่างขึ้น ธรรมนูญนี้จะบรรจุหลักการต่าง ๆ ไว้เรียบร้อย รวมทั้งระเบียบการอื่น ๆ ธรรมนูญนี้จะระบุถึงสิทธิหน้าที่ของทุกคน ที่เกี่ยวข้อง ธรรมนูญนี้ ครูที่ปรึกษา จะต้องช่วย ร่างโครงการ โดยอนุมัติจากอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียน จะมีการเฉลิมฉลองธรรมนูญนี้ เมื่อนำออกใช้คราวแรกก็ได้

3. **ศาลนักเรียน** ควรมีเพราะเป็นสิ่งที่ขาดมิได้ เมื่อมีคดีระหว่างนักเรียนในโรงเรียนเกิดขึ้นในธรรมนูญจะมีกำหนดไว้ว่า ศาลนี้มีสิทธิหน้าที่อย่างไร และขอบข่ายแห่งอำนาจมีแค่ไหน

4. **วิธีเลือกตั้งกรรมการนักเรียน** ต้องระวังให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่วางไว้ ไม่ควรเปลี่ยนแปลงแก้ไขบ่อย ๆ

5 **นักเรียนทุกคนต้องเป็นสมาชิก** รวมทั้งเป็นกรรมการอยู่ในหมวด—แผนกใดแผนกหนึ่ง ตามความเหมาะสม อย่าปล่อยให้ว่าง—จะวุ่น ใครจะเข้ารับหน้าที่ใดหนักเบาแค่ไหน ก็พิจารณา ตามความสามารถ ความนิยม ที่เพื่อนฝูง มีอยู่ในตัวเขา รวมทั้งผลการเรียนและสิ่งแวดล้อมทางบ้านของเขาเองด้วย

6. **กฎระเบียบต่าง ๆ** ที่นำออกใช้ปฏิบัติสำหรับสมาชิกทั่วไปในโรงเรียนจะต้องได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุมใหญ่ของสมาชิก

7. **การแต่งตั้งกรรมการ** ขององค์นักเรียนสารวัตร จะต้องมีพิธีต้อง เพื่อความศักดิ์สิทธิ์และเพื่อเกียรติของผู้รับการแต่งตั้ง ควรเชิญสารวัตรท้องถิ่นที่โรงเรียนตั้งอยู่ รวมทั้งผู้ปกครองของกรรมการ นักเรียนสารวัตรมาร่วมด้วย

8. **ต้องมีคณะครูที่ปรึกษา** ซึ่งจะมีสิทธิอำนาจตามกำหนดไว้ในธรรมนูญฯ คณะครูนี้เปรียบได้กับศาลอุทธรณ์ ส่วนอาจารย์ใหญ่ เปรียบได้กับศาลฎีกา

9. **ค่าบำรุง—การใช้จ่ายต่าง ๆ** ต้องเป็นไปตามระเบียบกฎเกณฑ์ที่วางไว้ ในลักษณะที่ไม่ขัดกับระเบียบการของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งก็คงไม่มีปัญหาอะไรนัก เพราะคณะกรรมการนักเรียน สารวัตรนักเรียนมิได้นำงบประมาณของโรงเรียนมาใช้ รายได้ของชุมนุมนั้น นักเรียนแสวงหากันมาเองในลักษณะที่ไม่เป็นการรบกวนสร้างความเดือดร้อนหรือขัดต่อระเบียบอันดีงามของสังคม

10. **การสำรวจผลงานติดตาม—ประเมินผลงาน** ต้องจัดทำตามเวลาที่กำหนดไว้ ใครทำดีก็ยกย่องให้รางวัลชมเชย ใครบกพร่องในหน้าที่ก็มีการตำหนิกันบ้าง อย่างบัวไม่ช้ำน้ำไม่ขุ่น แต่ก็ให้เป็นการฝึกความรับผิดชอบ ส่งเสริมการเรียนรู้ไปในตัว

หลักการวิธีการ ขององค์การนักเรียนสารวัตรนี้ ถ้าพิจารณาดูให้ดีจะเห็นว่า สอดคล้องกับวิธีการของประชาธิปไตยมากและก็เป็นการเสริมสร้างประชาธิปไตย ในโรงเรียนด้วย ความสำเร็จของ ชุมนุมนักเรียนสาร วัตรนี้ขึ้นอยู่กับการส่งเสริมอย่างเหมาะสมจาก ทางกรมทางกระทรวง ทางอาจารย์ใหญ่และทางคณะครู—ผู้ปกครอง และก็ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของคณะกรรมการบริหาร งานของชุมนุมด้วย

ข้าพเจ้า ขอขอบคุณที่อาจารย์ให้ความกระจ่างในเรื่ององค์การนักเรียนสารวัตรนี้ วันหน้าผมจะไปเยี่ยมโรงเรียน ดูการจัดชุมนุมสารวัตรนักเรียนที่โรงเรียนของอาจารย์ เพื่อชมภาคปฏิบัติ

อาจารย์ ขอต้อนรับล่วงหน้าด้วยความยินดี คุณจะได้เห็นอะไร ๆ ในโรงเรียนอีกมาก ซึ่งบางคนอาจเห็นว่าเป็นเรื่องเล็ก ทำก็ได้ ไม่ทำก็ได้ แต่ผมเห็นตรงข้าม อะไร ๆ เหล่านี้ ได้แก่การจัดทำทะเบียนประวัติพิเศษของนักเรียนบางคน แบบฟอร์มแบบรายงานต่าง ๆ ที่คณะกรรมการนักเรียนสารวัตรใช้ แฟ้มรวบรวมรายงาน คำวินิจฉัยของศาลนักเรียนในโรงเรียน ห้องปฏิบัติงานของคณะกรรมการ อนุทินกิจกรรมประจำภาค ฯลฯ

ข้าพเจ้า ฟัง ๆ ดูรู้สึกว่า เป็นล่ำเป็นสัน มิน่าเล่าอาจารย์จึงบอกว่า ต้องการให้สมาชิกทุกคนเข้าร่วมเข้ามีบทบาทด้วย มิฉะนั้น งานจะไปตกหนักอยู่กับคณะกรรมการบริหาร

อาจารย์ ถูกแล้ว กลุ่มย่อยกลุ่มเดียว จะรับใช้นักเรียนทั้งโรงเรียนให้ทั่วถึงไม่ได้ ต้องมีการแบ่งงาน การแบ่งงานก็เป็นหัวใจของชุมนุมนักเรียนสารวัตรนี้

ข้าพเจ้า รบกวนอาจารย์มามากแล้ว แต่ก็อดถามปัญหาสุดท้ายไม่ได้ อาจารย์ครับ ผมทราบว่ามีอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบางโรง แอนตี้ การจัดตั้งชุมนุม คว่ำบาตรการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ประเภทชุมนุมนี้ในโรงเรียนของท่านอย่างเต็มที่ ท่านคล้ายจะบอกว่า "นักเรียนในโรงเรียนของท่านจะต้องเก่งทางวิชาการ จะต้องสอบไล่ได้คะแนนสูง จะต้องติดบอร์ด ขอกวดวิชาให้เด็กก่อน ไม่ยอมให้เสียเวลาไปในเรื่องชุมนุมเลย เห็นว่าการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรเป็นการเปลืองเปล่าทางการศึกษาประเภทหนึ่ง อาจารย์มีความเห็นอย่างไรบ้างในเรื่องนี้

อาจารย์ เรื่องจะจัดหรือไม่จัด กิจกรรมเสริมหลักสูตรอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิทธิอำนาจของอาจารย์ใหญ่ ท่านอาจมีเหตุผลอะไรดีกว่าที่เราจะมองเห็นก็ได้ อย่างไรก็ดีในทัศนะของผมเอง เห็นว่าโรงเรียนที่ไม่ยอมให้นักเรียน จัดตั้งชุมนุมองค์การอะไรที่เข้าลักษณะกิจกรรมเสริมหลักสูตรนี้ จะนับว่าเป็นโรงเรียนที่ก้าวหน้า ทันสมัย

และจัดโรงเรียนสอดคล้องกับความต้องการของการศึกษาแผนใหม่ ไม่ได้วิชาที่ต้องเรียนตามหลักสูตร เช่น ที่ปรากฏอยู่ในตารางสอน กับวิชาที่เสริมหลักสูตร แต่มิได้กำหนดไว้ในตารางสอน มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ถ้าลองพิจารณาให้ลึกซึ่งลงไป, และสองวิชานี้ ไม่ควรจัดหรือแบ่งแยกแยะ ด้วยข้ออ้างใด ๆ ที่ทำให้เกิดลักษณะที่ขัดกันเป็นอุปสรรคต่อกัน และควรจะจัดให้เป็นอุปกรณ์แก่กันและกันจะเหมาะกว่า, นักเรียนควรต้องเรียนทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติผมขอสรุปสั้น ๆ ว่า วิชาในตารางสอนเป็นภาคทฤษฎี วิชานอกตารางสอน หรือกิจกรรมเสริมหลักสูตรเป็นภาคปฏิบัติ นอกจากจะเป็นการเสริมสร้างบุคลิก ส่งเสริมความถนัดของแต่ละบุคคลแล้ว ถ้าไม่มีกิจกรรมเสริมหลักสูตรประเภทใดประเภทหนึ่งมาช่วย นักเรียนจะเติบโตขึ้นอย่างสมบูรณ์ มิได้เลย

ข้าพเจ้า ขอบคุณอาจารย์มากที่อธิบายมา เวลาของผมหมดเพียงนี้ ถึงเวลาที่บรรณาธิการกำหนดให้กลับไปถึงสำนักงานแล้ว ผมอยากได้คำขวัญหรือคติอะไร ที่อาจารย์จะให้ผมได้อีกบ้างในวันนี้ เพราะทุกครั้งที่มาพบอาจารย์ อาจารย์ไม่เคยละเว้นที่จะให้ผมยังมีอยู่ในสะต๊อค อีกบ้างไหมครับ

อาจารย์ (หัวเราะ) เธอก็ยังไม่ทิ้งนิสัยเดิม เมื่ออยู่ฝึกหัดครู ก็ได้แต่คตินี่น่ะ เอามาจากนักการศึษา นักเขียนต่างประเทศ คนหนึ่งเขาเขียนไว้ดังนี้

"อย่าเป็นคนแรกที่ทดลองสิ่งใหม่ ๆ แต่ก็อย่าเป็นคนสุดท้ายที่สลัดสิ่งเก่า ๆ (ที่ใช้ไม่ได้แล้ว) ทิ้งไป และอีกคนหนึ่งกล่าวว่า

"การเปลี่ยนแปลงมิได้หมายความว่าเป็นความเจริญก้าวหน้าเสมอไป แต่ความเจริญก้าวหน้าใด ๆ จะขาดเสีย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงมิได้"

ข้าพเจ้า ขอบพระคุณมากครับอาจารย์ ผมโน้ตไว้แล้ว สวัสดีครับ คราวหน้าขออนุญาตมารบกวนอาจารย์อีก

อาจารย์ "สวัสดี ขอบคุณที่มาเยี่ยม คงมีโอกาสพบกันอีกแน่ ๆ

(เรื่องนี้เคยนำไปบรรยายทาง "วิทยุศึกษา" ของกระทรวงศึกษาธิการ ใน พ.ศ. 2510 ประเภท **เลาะรั้วโรงเรียน**)

สันทนาการ

(เรียบเรียงจากแนวความคิดของศาสตราจารย์ โฮวารด จี แดนฟอรด)

อารัมภพจน์

การแสดงบนเวที การแสดงกลางแจ้ง ดนตรี ร้องเพลง ฯลฯ สิ่งที่กล่าวมานี้จัดให้มีขึ้นในงานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนเสมอมา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้เข้ามาชมงานมีความเพลิดเพลินเจริญใจ ซึ่งถ้าจะเรียกตามหัวเรื่องของบทความบทนี้ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นการให้ "สันทนาการ" แก่ผู้มาชมงานนั่นเอง

เรื่องราวของสันทนาการนั้น เดิมมาไม่สู้จะมีผู้สนใจอย่างจริงจัง เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องฟุ่มเฟือยแต่บัดนี้เมื่อโลกวิทยาการหมุนเร็วขึ้น มนุษย์เราฉลาดขึ้นในการหาอุปกรณ์มาช่วยแบ่งเบาภาระของชีวิต ความสำคัญของสันทนาการที่สืบเนื่องมาจาก "การว่าง" ก็ทวีขึ้นเป็นเงาตามตัว ผู้เรียบเรียงได้พยายามเรียบเรียงรวบรวมหลักการทันสมัยหนักไปทางระดับมัธยมศึกษานำมาให้พวกเราได้อ่าน ซึ่งถ้าท่านอ่านอย่างพินิจพิเคราะห์แล้วก็จะเห็นพ้องกับเราในหลาย ๆ อย่าง โดยเฉพาะในด้านสันทนาการกับการศึกษาที่ว่า "ลักษณะใดที่ครูสอนวิชาไปในลักษณะที่ทำให้นักเรียนเกิดความเพลิดเพลินอย่างดียิ่งแล้ว ครูผู้นั้นก็ทำให้การศึกษาเป็นสันทนาการอย่างหนึ่ง"

สันทนาการ

บทความเรื่องสันทนาการต่อไปนี้ ผู้เขียนจะได้กล่าวเป็นลำดับไปตามหัวข้อดังนี้

1. ขอบข่ายของสันทนาการ
2. ความสัมพันธ์ระหว่างสันทนาการกับการศึกษา
3. ความสำคัญของเวลาว่างในชีวิตแบบอเมริกัน
4. ความรับผิดชอบของโรงเรียนในด้านสันทนาการ
5 บทบาทของครูใหญ่ในด้านสันทนาการ
6. สรุปความ

1. ขอบข่ายของสันทนาการ

คำว่า "สันทนาการ" นี้ แม้จะนำออกใช้โดยกรรมการบัญญัติศัพท์ทางการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการนานแล้ว แต่ก็ดูยังเป็นศัพท์ใหม่ของประชาชนทั่วไป แม้แต่ในบรรดาครูเอง

การที่เราจะบรรยายหรืออธิบายเรื่องราวใด ๆ ก็ตาม เราควรจะตีความหมายนิยามศัพท์พิเศษให้เป็นที่เข้าใจตรงกันเสียก่อน ที่เป็นเรื่องสำคัญมาก ขงจื๊อ ปรมาจารย์ของโลกคนหนึ่งสมัย 2500 กว่าปีมาแล้วก็เคยกล่าวว่า "ถ้าใช้คำไม่ถูกต้อง พูดไปก็ไม่ได้ผล" วอลแตร์ ปราชญ์ฝรั่งเศสเอง (สมัย พ.ศ. 2237 — 2321) ก็เคยกล่าวว่า "ถ้าต้องการสนทนากับข้าพเจ้าด้วยเรื่องอะไรก็ตาม ขอให้บอกความหมายของศัพท์ที่ท่านจะใช้มาให้ชัดแจ้ง" ดู ๆ ทั้งสองปราชญ์นี้ก็มีความเข้าใจตรงกัน ถ้าเราไม่เข้าใจศัพท์ที่เราใช้ในการสนทนา เราก็อาจไม่เข้าใจเรื่องที่เราจะพูดถึงกันอย่างแท้จริง

ปัจจุบัน คำสันทนาการ นี้ มีความหมายแตกต่างกันไปตามกาละเทศะและบุคคล บทความนี้ไม่สนใจนักว่าการพักผ่อน หย่อนใจ หรือกิจกรรมอื่นที่ประกอบกันขึ้นในยามว่างที่เป็นพิษแสลง หรือเป็นภัยต่อสังคมหรือปัจเจกชนนั้น เป็นสันทนาการหรือไม่ ถ้าบางท่านเห็นว่ามันเป็นสันทนาการ นั่นก็มิใช่ "สันทนาการ" ที่เราจะกล่าวถึงในบทความนี้ นายแก่นรับหน้าที่เป็นผู้สอนให้โจรหนุ่ม ๆ รู้วิธีโจรกรรม แต่ความหมายของการให้การศึกษาตามที่เข้าใจกันนั้น ทั่ว ๆ ไปนั้นหาได้กินความไปถึงการสอนแบบนั้นไม่ ด้วยเหตุนี้จึงขอนิยามไว้เสียแต่แรกเริ่มว่าคำว่า "สันทนาการ" นี้ หมายถึง **การพักผ่อนหย่อนใจ อันเป็นประโยชน์แก่การดำรงชีพของมนุษย์** สันทน ตามศัพท์หมายถึงความพอใจ สันทนะ + อาการ = สันทนาการ จึงมีความหมายดังข้างต้น และคำนี้ก็เป็นการแปลศัพท์ (Recreation) ในภาษาต่างประเทศ ซึ่งก็หมายถึง "กิจกรรมใด ๆ ที่เลือกทำโดยสมัครใจ ไม่มีใครบังคับ เป็นกิจกรรมที่มีอิทธิพลหรือศักยภาพพอที่จะสนองความต้องการขั้นมูลฐานของมนุษย์และสามารถพัฒนาการมนุษยสัมพันธ์ตามวิถีทางประชาธิปไตยได้" คำนิยามนี้ถูกต้องตามความประสงค์ของบทความนี้

เมื่อเรามีคำนิยามอย่างนั้นและมีความเข้าใจเกี่ยวกับศัพท์สันทนาการนั้นแล้ว เราก็คงจะกล่าวได้ว่าสันทนาการนี้มีลักษณะพิเศษ 4 ประการคือ

(1) อุบัติขึ้นในยามว่าง (2) การเข้าร่วมเป็นไปโดยสมัครใจ (3) นำมาซึ่งความพอใจทันทีทันใดและตลอดเวลาที่ประกอบกิจกรรมเมื่อนั้นอยู่ (4) เป็นที่พึงประสงค์ของสังคม

2. ความสัมพันธ์ระหว่างสันทนาการกับการศึกษา

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว สันทนาการกับการศึกษามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด กิจกรรมหลายอย่างที่ครูสอนให้นักเรียนกระทำไป เพราะเป็นส่วนหนึ่งของวิชาในหลักสูตรนั้น บางที

ก็ไม่แตกต่างกับกิจกรรมที่กำหนดไว้ในรายการของสันทนาการเลย ตัวอย่างที่พอจะหยิบยกมากล่าวได้ก็คือการเล่นบาสเกตบอลในชั่วโมงพลศึกษาหรือวรรณคดีที่เด็กได้เรียนในห้องเรียนนั้นก็ไม่แตกต่างกับเกมบาสเกตบอลล์ที่เด็กเล่นหรือวรรณคดีที่เด็กชื่นชมนิยมอ่านในยามว่าง จะเป็นนอกห้องเรียนหรือที่อื่นใดก็ตามมันก็เป็นสันทนาการเท่า ๆ กับเป็นการศึกษา และถ้าเด็กเกิดความนิยมในกีฬานั้น และในการอ่านวรรณคดี ถึงกับใช้เวลาว่างของตนง่วนอยู่กับกิจกรรมทั้งสองอย่างนั้นแล้วก็เป็นเครื่องวัดได้อย่างหนึ่งว่า การสอนของครูดำเนินไปอย่างได้ผลจริง ๆ

โดยปกติ ครูเรามักจะสนใจในผลการสอนการเรียนมากกว่าผลของกิจกรรมพิเศษ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือขณะที่สอนครูมักจะมุ่งให้เด็กได้รับความรู้มากกว่าผลทางสันทนาการ ผู้ที่อยู่ในวงสันทนาการก็เช่นกัน เขามักจะสนใจและชื่นชมยินดีในการเข้าร่วมในกิจกรรมอย่างอิสระตามความสมัครใจ ปัจจุบันนี้ผู้นำในวงสันทนาการกำลังเริ่มเข้าใจดีขึ้นแล้วว่า การให้ความสนุกในด้านสันทนาการยังไม่พอเพียง ควรจะมีคุณค่าอื่น ๆ แทรกเข้าไปด้วย เช่น ช่วยทำให้ชีวิตนี้สมบูรณ์ขึ้น ทำให้มนุษย์เรามีสวัสดิการดีขึ้น แต่ทั้งนี้ก็โดยไม่ต้องละทิ้งคุณค่าทางด้านสนุกสนานรื่นรมย์ ถ้าจัดสันทนาการได้แบบนั้น สันทนาการก็คือการศึกษาอย่างแท้จริง สันทนาการมีลักษณะพิเศษที่จะเพิ่มคุณค่าทางการศึกษาได้หลายประการ เช่น

2.1 เลือกประกอบโดยสมัครใจ ไม่มีการบังคับ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ปัจเจกชนอยู่ในลักษณะที่พร้อมแล้วจะประกอบกิจกรรมโดยไม่จำเป็นต้องมีการจูงใจต่างนา ๆ นา ๆ

2.2 เป็นกิจกรรมที่น่าชื่นชม สนุกสนานและมีจุดมุ่งหมาย มิฉะนั้นก็คงไม่มีใครเข้าร่วม

2.3 กิจกรรมทางสันทนาการบางอย่างหรือหลายอย่างให้ความตื่นเต้นระทึกใจทำให้เกิดศักยภาพในด้านการเรียนรู้ ได้อย่างดี

อยากจะกล่าวสรุปว่า ลักษณะใดที่ครูสอนวิชาไปในลักษณะที่ทำให้นักเรียนเกิดความเพลิดเพลินสนุกสนานอย่างดียิ่งแล้ว ครูผู้นั้นก็ทำให้การศึกษาเป็นสันทนาการอย่างหนึ่ง แต่ถ้าคุณภาพทางด้านการศึกษาและด้านสันทนาการเข้าสู่ระดับสูงต่อไป เส้นแบ่งเขตของการศึกษากับสันทนาการก็จะเลือนลางและสูญสิ้นไปในที่สุด

3. ความสำคัญของเวลาว่างในชีวิตแบบอเมริกัน

มีผู้กล่าวไว้ว่า "จะดูลักษณะของเด็กให้แน่ ต้องดูเวลาแกว่าง ดูให้แน่ว่าแกทำอะไร" ข้อนี้มีความจริงอยู่มาก เพราะมนุษย์เรามักจะแสดงลักษณะนิสัยออกมาในลักษณะเมื่อเวลาเขาว่าง

และสามารถจะเลือกทำอะไร ๆ ตามใจตน เวลาเรา**ทำงาน**เราทำด้วย**ความจำเป็นบังคับ** และก็ทำตามหน้าที่ด้วย ทำตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา แต่เมื่อเรา**พักผ่อน**เราเลือกทำกิจกรรมใด ๆ ตามความพอใจของเราเอง หามีใครเรียกร้องหรือบังคับให้เราต้องกระทำไม่

เวลาว่าง เป็นเวลาอิสระ เป็นเวลาที่เราจะทำสิ่งที่เราพอใจมาก เวลานี้แหละเป็นเวลาที่เราจะเลือกปฏิบัติ สิ่งที่เราเลือกปฏิบัตินี้มีความสำคัญหนักหนา เพราะมันสัมพันธ์กับสวัสดิภาพของบุคคลและของสังคมเป็นส่วนใหญ่ สำหรับ**เวลาว่าง**นั้นหาได้มีคุณค่าอย่างเป็นแก่นสารในตัวมันเองไม่ จะดีหรือเลว จะเป็นพรสวรรค์หรือเป็นคำสาปแช่งก็สุดแต่ผู้ที่จะใช้มัน จะใช้มันอย่างไร ประวัติศาสตร์เคยแสดงถึงอารยะธรรมที่รุ่งโรจน์ที่ถือกำเนิดมาจากการใช้เวลาว่าง แต่ประวัติศาสตร์เองก็บอกกับเราว่า อารยะธรรมยิ่งใหญ่นั้นถูกทำลายไปโดยการใช้เวลาว่างอย่างผิดๆ เหมือนกัน

ประชาชนในโลกนี้สนใจนักในเรื่องแสวงหาเวลาว่าง ในสหรัฐอเมริกาเองเห็นว่าการใช้เวลาว่างพักผ่อนหย่อนใจเป็นชีวปัจจัยอย่างหนึ่งจะขาดเสียมิได้ เป็นเรื่องที่บุคคลทั่วไปจะพึงมีและเป็นผลพลอยได้ เนื่องมาจากวิทยาการหรือเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า ชาวอเมริกันทำงานสัปดาห์ละ 40 ชั่วโมง โดยเฉลี่ยและขณะที่พวกเขากำลังเหยียบธรณีประตูแห่งสมัยปรมาณูนี้ พวกเขาก็พากันใฝ่ฝันอย่างคลั่งไคล้ อยากให้มีเวลาว่างเพิ่มขึ้นในอนาคต ใช่แต่เท่านั้น การที่ได้กำหนดไว้ในบทบัญญัติเกี่ยวกับแรงงานเด็ก การที่มีมหานครเพิ่มขึ้นและการพยายามย่นเวลาเริ่มทำงานให้เหลือน้อยลงนี้ ได้สร้างสถานะการณ์ขึ้นในลักษณะที่ทำให้**เวลาว่าง**กลายเป็นธาตุสำคัญแห่งชีวิตของเด็กหนุ่ม ซึ่งครั้งหนึ่งเป็นการใช้กำลังเป็นเรื่องสำคัญ และเห็นว่าการ**ใช้สมอง**นั้นเป็นเรื่องของความอ่อนแอ **เวลาว่าง**ที่ได้รับนี้ เราจะไปในทางสร้างสรรค์หรือทางเพิ่มพูนความเสื่อมโทรมก็ได้ เราเห็นกันแล้วว่าไม่มีอารยะธรรมใด ๆ ที่จะต่อต้านอิทธิพลอันเกิดจากการผสม**เวลาว่าง**กับ **เงินทอง** เข้าด้วยกันของมหาชนได้ ประชาชนที่สร้างสรรค์**เวลาว่าง**ขึ้นมาได้แต่ไม่รู้จักใช้อย่างชาญฉลาดก็คล้าย ๆ กับมีหุ่นยนต์แบบแฟรงค์เกนสไตน์อยู่ในครอบครอง ซึ่งไม่ช้าก็จะทำลายทุกสิ่งทุกอย่างให้พินาศไป ปัญหาสังคมอันสำคัญที่เผชิญหน้าเราอยู่ในปัจจุบันนี้ปัญหาหนึ่งก็คือการสร้างอารยธรรมที่ไม่ต้องภิณฑ์พังไปภายใต้การใช้**เวลาว่าง**ไม่ถูกทาง คงจะไม่เป็นการอวดอ้างเกินไป ถ้าเราจะกล่าวว่า การขบไขปัญหานั้นขึ้นอยู่กับโรงเรียนหรือการฝึกอบรมในโรงเรียนเอง

4. ความรับผิดชอบของโรงเรียนในด้านสันทนาการ

ถ้าเปิดโอกาสให้คนเราก็ย่อมจะใช้เวลาว่างกระทำสิ่งที่พวกเขาชอบ อันจะนำมาซึ่งความชื่นชมยินดี ความสุขและความพอใจ กล่าวโดยทั่วไปมนุษย์เราย่อมยินดีทำอะไรที่ตนทำได้ดี และไม่ชอบทำสิ่งที่ตนทำได้ไม่ดี เพราะเหตุนี้ความรับผิดชอบอันสำคัญที่สุดของโรงเรียนในด้านสันทนาการก็ควรอยู่ในลักษณะต่อไปนี้

4.1 โรงเรียนควรจะฝึกอบรมให้ใช้เวลาว่างอย่างเหมาะสม

การศึกษาเกี่ยวกับสันทนาการ หรือสันทนศึกษา เป็นเรื่องใหม่สำหรับและควรอยู่ในความรับผิดชอบของโรงเรียนตลอดไป โรงเรียนจะต้องพัฒนาทักษะความสนใจ ความนิยมชมชื่นในด้านสันทนาการให้มากที่สุด อย่าปล่อยให้ความรับผิดชอบด้านนี้ขึ้นอยู่กับ **โอกาส** หรือ **ความบังเอิญ** เท่านั้น จะต้องวางแผนไว้อย่างระมัดระวัง อย่างรอบคอบ และอย่างเปิดเผยว่า วิชาสันทนาการนี้จะต้องได้รับความสนใจไม่น้อยกว่าวิชาอื่นใด ที่โรงเรียนประสงค์จะให้นักเรียนได้เรียนรู้

ทางโรงเรียนจะต้องสำรวจอย่างรอบคอบเพื่อจะได้วินิจฉัยว่า อันวิชาอักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ศิลปศึกษา นาฏศิลป์ พลศึกษา และวิชาอื่น ๆ ในหลักสูตรนั้น มีศักยภาพทางด้านสันทนาการเพียงไร การสอนวิชาเหล่านั้น ควรสอนโดยมุ่งหมายที่จะเพิ่มพูนทักษะ ความเข้าใจและความนิยมชมชื่น พยายามทำให้วิชาเหล่านั้นมีความหมาย สนุกเพลิดเพลินสำหรับนักเรียนเพื่อให้พวกเขาได้พัฒนาความสนใจในวิชาเหล่านั้น และดื่มด่ำในวิชาเหล่านั้นไปตลอดกาลนาน

การที่สอนไปตามหลักสูตรโดยวิธีเทศนาตามเนื้อผ้าเท่านั้นหาเพียงพอสำหรับเรื่อง "สันทนาการศึกษา" นี้ไม่ ทางโรงเรียนควรเพิ่มความสมบูรณ์ให้แก่หลักสูตรนี้ ตัวอย่างเช่น ถ้าโรงเรียนศึกษาระยะการของวิชาพลศึกษาและวิเคราะห์ดูแล้วก็อาจจะเห็นได้ว่ากิจกรรมหลายอย่างจัดกันอย่างสุกเอาเผากินอย่างไร และบางทีก็สอนกันสักแต่ว่าให้พ้น ๆ ไปชั่วโมงหนึ่ง ๆ เป็นพอ เช่น การสอนกายบริหารเป็นต้น

ยิ่งโรงเรียนทำการวิจัยให้ดี ก็จะพบว่าการศึกษาเพื่อสันทนาการนี้ได้ผลมากน้อยเพียงไร การทดสอบที่ให้ได้ผลมากที่สุดก็คือ เมื่อทดสอบแล้วทำให้เราทราบข้อเท็จจริงว่านักเรียนนิยมชมชอบอะไร ชอบทำอะไรในยามว่าง การทดสอบแบบนี้อาจทำให้สะเทือนใจอยู่บ้าง แต่ก็ช่วยให้ทางโรงเรียนได้รับความเข้าใจอันดีในด้านการสอนการเรียน

4.2 โรงเรียนควรเปิดโอกาสอย่างกว้าง ให้นักเรียนได้รับความนิยมชมชื่นในสันทนาการที่โรงเรียนจัดขึ้น

เมื่อเราสอนเด็กให้รู้จักอ่าน เราก็ควรจัดห้องสมุดให้แก่ใช้ เมื่อเราฝึกทักษะในการเล่นบาสเกตบอลล์ เราก็ควรมีโรงยิม (Gymnasium) หรือสนามบาสเกตบอลล์ที่จะใช้ได้ตามโอกาสอันควร โรงเรียนจะต้องรับผิดชอบในเรื่องเปิดโอกาสให้เด็กนักเรียนได้รื่นรมย์ในกิจกรรมด้านสันทนาการนี้อย่างเต็มที่ เพื่อนักเรียนจะได้มีโอกาสฝึกฝน ทวีความสนใจและมีทักษะสมบูรณ์ตามความต้องการ โอกาสเหล่านั้นควรจะรวมการจัดตั้งชุมนุมต่าง ๆ ที่ผู้มีรสนิยมรวมกันจะได้จับกลุ่มและก็ควรจะจัดการแข่งขันระหว่างโรงเรียนด้วย

ซึ่งจะเป็นการขยายขอบเขตและความสนใจทางสังคม ปรับตัวนักเรียนให้เข้ากับสังคมได้อย่างดีในอนาคตยังมีสันทนาการสำหรับเด็กนักเรียนอีกประเภทหนึ่ง ที่ต้องมาถึงโรงเรียนแต่เช้าและเด็กที่ต้องกลับบ้านทีหลังเพื่อนๆ หรือเด็กที่มีเวลาว่างในตอนเที่ยง **การใช้ทรัพยากรสาธารณะของชุมชนให้เป็นประโยชน์** ในด้านสันทนาการก็เป็นเรื่องที่ควรคำนึง ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรด้านบุคคลหรือด้านพลานามัยก็ตาม นอกจากนี้ก็ควรจะจัดให้เด็กได้ใช้อุปกรณ์สำหรับความสะดวกสบายต่าง ๆ ที่โรงเรียนมีอยู่อย่างเหมาะสม และควรให้เด็กได้รับประโยชน์จากการเป็นผู้นำของฝ่ายโรงเรียนด้วย อุปกรณ์ความสะดวกสบายเหล่านี้ นักเรียนควรมีโอกาสใช้บ่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นในเวลาเมื่อพวกเขาอยู่ในหรือนอกโรงเรียน หรือในตอนค่ำ หรือในวันหยุดประจำสัปดาห์ก็ตาม

สำหรับชุมนุมต่าง ๆ นั้น บางทีก็มิอาจจัดรายการให้พอเพียงแก่ความต้องการของสมาชิกชุมนุมได้เพราะถูกจำกัดอยู่ด้วยอุปสรรคประการต่าง ๆ ในกรณีนั้นเราก็มีทางแก้ไขได้ ดังที่หลายโรงเรียนเคยแก้ไขมาแล้ว เช่น ตั้งชุมนุมพิเศษเพิ่มขึ้น โดยวิธีนี้เราอาจมีทีมฟุตบอลล์ หรือรักบี้ วอลเลย์บอล เทนนิส บิ่งปอง หมากรุก โต้วาที ฯลฯ สำหรับเด็กที่ไม่มีโอกาสเข้าเป็นตัวแทนของโรงเรียนได้ แต่ถ้าทีมพิเศษเหล่านี้ได้มีโอกาสจัดสหพันธ์ชุมนุม ดำเนินการแข่งขันได้ก็จะเป็นประโยชน์แก่ตัวเด็กเองและโรงเรียนด้วยโดยเฉพาะโรงเรียนอาจพบ "ช้างเผือก" หรือ "ดารา" ที่ไม่ได้ส่องแสงแวววาวพราวพร่างสะดุดตาเมื่อแรกพบ และทักษะกับความชำนิชำนาญฝีมือวิธีเรียน ความนิยมชมชื่น ความสนใจของเด็กเองก็จะเพิ่มพูนขึ้นอย่างมิได้คาดฝัน

การแสวงหาขุมบุคลากร หรือแหล่งทรัพยากรของชุมชนมาช่วยให้รายการสันทนาการของโรงเรียนสมบูรณ์ขึ้นนั้น เป็นเรื่องที่ควรจะกระทำทุกโอกาสไม่ว่าในกลุ่มชุมชนใดก็ตามคงจะมี

บุคคลที่ได้ปวารณาตนเองเพื่อเสริมสร้างทักษะและความสนใจอย่างแท้จริง ในสิ่งที่ตนชำนิชำนาญให้แก่นักเรียน บุคคลเหล่านั้นเป็นวิทยากรที่ได้อุทิศตนในยามว่างและอยากถ่ายเทความรู้ ความสามารถของตนให้แก่ผู้มีรสนิยมเช่นเดียวกัน ทางโรงเรียนควรหาโอกาสเชิญวิทยากรเหล่านี้มาร่วมรายการสันทนาการของโรงเรียน หากทางโรงเรียนขาดอุปกรณ์หรือวัสดุอุปกรณ์ครุภัณฑ์อะไรที่จะยังความสะดวกให้แก่วิทยากรแล้วก็อาจแสวงหามาจากแหล่งชุมชนได้ในโอกาสอันควร เราเชื่อว่า ถ้าสำรวจให้ดีแล้วจะพบว่า ในแหล่งชุมชนนั้น มีอุปกรณ์อันมีค่าพอที่จะรับใช้โรงเรียนและนักเรียนอยู่มิใช่น้อย ผู้สนใจหนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์จะเป็นพยานได้ดีว่า ทรัพยากรชุมชนมีอยู่ที่ไหนมีอะไรบ้าง โรงเรียนใดสนใจเรื่องสันทนาการก็น่าจะจดบัญชีรายชื่อของบุคลากรและทรัพยากรชุมชนไว้บ้าง จะได้ไม่วุ่นเมื่อเกิดความต้องการขึ้นมา

4.3 โรงเรียนควรรับภาระในเรื่องจัดรายการสันทนาการ เพื่อสนองความต้องการของชุมชน

การจัดรายการเพื่อสันทนาการให้แก่ชุมชนนี้เป็นเรื่องใหญ่ และควรอยู่ในความรับผิดชอบของบุคคลทั่วไป แต่โรงเรียนก็ควรจะให้ความร่วมมือกับทางฝ่ายปกครองทางบ้าน ทางวัด ทางองค์การสันทนาการ และทางชุมชน แสวงหาทางจัดให้หน่วยต่าง ๆ เหล่านั้นได้มาร่วมมือกันจัดก็จะเป็นการดี เพราะการจัดสันทนาการแบบนี้เป็นเรื่องของบุคคลทั่วไป ดังได้กล่าวแล้ว เราเคยเห็นบางโรงเรียนทดลองจัดดูบ้างแล้ว แต่ก็ยังไม่บรรลุผลสำเร็จนัก และกระทำกันอยู่ในขอบเขตจำกัด งานปีใหม่ งานออกร้านรวง งานรื่นเริง งานชุมนุมศิษย์เก่า ฯลฯ เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่โรงเรียนอาจเข้ารับภาระและร่วมจัดได้ ซึ่งหลายโรงเรียนก็เคยทำมาเกือบเป็นงานประจำปีแล้ว แต่เรื่องนี้ก็ยังไม่เป็นเรื่องที่อยู่ในขั้น "พอเพียง" ในโอกาสต่อไปหรือในอนาคตอันใกล้โรงเรียนอาจกลายเป็นศูนย์สันทนาการดังที่ได้เป็นสถาบันทางสังคม เพื่อให้การศึกษาแก่ชุมนุมชนมาแล้ว ทางโรงเรียนอาจมีผู้นำในด้านสันทนาการนี้มากขึ้น และในกรณีนั้นโรงเรียนก็อาจสาธิตให้ชุมชนเห็นและเข้าใจว่าโรงเรียนมีสถานที่พอ มีอาคารพอมีเครื่องไม้เครื่องมือพอที่จะให้ชุมนุมใช้ในวันว่าง จะเป็นวันเสาร์ อาทิตย์ วันหยุดราชการประจำปี หรือวันปิดภาคหยุดพิเศษอะไรก็ตาม ถ้าโรงเรียนพัฒนาการไปในด้านนี้ ทางชุมชน ก็จะยอมรับสถานะของโรงเรียน

---

* เมื่อต้นปี พ.ศ. 2507 ข้าพเจ้ามีโอกาสไปดูงานการศึกษาทางฉะเชิงเทรา พบว่าสมาชิกสันติภาพอเมริกันนายหนึ่ง ได้จัดตั้งสหพันธ์บาสเกตบอลล์ขึ้นในภาคศึกษา 12 ตัวเขาเองตระเวณไปตามจังหวัดต่าง ๆ ในภาคนั้นแล้วชอบมาหารือกับครูพลศึกษาของโรงเรียน เพื่อจัดการแข่งขันขึ้นเป็นครั้งคราว เป็นการส่งเสริมกีฬาประเภทนี้ให้ดำเนินไปอย่างคึกคักและแพร่หลายยิ่งขึ้น ผู้เข้าเล่นก็ได้รับความพอใจมาก–ผู้เรียบเรียง.

ทางประชาชนก็จะเริ่มเข้าใจความหมายของโรงเรียน ในไม่ช้าจะซึมทราบว่ามี ประโยชน์ แก่ ชีวิตของพวกตนอย่างไร เมื่อโรงเรียน "เข้านั่งอยู่ในจิตใจ" ของ ชุมชนได้ดังกล่าวแล้ว เกียรติภูมิของโรงเรียนก็จะเด่นขึ้น อิทธิพลก็จะตามมา ผู้ให้การอนุเคราะห์อุดหนุนก็จะทวีจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ อันจะเป็นเหตุให้โรงเรียนพัฒนาไปด้วยดี อยากจะกล่าวว่าโรงเรียนใดที่คณะกรรมการโรงเรียนและคณะครูเห็นโรงเรียนของตนเป็นประหนึ่งสถาบันสำคัญของสังคม เป็นศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมของชุมนุมชน และเป็นสัญญลักษณ์แห่งอารยะธรรมและพัฒนาการทางด้านจิตใจแล้วพวกเขาก็จะเปิดโอกาสให้ชุมชนได้รับโอกาสแห่งสันทนาการอย่างเต็มที่ **ทุกวันนี้โรงเรียนจะเป็นผู้ขอเรื่อยไปมิได้แล้ว จะต้องเป็นผู้ให้ด้วย** โรงเรียนมีโอกาสดี ๆ อยู่ในมือมากกว่าองค์การหรือสถาบันอื่น ๆ ในด้านส่งเสริมสันทนาการที่มิเป็นภัยแก่สังคม ถ้าโรงเรียนสำนึกในข้อนี้ บางทีโฉมหน้าของโรงเรียนในอนาคตก็จะเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่ชุมชนนิยม

5. บทบาทของครูใหญ่ในด้านสันทนาการ

ปริมาณและคุณภาพในด้านสันทนาการของแต่ละโรงเรียนขึ้น อยู่กับความ สนใจสนับสนุนส่งเสริมของครูใหญ่ หรือผู้บริหารโรงเรียน ความรับผิดชอบของครูใหญ่เองสำหรับเรื่องสันทนาการนี้มีอยู่ดังต่อไปนี้ (เฉพาะส่วนที่สำคัญ ๆ)

5.1 ควรแต่งตั้งครูคนใดคนหนึ่ง ให้เป็นผู้อำนวยการหรือผู้ประสานงานให้มีหน้าที่รับผิดชอบในด้านสันทนาการนี้โดยตรง หน้าที่ของเขาก็คือ คอยสอดส่องว่ากิจกรรมต่าง ๆ ด้านนั้นควรมีอะไรบ้าง และได้ทำไปแล้วแค่ไหนเพียงไร ที่จำเป็นและสำคัญ ๆ นั้นได้กระทำกันหรือเปล่า ไม่ควรลืมว่า **สิ่งที่เป็นหน้าที่ของคนทั่วไปนั้น มักจะไม่ค่อยมีใครจะเหลียวแลหรือรับผิดชอบ**

5.2 จัดตั้งกรรมการฝ่ายสันทนาการขึ้นประกอบด้วยครูนักเรียน และผู้ปกครองนักเรียนเพื่อให้คำปรึกษาแก่ผู้อำนวยการสันทนาการ ภาระกิจอย่างหนึ่งของกรรมการชุดนี้ก็คือสำรวจศึกษาหลักสูตร รายการสอนของโรงเรียนว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับสันทนาการในด้านใดบ้าง แล้วเสนอข้อเสนอแนะเพื่อทำให้หลักสูตรรายการนั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามความหมายของสันทนศึกษา

5.3 ให้ผู้อำนวยการและคณะกรรมการสันทนาการเป็นผู้รับผิดชอบในการวางแผนเพื่อดำเนินงานด้านสันทนาการนี้ให้ได้ผลดีแก่นักเรียนทั่วไปตลอดปี

5.4 โรงเรียนมีสิ่งใด อะไร ที่จะอำนวยความสะดวกในด้านสันทนาการนี้แล้ว ก็พยายามหาทางใช้ประโยชน์ให้เต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นเวลาที่อยู่ในโรงเรียน ตอนเย็น ในวันหยุดหรือระหว่างปิดภาคฤดูร้อน

5.5 จะต้องริเริ่มและเป็นผู้แทนของโรงเรียนในด้านแสวงหาความร่วมมือจากชุมชนในการวางแผนจัดงานสันทนาการ และงานนี้ควรมีเพื่อบุคคลทั่วไปไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่

5.6 ควรดำเนินงานประชาสัมพันธ์ เป็นสื่อแจ้งแถลงไขให้พวกที่อยู่ในวงการศึกษาและชุมชนทั่วไปได้ทราบและเข้าใจว่าสันทนาการนั้น มีความจำเป็นแก่ชีวิตและความสำคัญต่อชีวิตอย่างไร ครูใหญ่ที่ดีย่อมตระหนักในคุณค่าของการประชาสัมพันธ์นี้ เขาจะเป็นผู้ลบรอยด่างที่เคยหยดติด "สันทนาการ" บางประเภทให้สูญหายไป และทำให้สันทนาการนี้กลายเป็น "แขกผู้มีเกียรติ" ในวงการบันเทิงเริงรมย์ที่จัดขึ้นเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในยามว่าง

6. สรุปความ

เรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับสันทนาการ เช่น ขอบข่ายของสันทนาการ ความสัมพันธ์ระหว่างสันทนาการกับการศึกษา ความสำคัญของเวลาว่างในชีวิตแบบอเมริกัน ความรับผิดชอบของโรงเรียนในด้านสันทนาการ และบทบาทของครูใหญ่ในด้านสันทนาการนั้น ได้บรรยายมาแล้วดังปรากฏอยู่ในอนุสารนี้ **หลักการ** ต่าง ๆ แม้จะเป็นหลักการที่ศาสตราจารย์โฮวารด จี. แดนฟอรด กำหนดไว้ สำหรับโรงเรียนมัธยมในอเมริกา แต่ก็อาจนำมาประยุกต์ใช้ในโรงเรียนของประเทศเราได้ไม่มากก็น้อย ส่วน **วิธีการ** นั้นก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่จะต้องพิจารณาดูว่าควรจะเปลี่ยนแปลงให้เหมาะกับสภาพของท้องถิ่นหรือไม่อย่างไร

เราทราบกันดีว่าโลกเรานี้แคบลงทุกวัน และความโน้มเอียงในรสนิยมทางด้านสันทนาการก็ละม้ายคล้ายคลึงกันยิ่งขึ้น เพราะความสะดวกในการติดต่อสื่อสารประชาสัมพันธ์ดลบันดาลให้เป็นไป อย่างไรก็ดี ผู้เรียบเรียงเรื่องนี้อยากตั้งข้อสังเกตไว้ ณ ที่นี้ว่า การหากำไรชีวิตของกลุ่มบุคคลใดก็ตาม ถ้าเป็นไปในลักษณะที่ไม่เป็นภัยแก่สมาชิกสังคมส่วนใหญ่แล้ว ก็นับว่าเป็นสันทนาการที่มีประโยชน์ แต่ถ้าเป็นไปในลักษณะที่ขูดรีด บีบคั้น โอ้อวด ส่งเสริมความแตกแยกระหว่างหมู่เหล่า หรือชั้นวรรณะ หยิ่งผยอง ฟุ่มเฟือย สุรุ่ยสุร่ายแล้วก็เป็นภัยแก่สังคม สันทนาการแบบนี้เราควรช่วยกันขจัด อย่าให้ปรากฏอยู่ในสังคมได้เป็นการดี และก็จะดียิ่งขึ้นถ้าได้ตัดไฟแต่ต้นลม ประเทศเรามีพระบวรศาสนาเป็นศูนย์ศรัทธา เรายึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา

เป็นส่วนใหญ่ หลักนี้ถ้าเรานำมาประยุกต์ใช้ในการหากำไรชีวิต ซึ่งเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของสันทนาการแล้ว สันทนาการของเราก็จะทวีคุณค่าอย่างหาที่เปรียบปานมิได้ ทุกวันนี้สังคมของเรากำลังโปรดปรานสันทนาการกันอย่างคลั่งไคล้ แม้จะประกอบกุศลกรรมใด ๆ ก็มักจะใช้สันทนาการเป็นสิ่งจูงใจ การทำเช่นนี้อนาคตเท่านั้นที่จะวินิจฉัยได้อย่างถูกต้อง ว่าถูกต้องดีงามหรือไม่อย่างไรก็ดีถ้าเรายึดหลักสำคัญหรือธาตุแท้ของสันทนาการไว้ให้มั่นแล้ว ก็เชื่อว่าประวัติศาสตร์คงไม่ประนามเราอย่างแน่นอน

ขอความเจริญก้าวหน้าและความสุขสวัสดีจงมีแด่ท่านที่สนใจในสันทนาการ

หมายเหตุ

เรื่องนี้ พิมพ์แจกเป็นเอกสารในการประถมนิเทศศึกษานิเทศก์ใหม่ของกรมวิสามัญศึกษา ระหว่าง 4 มีนาคม – 4 พฤษภาคม 2509 – ผู้รวบรวม

ปัญหาผู้ใหญ่ที่ "อม–ขม"

ปัญหาผู้ใหญ่ที่ "อม–ขม" คือปัญหาของผู้ใหญ่ที่ "อ่านไม่ออก–เขียนไม่ได้"–ไม่รู้หนังสือทั่วประเทศ เวลานี้มีผู้ "อม–ขม" เท่าใด เรายังมีสถิติไม่แน่นอน ก็คงไม่ต่ำกว่าร้อยละ 40 เฉพาะ **ชัยนาท** ที่เราปฏิบัติหน้าที่อยู่ มีถึง ร้อยละ 33 และชัยนาทมีประชากร 281,491 คน

เราไม่เชื่อว่าจะมีเพียงเท่าที่ระบุ คงจะมีจำนวนคน "อม–ขม" อีกมากที่ตกสำรวจโดยเฉพาะพวก จบ ป. 4 แล้ว กลายเป็นผู้ "อม–ขม" ในที่สุด ยังไม่มีการคำนวณแน่นอนว่าเท่าใด และก็ยังไม่มีการสำรวจที่ทำกันเป็นทางการ

โดยอนุมัติพิเศษจากจังหวัดและฝ่ายศึกษาธิการอำเภอ เราเปิดการทดลองสอนพิเศษขึ้นที่ห้วยกรด อ. สรรคบุรี จังหวัดชัยนาท มีผู้มาสมัครเรียนกว่า 52 คน ทั้งหญิงและชาย พวกนี้อยู่ในวัยรุ่น อายุระหว่าง 16—21 ปี เราแบ่งชั้นเรียนออกเป็นชาย–หญิง, เรียนกันคนละวันในสัปดาห์, จันทร์ พุธ ศุกร์ (ชาย), อังคาร, พฤหัสบดี เสาร์ (หญิง) วันอาทิตย์ มีการสังสรรค์ร่วมกัน ปรากฏอยู่ในความนิยม ครบกำหนด $2\frac{1}{2}$ เดือน เราก็หยุดทำการสอนเพราะฤดูเก็บเกี่ยวมาถึง และมีโรงเรียนของหน่วยอาชีวศึกษาผู้ใหญ่เคลื่อนที่ของกรมวิสามัญศึกษาเข้ามาเปิดทำการสอนตัดเย็บเสื้อผ้า ดัดผม ตัดผม เราเกลี้ยกล่อมให้พวกเขาที่กำลังจะ "อม–ขม" หลายคนไปเรียนเพื่ออนาคต แม้การเก็บค่าบำรุงรายละ 50 บาท จะแพงไปหน่อยสำหรับพวกเขาก็ตาม

เราจะไม่ **ได้ข้อมูลที่มีค่า** หรือประสพการณ์ที่หายาก, หากมิได้สอน ผู้ลืมเลือนเหล่านั้นด้วยตนเอง; เพียงออกจากโรงเรียน ไม่ถึงหนึ่งปี, 2 ปี, 3 ปี, พวกเขาก็คืนวิชาที่เรียนมา 4 ปีให้โรงเรียนเก่าไปหมด เขียนชื่อและชื่อสกุลไม่ค่อยถูก, อ่านหนังสือพิมพ์ตะกุกตะกักไม่คล่อง ท่องสูตรคูณไม่ได้ แม้แต่บทเดียว, ดูนาฬิกาไม่เป็น ไม่รู้กี่โมงยาม ไม่รู้ว่าใครเป็นนายอำเภอ เป็นศึกษาธิการอำเภอ เขาไม่รู้แม้แต่นาของตนว่ามีกี่ไร่และวันเดือนปีเกิดของเขา ทางสุริยคติเทียบเท่าวันเดือนปีใด ส่วนใหญ่จำได้แต่ว่าเกิดปีฉลู ขาล เถาะ (ก็ยังดีกว่าอีกบางคน) แม่ของลูกเจ็ดคน–บอกกับเราว่า "ใครจะไปจำวันเดือนปีเกิดของมัน (ลูก) ได้ เดี๋ยวผลุดเดี๋ยวผลุด, ทำไมมันไม่จำของมันเองพ่อมันก็ไม่เอาเรื่อง ได้แต่ทำ! และฉันเองกับพ่อมันไม่รู้หนังสือสักตัว"

เราระดมพลังสติปัญญาและประสพการณ์ที่มีอยู่เข้าช่วยป้องกันมิให้พวกเขากลายเป็นผู้ใหญ่ที่ "อม–ขม" ในอนาคตอันใกล้ เรานำความรู้ที่ใหม่ ๆ ที่เหมาะสมกับการใช้ในวัยชีวิตปลายของพวกเขาไปแจกจ่าย, สนทนาการที่มีคุณค่าเช่น

การประกวดร้องเพลง การจัดสร้างสนามวอลเล่ย์บอล และทีมฟุตบอลหญิงฝึกอบรม การตั้งกลุ่มอาชีพมีกรรมการดำเนินงาน เพื่อเตรียมสมาชิกสหกรณ์, กลุ่มเลี้ยงหมู เป็ด ไก่ ฯลฯ การสอนให้รู้วิธีเขียนอนุทิน (ไดอารี) อันจะนำไปสู่การเขียนหนังสือที่ถูกต้อง ใช้ศัพท์ที่เหมาะสมฯลฯ

แล้วเราก็ค้นพบเช่นที่ **โธมาสเกรย์** เคยค้นพบ—ทายะวุฒิ ที่จะจมหายไปในป่าดงพงไพรและท้องทุ่ง แทนที่จะเปล่งรัศมีมีแวววาวพราวพร่าง กลางนภา! อัญมณีมีค่าหลายดวงที่จมอยู่ก้นบึงของท้องทะเล—ทะเลแห่งอวิชา!

แล้วพวกเรา ชาวบูรณะชนบทฯ ที่ไปอยู่อย่างชาวนา กินอย่างชาวนา, ช่วนเป็นมิตรเป็นญาติ เป็นที่ปรึกษา เป็นครู แนะแนวของชาวนา ก็ใช้เวลาให้หมดไปในการสำรวจ เพื่อหาข้อมูล, สำรวจไป ทำงานส่งเสริมพวกชาวนาไป ทั้งในด้านอาชีพ อนามัย การศึกษา และการปกครอง

แต่ปัญหาสำคัญก็ยังคงเป็นปัญหาสำคัญอยู่—ปัญหาผู้ "อม—ขม" ที่จะกลายเป็นกำแพงมหึมา สะกัดกั้นพัฒนาการของท้องถิ่น ปัญหาผู้จบ ป. 4 แล้วลืมเลือนวิชา กำลังจะกลายเป็นกองหนุน สมทบของกองทัพผู้ "อม—ขม"

ปัจจุบันมีชาวนาทั่วโลกประมาณ 2000 ล้านคน (สองพันล้านคน) กำลังดิ้นรนเพื่อมี "ชีวิตใหม่" ถ้าเราละเลยทอดทิ้งพวกเขา ไม่ช่วยนำเขาไปในทางที่ถูก ที่ควร, เมื่อนั้น, อีกฝ่ายหนึ่งที่เราไม่พึงพบเห็นก็จะเข้าทำแทน และเมื่อนั้นยุคไฟบัลลัยกัลป์ก็จะมาถึง จะเกิดกลียุคไปทุกแห่งหน ลูกฆ่าพ่อแม่ ญาติฆ่าญาติ เพื่อนฆ่าเพื่อน ผู้น้อยฆ่าผู้ใหญ่ ฆ่า ฆ่า ฆ่า! จนเลือดนองแผ่นดิน ไม่มีศีลธรรม ไม่มีความกรุณาปราณี, ระแวงสงสัยก็จับไป ยิงเป้า จะไม่มีรวงข้าวเหลืองอร่ามอยู่ในท้องนา สถานศึกษาจะไม่มีนักศึกษา ยกเว้นบางแห่งที่กลายเป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค ลัทธิต้น ๆ ที่ไม่พึงประสงค์จะมีการแตกแยกสามัคคี กินแหนงแคลงใจ หวาดระแวงอันจะนำไปสู่การพิฆาตเข่นฆ่า กันและกัน ในที่สุด! แล้วยุคใหม่ ที่มนุษย์ไร้เสรีภาพ กลายเป็นเครื่องจักรกลหรือหุ่นเดินได้ ก็จะมาเยือน!

ขอจง ช่วยกัน ส่งเสริม งานของ มูลนิธิบูรณะชนบท หรือ งานของ มูลนิธิ อื่นใด ที่จะ เข้าช่วยชาวนาอย่างจริงจัง มิใช่แบบผักชีโรยหน้า รายงานสวย ๆ ปิดบังความจริง! วันนี้ยังไม่สายอย่าปล่อยให้ถั่วสุกงาไหม้ การศึกษาผู้ใหญ่นั่นแหละจะช่วยได้ส่วนหนึ่ง เร่งรัดพัฒนาชนบทกันไปเถิด, "หม้อน้ำใหญ่" จะระเบิด ถ้าไม่พัฒนาการศึกษาผู้ใหญ่ด้วยอย่างจริงจัง!

แด่ ปัญญาชน ที่แหวกว่ายเวียนวนอยู่ในเมือง



1. การนั่งวางแผนในห้องปรับอากาศข้างโต๊ะกลมหรือโต๊ะยาวในอาคารสามสี่ห้าหกเจ็ดชั้น และแสวงหาวิธีแก้ปัญหาเศรษฐกิจ—สังคม ของชาวนา ไม่ใช่วิถีทางที่จะนำไปสู่สัมฤทธิผล เพราะจะเข้าไม่ถึงจุดต่าง ๆ ของปัญหา ไม่ว่าจะเป็นจุดเขียว เหลือง หรือ แดง

2. ลองออกไปตั้งศูนย์ปฏิบัติงาน ค้นคว้า ทดลอง วิจัยอยู่ในท่ามกลางสายลม แสงแดดดูบ้าง เช่น พวกพีอาอาเอม, ก็แล้วที่เนียเวส, ฟิลิปปินส์, พวกโคลัมเบีย, กัวเตมาราก็แล้วที่ประเทศของเขา ฯลฯ ไปคลุกเคล้าฆานะประสาทอยู่กับกลิ่นโคลนสาบควาย หรือสาบมนุษย์ดูบ้าง—ไปหาชาวนา ไปอยู่ท่ามกลางพวกเขา อยู่อย่างกึ่งนักบุญ กึ่งนักวิชาการ ใช้ความคิดอ่านของท่านให้เป็นประโยชน์อย่างจริงจัง, เป็นดวงประทีป เป็นเข็มทิศ เป็นเกราะคุ้มกันผองภัยของชาวนา — แล้วท่านก็จะเริ่มเห็นแสงสว่างในชีวิตชนบท เห็นรัศมีที่รุ่งโรจน์ในหน้าที่ของท่าน แล้วท่านก็จะได้ใช้ชีวิตอย่างคุ้มค่า สมกับที่ได้เกิดมาเป็นปัญญาชน เพราะท่านมีโชคดีกว่าเพื่อนร่วมชาติ ซึ่งต้องใช้ชีวิตตรากตรำ อยู่ท้องไร่ท้องนาถึง 24,750,000 คน ที่มิได้รับการศึกษาเท่าท่าน

3. งานพัฒนาการ ของรัฐ, — งานบูรณะชนบท ขององค์การเอกชน — ต้องการพัฒนากร พัฒนานิเทศก์ หรือนักบูรณะชนบทที่สามารถและยอมอุทิศตน (Competent and dedicated;) นั้นเป็นหลักสากล เป็นสัจจะอมตะ —, งานนี้ยังต้องการแผนปฏิบัติงานที่รัดกุม รอบคอบต่อเนื่อง และเข้าถึงอีกด้วย, งานนี้ ต้องการเวลานาน — มีผลช้า —, ก็เช่น "กล้วยไม้ออกดอกช้า" นั่นแหละ! ถ้าการพัฒนาท้องถิ่นเป็นไปอย่างผิวเผิน "อย่าง" "คันที่ไหนก็เกาที่นั่น" ไฟลุกที่ไหนก็รีบเข้าเอาน้ำไปรด — ยามปกติ — ในท้องถิ่นที่ยังไม่เกิดอัคคีภัย ไม่หาทางป้องกันไว้ก่อน, ที่ไหนยังไม่คันก็ไม่เกา — หรือว่ากระทำกัน เพื่อโอ่อวดแบบตู้โชว์ (Showcase) เพื่อแสดงว่า "ฉันได้ทำแล้ว" หรือเพื่อเพียงแต่จะเก็บตัวเลขไปแสดง ก็เป็นกรรมของชาวนา ร้อยละ 85 ของประชากรทั่วประเทศที่จะต้องทนทุกข์ทรมานไปอีกนาน

4. อยากตะโกนโพทนาให้ดังเข้าหูท่านผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ที่ชอนแสดงว่าสนใจชาวนา รวมทั้งท่านผู้ที่มีหน้าที่บริหารงานชนบทชั้นสูงสุดยอด และ รองลงมาอีกไม่กี่ท่าน — ที่นั่งดูเอกสาร-รายงานและโครงการอยู่ในสำนักงาน โอ่อ่าในนครเทพยดาว่า, "โครงการสวยสดจับนัยตา เพื่อการพัฒนาชนบทจะไม่บังเกิดผล คุ้มเงินทุนที่กู้เขามาทุ่มเทลงไป โดยใช้หยาดเหงื่อ และน้ำตาของชาวนาเป็นดอกเบี้ยเลยแม้แต่น้อย, — ถ้าท่านไม่ออกไปสู่ชนบท" พัฒนากร — พัฒนานิเทศก์ — นักศึกษาพัฒนาพัฒนะอะไรก็ตามจะไม่หลับตาให้ท่านสนตะพายได้อย่างสบายใจดอก; เมื่อพวก-ท่านอยู่ห่าง — พวกเขา **จำนวนหนึ่ง** ก็จะหันเหจากงานจากอุดมการณ์และหลักการ เพราะขาดกำลังใจ, ขาดผู้เหลียวแล, กลายเป็นพวกที่สังคมมองข้ามไป!

5. พวกปัญญาชนที่ทำงานเกษตรอยู่กับไร่นาอยู่แล้ว ไม่ควร ถูกทอดทิ้งให้ว้าเหว่เดียวดาย ไม่ควรถูกกีดกันสิทธิต่าง ๆ ในเรื่องบ้านที่พักอาศัย, เบี้ยเลี้ยง, อุปกรณ์การทำงาน ยานพาหนะเครื่องมือ, จ่ายให้เขาเถิด จ่ายให้พร้อมมูล ให้สิทธิพิเศษแก่เขาด้วย เป็นพิเศษ เพราะเมื่อเขาต้องอยู่ห่างไกลกรุง ก็ถูกริดรอนสิทธิ โดยพฤตินัยอยู่แล้ว, ควรมีการชดเชยบ้าง อย่าไปคิดเลยถึงการควบคุม — หรือใช้กฎเกณฑ์บังคับ, คนไทยเราไม่ชอบการบังคับบีบคั้น ตั้งแต่สมัย **น่านเจ้า** มาแล้ว, — เตรียมสิ่งจูงใจให้พร้อมมูล แล้วเขาก็จะทำงานของชาติชิ้นสำคัญนี้ — คือการบูรณะชนบทนี้ให้คุ้มค่าเอง! และที่สำคัญยิ่งก็คือจงเพิ่มจำนวนพวกเขาด้วยมีแผนการทุกปีจนกว่าจะพอเพียง!

6. เสียสละ? อย่าเอ่ยถึงดีกว่า, มนุษย์เกือบทุกคนย่อมนึกถึงท้องของตน, ครอบครัว, และอนาคต, ก่อนอื่น — โดยเฉพาะปัญญาชนที่มีอนาคต, อย่ารอเลย กี่วัน พันปี จะมีนักบุญหรือกึ่งนักบุญสักคน แล้วงานบูรณะชนบท ก็จะรอนานอย่างนั้นมิได้ — ถ้าจะพัฒนากันอย่างจริงจัง, ขอแต่เสียสละกันได้พอหอมปากหอมคอก็พอแล้ว!

7. เพียงห้าปีเท่านั้นเอง ที่ตะลุยเข้าไปในดงดอน ในแดนดินที่ห่างไกลจากอารยธรรมของตัวเมือง ล้ำเข้าไปในแดนที่เจ้าหน้าที่อำเภอ ตำรวจ มิเคยย่างกรายไปถึง ยกเว้นถูกความจำเป็นบังคับให้ตามจับเสือร้าย — ลึกเข้าไปในถิ่นที่แสงสว่างทางการแพทย์ การศึกษา และการปกครองสาดกราดส่องไปไม่ถึง ข้าพเจ้าได้พบความจริงที่ขมขื่น ชวนเศร้า ชวนสลด ชวน

สมเพทมากมาย **ไม่นึกเลย เมื่อ 50 ปีก่อน ชนบทที่เคยเห็นเป็นอย่างไร วันนี้ 2512 นี้ก็ยังมีสภาพเช่นนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งทางชั่วหรือทางดี** อนิจจา พ่อแม่ พี่น้องชาวนาทั้งหลาย พวกท่านมีเวรกรรมถึงเพียงนี้เจียวหรือ ? เกิดมาเป็นมนุษย์ด้วยกันทั้งที, และก็เลือกที่เกิดไม่ได้เสียด้วย

8. ก็อาจจะคลาดเคลื่อนบ้าง เมื่อบอกว่า "ทั้งชั่วหรือดีไม่มีเปลี่ยน" เพราะถ้าเป็นทางชั่วทางไม่ดี มันก็มีเปลี่ยนบ้าง, ปลาใหญ่กินปลาเล็ก อิทธิพลอันธพาล อวิชา เสือกไส ชาวนาให้กลายเป็นเหยื่อของอิทธิพลประจำท้องถิ่น, เจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลที่ไม่ชอบการออกตรวจเยี่ยม (ยิ่งฤดูทำนาน้ำหลากยิ่งแล้ว) กำนันและผู้ใหญ่บ้านที่เห็นแก่ตัว คอยจาบจ้วงชิงประโยชน์เบียดบังฝ่ายปกครองที่ทารุณเอาแต่รีดไถข่มขู่อิทธิพลท้องถิ่นที่บ้ากามและเห็นแก่ตัวชอบแสวงหากำไรชีวิตนอกรีตนอกรอย ฯลฯ ข้าพเจ้าพบทุรลักษณาการที่เป็นโคลนติดล้อของการพัฒนาชนบท **มากล้น**คณา ไม่ว่าจะเป็นด้านอนามัย, ปกครอง, การศึกษา, อาชีพ, ชลประทาน, กลุ่มชาวนา, เขื่อนมีน้ำไม่มี น้ำมีนาล่มคลองส่งน้ำ ถูกทำลายน้ำไม่พอ, การทะเลาะวิวาท ระหว่างพวกใกล้น้ำและไกลน้ำ มือใครยาวสาวได้สาวเอา—ชลประทานตัดสินไม่ได้พืชพันธุ์ สัตว์เลี้ยงหมูไก่—ถูกคอยจ้องขโมยจนหมดกำลังใจ ฯลฯ การถูกบีบบังลับทางตรงทางอ้อมจากผู้ฉลาดกว่า การถูกหลอกลวงต้ม ๆ ตุ๋น ๆ ฯลฯ

9. นานเท่าใดก็ไม่ว่า, ข้าพเจ้าจะเฝ้าดูไป จะลุยน้ำแค่เข่า, จะลุยโคลนท่วมตาตุ่ม เข้าไปหาพวกเขาชาวนาเหล่านั้นให้ได้ในฤดูฝน ฤดูทำนา, ข้าพเจ้าจะกรำแดดแผดเผา ย่างเท้าไปตามแดนดินที่อุ่นคุด้วยแสงแดดกับอ้างว้าง ว้างเวิ้งในฤดูร้อน เมื่อนาข้าวเหลือแต่ซัง—เพื่ออะไร ? เพื่อจะนำเรื่องราวต่าง ๆ ของพี่น้องชาวนามาเล่าสู่กันฟัง ข้าพเจ้าอาจบุกได้ไม่นาน เพราะหนุ่มน้อยแล้ว ข้าพเจ้ากำลังบุกไปกับคนหนุ่มมาก, 26 กับ 62 วันใด ข้าพเจ้า 62 ล้ม 26 ก็คงจะหามข้าพเจ้ากลับไปรวงรังเอง ก็แล้ว ข้าพเจ้าจะทำตนเป็นคนไม่เจียมสังขาอยู่ทำไม ?

10. **ใครเล่าที่ทุกคนจะทราบ หรือทราบแล้ว ที่จะสนใจ ?**

ปัจจุบันนี้มีชาวนาในโลกร่วมสองพันล้านคน ที่กำลังดิ้นรนที่จะมีชีวิตใหม่—ที่ดีกว่า สะดวกกว่า พวกเขากำลังแสวงหาวิถีทางอยู่ทุกวัน กำลังร่ำร้องเรียกหาอยู่ทุกคืน และเสียงนั้นดังขึ้นทุกวันในประเทศเราเอง เสียงเหล่านั้น ประมวลเข้าแล้วก็มีถึงยี่สิบแปดล้านเสียงโดยประมาณ (28,000,000)

ถ้าปัญญาชนไม่นำพา ไม่ไปหาเขา ไม่ไปช่วยเหลือ ช่วยหาคำตอบแก้ปัญหาของพวกเขา ไม่ช่วยชี้นำพวกเขาไปในทางเหมาะสม "เขาอื่น ๆ ก็จะเข้านำแทนเรา, และต่อจากนั้นไฟบัลลัยกัลป์ ตามพุทธทำนาย ก็จะมาถึง"

11. ท่านปัญญาชน—นักบริหารทั้งหลาย รวมทั้งท่านนักประพันธ์ที่แหวกว่ายเวียนวนอยู่ในกรุงในเมือง, เมื่อใด ท่านรู้สึกว่า กาลเวลาได้มาถึงที่ท่านจะสละ "หองาช้าง" ของท่าน เพื่อเข้าร่วมบูรณะชนบทอย่างจริงจังแล้ว เมื่อนั้นการพัฒนาชนบทในประเทศไทยก็ยังมีความหวังอยู่ ปัจจุบัน ช่างมืดมนอ้อนธกาลเหลือทน ข้าพเจ้าใช้ศัพท์ ทั้ง **พัฒนาการ** และการ **บูรณะ** อยากจะทิ้งท้ายให้เป็นที่เข้าใจตามความคิดแคบ ๆ ของข้าพเจ้าเองว่า เรื่องเร่งรัดพัฒนาพัฒนาการ เป็นเรื่อง **ของรัฐ** ถ้าราษฎร—องค์การเอกชนจะทำ ก็เป็นการ **บูรณะ** จะได้เข้าใจกันดียิ่งขึ้น เวลานี้ ทางรัฐบาลได้กระทำไปมากพอดู แต่ก็ยังไม่พอ เพราะยังมีอีกหลายแห่งที่เชื้อไฟบัลลัยกัลป์จะลุกลามขึ้นได้ ขอให้พวกเราชาวไทยจงช่วยกันตั้งมูลนิธิ ตั้งสมาคมตั้งองค์การเพื่อบูรณะชนบทอย่างจริงจังสักทีเถิด เพื่อความอยู่ยงคงรอดของชาติไทยในแหลมทอง เพื่อที่พวกเราจะได้ไม่ต้อง **เร่งรัดพัฒนา** กันจนงาจะไหม้อยู่แล้ว

ครูผู้พิชิตฝรั่งเศส

[ไม่ใช่เรื่องของนโปเลียนผู้จับดาบ แต่เป็นเรื่องของครูผู้จับชอล์ค ผู้ถูกกระทรวงศึกษาธิการอับเปหิ เพราะวิธีสอนของเขาแหวกแนวจารีตประเพณี แต่ในที่สุดเขากลับกลายเป็นผู้ชนะหัวใจครูฝรั่งเศสทั่วไป - รวมทั้งครูในประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศ เรื่องนี้ปรากฏในหนังสือพิมพ์รายวันชั้นนำของสหรัฐอเมริกา ผู้เรียบเรียงเขียนเรื่องนี้ขึ้นใหม่ โดยก็ไม่ทิ้งสารัตถสำคัญของต้นฉบับ เราได้อ่านต้นฉบับด้วยแล้ว อยากจะกล่าวว่าเกือบจะเป็นการเขียนในลีลาเดียวกัน ผิดกันแต่ว่าโน่นเขียนเพื่อ ให้ผู้รู้ภาษาอังกฤษอ่าน นี่เขียนให้ผู้รู้ภาษาไทยอ่าน สาราณียกร]

อารัมภพจน์

ครู คือผู้สื่อกระแสร์วัฒนธรรม ครูคือผู้มีภาระหนัก เพราะแบกบาปอวิชา ของชุมชนไว้, ชีวิตครูเต็มไปด้วยการต่อสู้นานาประการ นอกจากจะต้องต่อสู้กับองค์การที่จ้างครูไว้แล้วยังจะต้องระแวดระวังครูใหญ่, เพื่อนครูด้วยกัน, คนงานภารโรง ผู้ปกครองนักเรียน ตัวนักเรียนเองและสังคมที่ครูอาศัยอยู่ด้วย ในการต่อสู้นี้ถ้าครูไม่มีหลักยึดมั่นไว้ก็จะต้องพ่ายแพ้อย่างไม่มีปัญหา แต่ถ้าครูมีจิตใจเข้มแข็งไม่ย่นย่อท้อถอยหลีกเลี่ยงหน้าที่ ไม่หันหลังให้อุดมคติของตนเอง ไม่วิตกกังวลในความเข้าใจผิดหรือไม่เข้าใจผิดของผู้บังคับบัญชา ไม่แยแสต่อชนกลุ่มหนึ่งที่กระด้างต่อผู้อ่อนหย่อนต่อผู้แข็ง ครูก็อาจประสบชัยชนะในบั้นปลายของชีวิตได้ ชัยชนะนี้จะมาถึงช้าหรือเร็วก็แล้วแต่กรรมจะบันดาลหรือมนุษย์ ปกาสิต ข้าพเจ้าไม่อยากใช้คำ "พรหมลิขิต" อยากใช้ "มนุษย์ปกาสิต" มากกว่าเพราะมนุษย์เราสมัยนี้บันดาลอะไร ๆ ได้หลายอย่าง ความสำคัญของการบริหาร นอกจากอยู่ที่หลักการ และวิทยาการแล้วยังอยู่ที่คน — มนุษย์เรานี่เองที่จะบันดาลไป

ครูของครู — วิธีสอนของเขา — ระเบียบวินัย

ครูบ้านนอก ร่างเล็กเคยถูกขับจากโรงเรียนรัฐบาลเพราะวิธีสอนของเขาแหวกแนว บัดนี้กลับกลายเป็นนักการศึกษาที่ยืนหยัดอยู่ในแนวหน้าแห่งวงการศึกษาฝรั่งเศสไปแล้ว

เซเลสแตงเฟรอเน่ (Celestin Frenet) ต้องต่อสู้กับอิทธิพลพวกจารีตนิยมในกรุงปารีสถึง 40 ปี กว่าจะได้รับชัยชนะที่โลกซร้องสรรเสริญ เมื่อเริ่มณรงค์นั้น เขากำลังหนุ่มแน่น — วัยฉกรรจ์ อายุเพิ่ง 23 เป็นครูน้อยแถบชนบทไม่มีใครรู้จักมากนัก ผู้ถือบังเหียนการศึกษาของประเทศฝรั่งเศสสมัยนั้น ประนามเขาว่า เป็นคนนอกคอก นอกครู ขับไล่ไสส่งอย่างไม่ปราณี เกรงว่าเขาจะ

โปรยยาพิษลงในอาหารสมองของเยาวชน กว่าท่านผู้บุญหนักศักดิ์ใหญ่เหล่านั้น จะเข้าใจดีว่า "ยาพิษ" นั้น ที่แท้ก็คือ 'น้ำผึ้ง" เกือบกึ่งศตวรรษก็ผ่านพ้นไปแล้ว พระผู้เสวยสวรรค์เท่านั้นทรงทราบดีว่า 40 ปีนั่นช่างลำบาก ยากเข็นเต็มไปด้วยความขมขื่น ผิดหวัง ทรมานจิตใจ ของครูผู้อาภัพนั้นอย่างไร (ปัจจุบันเฟรอเน่อายุ 63 แล้ว)

ข้าพเจ้าเคยเขียนเรื่องนี้เกี่ยวกับขงจื้อ เยินยอท่านว่า เป็นปรมาจารย์ของโลก หากจะยกย่องเฟรอเน่ ให้เป็นครูของครูอีกผู้หนึ่งก็คงไม่เป็นการสรรเสริญเกินควร นาน ๆ ข้าพเจ้าจึงเกิดความคิดที่จะใช้ปลายปากกาสดุดีใครสักคนหนึ่ง จะเป็นด้วยเวลาไม่ค่อยมี หรือหาผู้ที่เหมาะสมแก่การสดุดีไม่ค่อยได้ ก็แล้วแต่ท่านผู้อ่านจะนึกเอาเอง

เฟรอเน่ เป็นครูของครูจริง ๆ ครูหลายคนพยายามจำเริญรอยตาม นำแบบฉบับของเขาไปใช้ แม้วิธีการเกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ของเขา จะขัดกับนักจารีตนิยม (conservative) ทั้งหลาย และการปฏิบัติตามแนวของ เฟรอเน่ ยังผลให้พวกครูหัวใหม่ต้องรับเคราะห์กรรมจากผู้ทรงอิทธิพลในวงการศึกษาต่าง ๆ เช่น ถูกสั่งย้ายไปอยู่ถิ่นห่างไกลความเจริญ และถูกตำหนิโทษอย่างรุนแรง แต่ครูเหล่านี้หาหวาดหวั่นพรั่นพรึงไม่ คงพยายามดำเนินกิจกรรมของตนเรื่อยไปไม่ยอมทิ้งอุดมคติของตน, ขวากหนามในวิถีชีวิตนั้นก็รีดข่วน ทำลายได้ก็แต่ผู้มีจิตใจอ่อนแอเท่านั้น ครูที่แท้ย่อมไม่หันหลังให้อุดมทัศนีย์ (ideology)

วิธีสอนแบบใหม่ ๆ ของเฟรอเน่ในสมัยนั้น ส่วนใหญ่ก็มีที่เรียกว่า "หน้าต่างชีวิต" "โรงพิมพ์เยาวชน" "หนังสือพิมพ์ประจำชั้น" "แบบเรียนอิสระ" "เทคนิคการปั้นและวาด" ฯลฯ วิธีเหล่านั้นครูผู้ร่วมใจของเฟรอเน่พากันไปใช้อย่างแพร่หลาย แต่ทางการกระทรวงศึกษาธิการฝรั่งเศสกลับตำหนิว่าเป็นวิธีสอนแบบวิปลาศ (crackpot schemes) ปัจจุบันครูในโรงเรียนประถมศึกษาในฝรั่งเศสกว่า 25,000 คน กำลังนิยมใช้วิธีสอนของเฟรอเน่ และตั้งสมญาพวกเขาเองว่าเป็น เฟรอเนอิสต์ (FRENEISTS) ศัพท์นี้พวกครูที่อ่อนน้อม ยอมศิโรราบต่ออิทธิพลของการศึกษาแผนเก่า พยายามหลีกเลี่ยงห่างไกล ไม่อยากได้ยินได้ฟัง สำหรับชนชั้นปกครองที่มีตำแหน่งสูงในวงการศึกษาเล่า ก็คงตีความหมายเอาว่า เฟรอเนอิสต์ คือพวกหัวแข็งขอบฝืนระเบียบและกระด้างกระเดื่อง แต่ในปัจจุบันนี้เองที่สถานวิจัยทดลองของเฟรอเน่ที่เมืองแวนซ์ (Vance) ถิ่นที่เขาถูกเนรเทศมาอยู่ครั้งหนึ่ง กลับได้รับการเยี่ยมเยียนจากครูหนุ่ม ๆ นับเป็นจำนวนพันทุกปีนอกจากพวกครูเหล่านั้น ยังมีนักการศึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ มีประสพการณ์มากอุตส่าห์เดินทางมาพบ

ปะเฟรอเน่ ผู้ตรวจการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการฝรั่งเศสก็มากับเขาด้วย บุคคลเหล่านี้ มิได้มาเยี่ยมอย่างเดียว แต่มาทำการศึกษาค้นคว้าทดลอง ที่สถาบันวิจัยแห่งนั้นด้วย

วิธีให้การศึกษาของเฟรอเน่แพร่หลายในหลายประเทศ ทั้งในเม็กซิโก สาธารณรัฐมาลากาสี (MALAGASY) คือ มาดากาสการ์เดิม, โมรอคโค, อิตาลี, สวิตเซอร์แลนด์ ญี่ปุ่น และในประเทศอื่น ๆ

ชีวิตของเฟรอเน่ ไม่มีอะไรแปลกพิศดาร หรือตื่นเต้น โลดโผน แม้ปัจจุบันจะมีผู้นำเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของเขาไปทำภาพยนตร์ มีชื่อว่า "เลโกลบุยซองเนียร์*" (L'Ecole Buissonniere) มีศิลปินบรรลือนามรับบทบาทของเฟรอเน่เองก็ตาม เมื่อสงครามโลกครั้งแรกอุบัติ (ค.ศ. 1914) เฟรอเน่กำลังศึกษาอยู่ในโรงเรียนฝึกหัดครูแห่งหนึ่ง สะเก็ดระเบิดของเยอรมันชิ้นหนึ่งสัมผัสปอดของเขา ทอนกำลังกายของเขาลงไปมาก แต่กลับเพิ่มกำลังใจให้เขายิ่งขึ้น เขากลายเป็นผู้มีจิตใจแข็งแกร่ง มุมานะอย่างไม่น่าเชื่อ ใน ค ศ. 1920 บุตรชาวนาจน ๆ แห่งเมืองโปรแวงซาล (Frovancal) ผู้นี้เริ่มแสดงบทบาทของครูยุคใหม่ที่โรงเรียนทางภาคใต้ ณ เมืองบารเซอลู (Bar-sur—Loup) เขามีนิสัยอ่อนโยน สุภาพ น่าคบหาสมาคม ปฏิบัติตนเหมาะสมแก่หน้าที่และชอบมีชีวิตอยู่อย่างง่าย ๆ

ศิษย์รุ่นแรกของเขา ผ่านการวิจารณ์มาแล้วว่าเป็นเด็กที่หยาบคายกระด้างกระเดื่อง หัวดื้อปกครองยาก บางคนก็เป็น "เด็กเหลือขอ" สอนอะไรก็ไม่ยอมเชื่อฟัง ไม่ค่อยจำ ประสพการณ์ที่ได้รับสืบเนื่องจากการสอนเด็กที่ถูกบอกศาลา ที่ผู้ปกครองส่งมาอยู่กับเขา ณ โรงเรียน "แซง-ตปอลเดอแวนส์" (Saint Paul-de Vance) ของเขานี้ก่อให้เกิดปรัชญาที่ถือกำเนิดจากประสพ-การณ์ และวิธีสอนแบบใหม่ก็ตามมา

แก่นของปรัชญา และแนวการสอนแบบใหม่นี้ วางรากฐานไว้บนความเชื่อมั่นว่า **เด็กทุกคนชอบทำงานมิใช่ชอบเล่น** "พวกเขาปรารถนาจะเรียนรู้ จะทำงานให้เรียบร้อย เพราะว่าพวกเขาต้องการจะแสดงตน แสดงความริเริ่ม และประสงค์จะมีชีวิตร่วมอยู่ในหมู่คณะ" เฟรอเน่กล่าวเช่นนั้น

เขาคัดค้านคอเป็นเอ็นในเรื่องใช้วิธีสอนแบบจารีตนิยม แบบจูงใจให้เด็กตั้งใจเรียนด้วยการลงโทษทัณฑ์ ด้วยการให้สัญญาว่าจะมีอนาคตรุ่งเรือง หากตนพยายามชิงดีชิงเด่น และด้วย

---

* แปลตามศัพท์ก็คือโรงเรียนเด็กหนีโรงเรียน

เจ้าสิ่งที่เฟรอเน่เองเรียกว่า "การขู่กรรโชกทางจิตใจ" (emotional black mail) ศัพท์นี้จะเรียกว่า "ขู่ขวัญ" ก็คงได้ เรื่องนี้ ผู้ถือบังเหียนการศึกษาบางประเทศน่าจะใคร่ครวญพิจารณาให้มาก มีเยาวชนจำนวนเท่าใดที่ได้รับการขู่ขวัญแบบนี้ จนเสียผู้เสียคนไปตลอดชีวิต หรือถึงกับทำลายชีวิตตนเอง เพราะถูกข่มขวัญดังกล่าว ทุกวันนี้บางประเทศยังนิยมใช้ระบบการวัดผลเด็กซึ่งไร้ความเป็นธรรมหลายประการ เช่นปล่อยให้เด็กในท้องถิ่นห่างไกล ขาดการศึกษาอบรมที่เหมาะสม ขาดครูผู้ทรงคุณวุฒิ ขาดสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม ขาดอุปกรณ์การสอนที่ยิ่งร้ายกว่านั้น ก็คือ ขาดครูแล้วก็จับแกมาสอบร่วมกับเด็กที่มีอะไร ๆ ดังกล่าวสมบูรณ์กว่า โดยไม่มีการช่วยเหลือเด็กที่เป็นรอง (handicapped) แบบนี้แต่อย่างใดเลย พอทดสอบ วัดผลเสร็จ ก็วิจารณ์เลยทีเดียวว่าใครดี ใครเด่น ใครเลว ใครดี ใครขี้เกียจ ใครขยัน ซึ่งส่งผลสะท้อนไปถึงการจัดโรงเรียนในที่สุด

ในบรรดาครูผู้ที่มาเยี่ยมโรงเรียน ณ เมืองแวนซ์ นั้นก็มีบ้างที่แปลกใจ และบ้างก็ซ่อนยิ้มไว้ในใจ เมื่อเห็นนักเรียนชายหญิงในห้องเรียนของโรงเรียนนี้ เดินเข้าออกตามชอบใจในเวลาเรียน นักเรียนบางคนกำลังปั้นหรือวาดในขณะที่เพื่อน ๆ กำลังอภิปรายปัญหาไวยากรณ์ หรือวิธีใช้คำให้ถูกต้อง ถ้าจะพูดถึงเรื่องระเบียบวินัยตามนัดหมายของมันและตามที่ปรากฏอยู่ในโรงเรียนต่าง ๆ ก็อาจกล่าวได้ว่าโรงเรียน ณ เมืองแวนส์ แห่งนี้ ไร้เจ้าสิ่งนั้นพวกขี้สงสัยถามเฟรอเน่ว่า "เอ๊ะ แล้วคุณครูทำให้เด็กเหล่านั้นอยู่ในระเบียบได้อย่างไรกัน ?" เฟรอเน่ตอบว่า "ระเบียบวินัยอันแท้จริง ก็อยู่ในการงานที่เด็กเหล่านั้นทำนั่นแหละ เด็กที่มีงานทำและสนใจในการงานของตนจะไม่ก่อปัญหายุ่งยากทางระเบียบวินัยขึ้นเลย" อย่างไรก็ดีผลสัมฤทธิ์ทางด้านวิชาการที่เด็กเหล่านั้นได้รับ และแสดงออกมาให้เป็นที่ประจักษ์และน่าภูมิใจ ทำให้บรรดาผู้สงสัยคลางแคลงใจ กลับยอมรับนับถือวิธีการของเฟรอเน่ในที่สุด

ที่บารเซอลู เฟรอเน่ เปิดหน้าต่างชีวิต ให้แก่นักเรียนของเขา เป็นการเปิดหน้าต่างโรงเรียนให้เด็กมองเห็นชีวิตภายนอก เขานำนักเรียนไปทัศนาจรตามชนบท พาเด็กไปเยี่ยมคนขายเนื้อ ช่างทอผ้า เจ้าของโรงแรม และผู้จำหน่ายน้ำหอม ฯลฯ

ด้วยวิธีการอันชาญฉลาด เฟรอเน่ กำลังสอนสังคมศึกษา คณิตศาสตร์ เคมีสตรี ชีววิทยา ให้แก่เด็กที่ "สอนยาก" "หยาบกระด้าง" ฯลฯ เหล่านั้น เขาทำให้เด็กเหล่านั้นสนใจในกรรมวิธีแห่งเรียนรู้อย่างจริงจังเจ้าพนักงานตรวจการศึกษาผู้หนึ่งที่ทางปารีสส่งไปสำรวจวิธีให้การศึกษาของเฟรอเน่รายงานกลับมาว่า "พวกเด็กดื่มด่ำในกิจกรรมต่าง ๆ จนไม่ได้ยินระฆังเลิกเรียนรัว"

ในห้องเรียนเขาส่งเสริมให้กำลังใจนักเรียนที่กล้าพูด กล้าบรรยายถึงประสพการณ์อันมีความหมายสำหรับพวกเขา

ระหว่างการสอนจะด้วยแบบเรียนหรือด้วยปากเปล่าก็ตาม เฟรอเน่ หาทางให้เด็กระบายความรู้สึกนึกคิดของตนออกมาโดยเสรี เขาส่งเสริมวิธีสอนแบบนี้มาก เขาเห็นว่าเด็ก ๆ ควรจะได้รับอนุญาตให้นึกคิด สร้างสรรค์ และริเริ่มอย่างอิสระ โดยเราผู้ใหญ่ไม่ต้องปกาสิต บงการไม่ต้องคอยอบรมให้เด็กเป็นคนไม่รู้จักพึ่งตนเอง เอะอะอะไรก็ "ครูครับ คุณครูฮะ" พอโตขึ้นก็ "คุณซีฮะ" "รัฐบาลช่วยผมด้วย" เรื่อยไป ซึ่งก็น่าเห็นใจเพราะผู้ใหญ่เหล่านี้ มิได้รับการอบรมให้ใช้สมอง ให้ช่วยตนเองมาเมื่อครั้งเป็นเด็ก

มีวันหนึ่งที่เฟรอเน่ ได้รับความรู้ใหม่ว่า เด็กปลื้มปิติอย่างยิ่ง เมื่อเห็นเรื่องราวเกี่ยวกับพวกเขาปรากฏอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์ เขาจึงพยายามเสาะแสวงหาแท่นพิมพ์มาได้หนึ่งแท่น ซึ่งแม้จะเก่าล้าสมัยไปหน่อย แต่ก็ยังใช้การได้ดี ด้วยความช่วยเหลือของนักเรียนที่อาสาสมัครช่วยเอง เขาพิมพ์แบบเรียนอิสระขึ้นและให้นักเรียนลงมติกันเองว่าควรจะใช้เป็นแบบเรียนหรือไม่ ครั้นแล้วจึงได้แจกจ่ายไปตามห้องเรียนต่าง ๆ ตามชั้นที่แสดงความจำนงต้องการมา

ข่าวสาส์ของเด็ก ๆ ที่พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกนั้น ให้กำลังใจแก่ครูในโรงเรียนอื่น ๆ ที่เคยมาติดต่อกับเฟรอเน่ ไม่ช้าก็มีการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ระหว่างโรงเรียนในบริตตานีและลัสสัส กับโรงเรียนที่ บาร เซอ—ลู และแซงตปอล เดอ แวนซ์

สิ่งที่เป็นพิมพ์ประทับใจผู้มาเยี่ยมโรงเรียน ณ เมืองแวนซ์ อีกอย่างหนึ่งก็คือ เรื่องระดับความรู้ความสามารถหรือเชาวน์ปัญญา และสมรรถภาพของนักเรียน บางคนทนเก็บความรู้สึกไว้มิได้ ปล่อยคำถามออกมาว่า "คุณครูคงจะคัดเลือกเด็กเข้าเรียนอย่างระมัดระวังนะครับ ?" ไม่ต้องสงสัยผู้ถามคงหมายถึงการที่โรงเรียนของเฟรอเน่ คัดเลือกเด็กดี ๆ ไว้สั่งสอนอบรม ก็น่าเข้าใจผิดดอก เพราะผลการอบรมสั่งสอนอันปรากฏออกมาทางสมรรถภาพของเด็กนั้น ยากแก่การเข้าใจจริง ๆ โดยเฉพาะสำหรับผู้ที่ฝังความศรัทธาอยู่ในการให้การศึกษาแบบเก่า เห็นการเปลี่ยนแปลงเป็นการทำลาย และไม่เคยนึกถึงผีเสื้อสมัยยังไม่ลอกคราบออกจากตัวด้วง

ความจริง เฟรอเน่มิเคยคัดเลือกเด็กเข้าเรียนเลย ใครมาสมัครก็รับไว้ทั้งหมด เด็กที่ปกครองส่งมาหรืออาจารย์ใหญ่โรงเรียนอื่นส่งมา ส่วนใหญ่ก็เป็นเด็ก "หางกะทิ" ที่ผ่านการคัดเลือกของโรงเรียนอื่น ๆ แล้ว หรือที่เขาเห็นกันว่า "เหลือเข็น" "แกนี่ไปเรียนดีเหล็กดีกว่า อย่าต่อที่

โรงเรียนธรรมดาเลย" "เธอนี่ไม่เอาถ่าน เรียนต่อไปก็ไม่มีทางสำเร็จ" "เด็กเหลือขอ" "เด็กเกเร" "เด็กปัญญาทึบ" "เด็กที่มาจากครอบครัวที่แตกแยก" "เด็กแก่น" เด็กที่ถูกโรงเรียนเก่าบอกศาลา เพราะมีความประพฤติไม่สอดคล้องกับระเบียบการของโรงเรียน ฯลฯ เด็กเหล่านี้แหละที่โรงเรียนเฟรอเน่ รับเข้าไว้ แล้วก็ค่อย ๆ อบรม กลายเป็นเด็กเรียนได้ดีตามที่ผู้มาชมโรงเรียนเห็นอยู่ตำตา แล้วก็สงสัย ในสายตาของนักการศึกษาฝรั่งเศสที่มีความคิดก้าวหน้า เฟรอเน่ เป็นผู้ให้กำเนิดแก่การศึกษาแผนใหม่หรือแบบพัฒนาการ ซึ่งต่อไปอาจแพร่หลายไปตามส่วนต่าง ๆ ของโลกที่ยังไม่ยอมทิ้งเด็กสอนยาก ในสายตาของลูกศิษย์อายุตั้งแต่ 4 ถึง 14 ปี บุคคลที่รูปร่างบอบบาง ลักษณะเพรียวลม สวมเสื้อเชิ้ตแขนสั้น กับกางเกงผ้าฝ้ายที่สะอาด แต่ยับยู่ยี่เพราะไม่ค่อยเจอเตารีด ผู้นี้คือ "คุณพ่อเฟรอเน่" ที่พวกเขาถือเสมือนหนึ่งบิดาบังเกิดเกล้า แต่เด็กเหล่านี้น้อยคนนักที่จะรู้เรื่องราวความเป็นมาของ "คุณพ่อ" เมื่อ ค.ศ. 1935 (พ.ศ. 2478) ว่า ท่านมีชีวิตระหกระเหิน ต้องฟันฝ่าอุปสรรคอันใดมา

เมื่อครั้งกระนั้น เมื่อเขาเริ่มใช้วิธีสอนแบบใหม่ เสียงเคืองขุ่นเคียดขึ้งจากสภาผู้แทนที่ชอบค้าคะแนนนิยมจากฝูงชนอย่างไม่เลือกวิธีการจากหนังสือพิมพ์ที่ชนะไหน เข้าด้วยช่วยกระพือและจากวงการศึกษา จารีตนิยม ในปารีสและแซงตปอล ดังกัมปนาท กึกก้อง คุกคามขู่เข็ญเขาอย่างหนัก เฟรอเน่ ถูกบีบบังคับให้สละตำแหน่งครูในโรงเรียนรัฐบาลไป อย่าปราศจากความเห็นใจ เขาคงไม่เคยได้อ่านคำสอนของ ขงจื๊อ ที่ว่า "แม้ใครไม่เข้าใจตน ก็ไม่เดือดดาลนั่นคือสุภาพชน" แต่ไฉนกลับปฏิบัติตามคตินั้นได้ อย่างประหลาด เขาไม่หวั่นไหวต่อการขับไล่ไสส่ง ไม่เคียดขึ้งในอารมณ์ แต่กลับดั้นด้นไปยัง เมืองเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง เริ่มชีวิตครูขึ้นใหม่ ณ ที่นั้น เขาเป็นตัวของเขาเอง สามารถนำทฤษฎีของเขาออกมาปฏิบัติได้เต็มที่ ไม่ต้องห่วงใยกับระเบียบกฎเกณฑ์อะไรของกระทรวงศึกษาธิการอีก นักเรียนหลายคนที่ถูกผู้ใหญ่ทอดทิ้งเพราะไม่มีทางแก้ไขนิสัยเสีย ครั้นมาเรียนกับเขาก็กลาย เป็นเด็กที่สนใจในการเรียนรักโรงเรียนไปได้อย่างประหลาด มิช้านาน กิตติศัพท์ของเขาก็เลื่องลือระบือไป และผู้ตั้งใจจะมาหุยฮาก็กลายเป็นชะโยโห่ฮิ้วไป เราเริ่มปลูกศรัทธาลงไว้ในจิตใจของประชาชน ผู้เห็นคุณค่าของวิธีสอนแบบใหม่ของเขาทวีจำนวนขึ้นทุกวัน ในที่สุดเขาก็ พิชิตน้ำใจประชาชนชาวฝรั่งเศส

ก็ไม่เห็นจะเกินความจริงดอก ถ้าข้าพเจ้าจะกล่าวเพื่อประวัติศาสตร์ ว่า "คุณครูเฟรอเน่ เป็นสัญญลักษณ์ของครูยุคใหม่—ครูผู้ลดระดับโต๊ะม้านั่งของตนเองลงมาเท่ากับลูกศิษย์" อยากจะกล่าวเพิ่มเติมว่า ท่านเป็นครูแท้ ไม่หันหลังให้อุดมคติ ไม่กระด้างต่อผู้อ่อน หย่อนให้ผู้แข็งไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรคของชีวิตครูที่นึกถึงอนาคตของศิษย์มากกว่าของตนเอง เราจะหาได้กี่คนสำหรับครูประเภทนี้ ในสมัยปัจจุบัน ?

เฟรอเน่ เคยให้อรรถาธิบายคล้ายกับว่า เขาเป็น "เมษบาล" ของเด็กเหล่านั้น—ลูกแกะที่หลงทางไป เพราะผู้ใหญ่ที่ไร้ภูมิธรรมและศีลธรรมบันดาล พวกเหล่านี้ไม่เข้าใจพวกเขาเลย ขับไล่ไสส่ง ลูกแกะเหล่านั้น เมื่อได้รับอุปการะอบรมที่เหมาะสม ลูกต้อง เติบโตขึ้น ก็สามารถให้ขนแกะดีเยี่ยมแก่สังคมที่เคยรังเกียจเหยียดหยามพวกเขาวันหนึ่งข้างหน้า เมื่อครูเข้าใจหน้าที่ของตนดีขึ้น และสังคมเข้าใจจิตใจ ฐานะ สภาพของครูดีขึ้น การศึกษาของชาติจะก้าวหน้าไปอย่างน่าพึงพอใจ

เมื่อใดเล่า วันหนึ่งข้างหน้านั้นจะถึงประเทศไทย ?

(เรียบเรียงหลังจากอ่านเรื่อง "OUSTED TEACHER WHO CONQUERS FRANCE" ใน NEW YORK TIMES ฉบับ SUNDAY DEC, 4, 1960)

ขงจื๊อ – ปรมาจารย์ของโลก



ขงจื๊อ เป็นชาวเมืองซานตุง เกิดก่อนพุทธศักราช 8 ปี* ชื่อของท่านคือคิว และอีกชื่อหนึ่งคือต่องนี้ ขงเป็นแซ่ของท่าน เพราะฉะนั้น เราจะเรียกท่านว่า ขงต่องนี้ หรือ ขงคิว ก็ถูกเหมือนกัน แต่การที่คนทั่วไปเรียกท่านว่าขงจื๊อนั้น ก็เพราะยกย่องท่าน "จื๊อ" เป็นคำที่หมายถึงผู้ปราชญ์วิทยาการต่าง ๆ เป็นคำยกย่องผู้มีความรู้ คล้าย ๆ กับคำ "อาจารย์" ที่เราใช้ยกย่องบุคคล

บิดาของขงจื๊อชื่อ ซกเลี่ยงเงี้ยก ได้แต่งงานกับหญิงตระกูลซี มีบุตรด้วยกันหลายคนแต่ไม่มีบุตรชายเลย จึงต้องแต่งงานใหม่ เพราะชาวจีนนับถือนักหนาในเรื่องสืบสกุลภรรยาคนที่สองนี้ให้บุตรชายแก่บิดาขงจื๊อหนึ่งคนได้ชื่อว่า "เม่งพ้วย" แต่บุตรคนนี้ขาพิการมาแต่เล็กไม่เป็นสง่าราศีแก่วงศ์สกุล บิดาของขงจื๊อต้องแต่งงานอีกครั้งหนึ่งกับกุลสตรีในสกุล ง้วน ซึ่งหลังจากอยู่ร่วมกันมาหลายปีก็ได้กำเนิดขงจื๊อ

เมื่อแต่งงานกับภรรยาคนที่สามนั้น บิดาของขงจื๊อชรามากแล้ว เพราะฉะนั้น พอขงจื๊ออายุได้ 3 ปี บิดาก็ถึงแก่กรรม ทำให้ขงจื๊อกำพร้าบิดามาแต่เล็ก อันฐานะของครอบครัวนี้เดิมทีก็ไม่สู้มั่งมีศรีสุขอะไรนัก เมื่อผู้นำของครอบครัวสิ้นชีพลง เศรษฐกิจทางบ้านก็ทรุดโทรม ทำให้ขงจื๊อได้รับความลำบากเป็นอย่างมาก แต่เนื่องด้วยขงจื๊อเป็นคนมีมานะอดทน และการอบรมสั่งสอนของมารดาเป็นมาอย่างดีเลิศ ความทุกข์ยากและอุปสรรคนานาประการที่ผจญผ่านพ้นมากลับช่วยหล่อหลอมบุคคลิกลักษณะอันแข็งแกร่ง สร้างอัจฉริยภาพในการเป็นครูให้ ท่านกลายเป็นปรมาจารย์ที่โลกยกย่องสรรเสริญ

แววฉลาดของขงจื๊อนั้น แสดงออกมาตั้งแต่ครั้งยังเยาว์ เมื่ออายุ 6 ปี ขงคิวเป็นเด็กที่ชอบการละเล่นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพิธีรีตอง และเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ และชอบวางตัวเป็นผู้ใหญ่ไม่ว่ามีการกระทำพิธีอะไร เด็กน้อยขงคิวมักจะเลียนแบบมาจัดอยู่ในการละเล่นของเขาเสมอ ในด้านความประพฤติ เมื่อเห็นผู้ใดทำดีก็พยายามเอาเป็นตัวอย่าง ผู้ใดประกอบกรรมทำชั่วก็มักจะพยายามสำรวจตัวเองว่ามีข้อบกพร่องเช่นผู้นั้นหรือเปล่า แม้จะเป็นเด็ก ขงคิวก็มีแวว

---

* เกิดที่เมืองซานตุง ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศจีน

ฉลาดเหนือเด็กทั้งปวง และเมื่ออายุย่างเข้า 15 ปี ขงคิวก็ยิ่งเอาใจใส่ในการศึกษาในด้านต่าง ๆ ทวีขึ้น ที่ถึงกับลืมเวลากินเวลานอนก็มีอยู่บ่อย ๆ

อันประเพณีของชาวจีนนั้น ถือว่าการไม่มีบุตรสืบสกุลเป็นการเสื่อมกตัญญูหลบหลู่คุณบิดามารดา เพราะฉะนั้น ชาวจีนโดยมากจึงแต่งงานกันตั้งแต่อายุไม่ถึง 20 เมื่อขงคิวอายุได้ 19 ปี ก็ได้สมรสกับหญิงในตระกูลเซี่ยงกัว และพออายุ 20 ปี ก็ได้บุตรคนหนึ่งให้ชื่อว่า เป๊ะฮือ บุตรคนนี้เกิดได้ไม่นาน มารดาผู้มีพระคุณยิ่งล้นของขงจื๊อก็ถึงแก่กรรม เวลานั้นขงจื๊อมีอายุได้ 24 ปีแล้ว ในวัยหนุ่มนี้ ขงจื๊อประสบความโศกเศร้าว้าเหว่เป็นอย่างมาก

เข้ารับราชการ สิทธิรับการศึกษาในสมัยโน้นจำกัดวงแคบอยู่เพียงในรั้วในวัง ตำหรับตำรามหาคัมภีร์และหนังสือว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ นั้น มีอยู่แต่ที่ทำเนียบราชการและบรรณาการของเจ้าขุนมูลนาย พวกคนธรรมดาสามัญที่ประสงค์ค้นคว้าหาความรู้ในด้านวิทยาการต่าง ๆ ให้ลึกซึ้งลงไปนั้น ก็จำต้องขวนขวายหาทางเข้ารับราชการจึงจะสมประสงค์ ขงจื๊อฝักใฝ่ในการค้นคว้าวิชาการอยู่แล้ว ประจวบกับฐานะเศรษฐกิจทางครอบครัวบีบรัดมากขึ้นก็เลยหันเข้าหาราชการ

แม้การแบ่งชั้นวรรณะจะเป็นอยู่อย่างชัดแจ้งในสมัยนั้นก็ดี แต่การเข้ารับราชการครั้งนั้นขงจื๊อซึ่งขณะนั้นจัดเข้าในพวกสามัญชนก็มิได้พบอุปสรรคอะไรมากนัก เพราะบรรพบุรุษของขงจื๊อก็เคยเป็นขุนนางมาก่อน บิดาของขงจื๊อเองก็เป็นนายทหารผู้มีความแกล้วกล้า อนึ่ง ตำแหน่งราชการในสมัยแรกของขงจื๊อก็มิใช่ใหญ่โตอะไร คือเป็นคนเฝ้าดูแลยุ้งฉางพัสดุ และเฝ้ารักษาสวนสัตว์ แม้จะเป็นตำแหน่งต่ำต้อยด้อยเกียรติ ไม่สมกับสติปัญญาความสามารถ ขงจื๊อก็มิได้พร่ำบ่นอะไร กลับปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มสติกำลัง เมื่อเฝ้ารักษายุ้งฉางพัสดุก็คอยระวังของหลวงมิให้ขาดตกบกพร่อง เมื่อเฝ้าสวนสัตว์ก็ระมัดระวังพวก แพะ, แกะ, วัว, ควาย ให้เติบโตอย่างสมบูรณ์

ในระหว่างที่รับราชการอยู่นั้น ขงจื๊อได้หาโอกาสศึกษาหาความรู้ในกิจการต่าง ๆ มิหยุดยั้ง ท่านเองก็เคยกล่าวไว้ว่า "ในวัยหนุ่มข้าพเจ้ามีฐานะต่ำต้อยด้อยศักดิ์จึงสามารถทำงานต่ำ ๆ ได้โดยคล่องแคล่ว" "งานต่ำ ๆ" ในที่นี้ ขงจื๊อหมายถึงการเฝ้ารักษาพัสดุและเลี้ยงดูวัวควายนั่นเอง เพราะในสมัยนั้นงานที่นิยมกันว่าเป็นงานชั้นสูงก็คือ งานเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง นอกจากจะสนใจในด้านการงานแล้ว ขงจื๊อยังสนใจในเรื่องที่จะนำความเจริญวิวัฒนาการมาสู่บ้านเมือง

และใฝ่ใจแสวงหาสัจจธรรมด้วย ทั้งนี้จะเห็นได้จากการเดินทางไปยังแคว้นจิว เพื่อไปพบกับเหลาจื๊อ ซึ่งมีกิตติศัพท์เล่าลือกันว่า เป็นผู้มีความรู้สูง เมื่อได้พบแล้วก็ได้สนทนาหาความรู้จากกันและกันเวลากลับสู่ชานตุง เหลาจื๊อได้กล่าวแก่ขงจื๊อเป็นที่จับใจว่า "ของขวัญจากผู้มีทรัพย์ก็คือเงินทอง ของขวัญจากผู้มีเมตตาอารีก็คือวาทะ ข้าพเจ้ามิใช่เศรษฐีมีทรัพย์ จึงขอแอบอ้างความเป็นผู้มีใจอารีโดยฝากคำพูดให้เป็นของขวัญแก่ท่านว่า

"ผู้มีวิชาท่วมหัวแต่เอาตัวไม่รอดนั้น ก็เนื่องด้วยชอบวิพากษ์วิจารณ์คนอื่น ผู้มีปัญญาสามารถคารมคมคาย แต่ไม่วายมีภัยมาสู่ตนนั้น ก็เนื่องด้วยชอบขุดคุ้ยความชั่วของผู้อื่นมาประจานไม่ว่าจะเป็นข้าราชการหรือคนธรรมดาสามัญ ก็ขอจงได้สังวรณ์ไว้ ทำอะไรอย่าได้ลืมนึกถึงข้อนี้"

อีกตอนหนึ่ง ที่เหลาจื๊อได้กล่าวแก่ขงจื๊อว่า

"บุคคลที่ท่านกล่าวถึงนั้นล่วงลับไปแล้วนานปี กระดูกของเขาก็ผุกร่อนไปแล้ว แต่วาทะของเขาก็ยังหาสาปสูญตามไปไม่ ข้าพเจ้าได้ยินมาว่าพ่อค้าวาณิชที่ดีย่อมรักษาสินค้าไว้โดยมิดชิดมิยอมให้ใครล่วงรู้ได้ ผู้ที่ได้ชื่อว่าสุชนเปี่ยมด้วยคุณธรรมนั้น มักมีหน้าตาท่วงทีคล้ายคนปัญญาทึบ ฯลฯ จงตัดกิเลสสละความเย่อหยิ่ง ความลุ่มหลงมัวเมาในราคะตัณหาของท่านเสีย เท่านี้ก็เพียงพอแล้ว"

ในกาลต่อมา ขงจื๊อได้กล่าวแก่บรรดาศิษย์ว่า "อันเหล่าสกุณาปักษาชาตินั้น เรารู้ว่ามันบินได้ มัจฉาชาตินั้นเล่า เราก็รู้ว่ามันว่ายน้ำได้ ส่วนมังกรนั้นสิ เราหารู้ไม่ว่ามันอาจโผบินร่องขึ้นสู่พื้นนภากาศเมื่อใด เหลาจื๊อก็มีครุวนาดุจมังกรนั่นเทียว"

ตั้งสำนักเรียน ขงจื๊อใฝ่ใจค้นคว้าหาความรู้เสมอเป็นนิตย์ เวลายิ่งล่วงไป ความรู้ของท่านก็แตกฉานยิ่งขึ้น และเป็นที่รู้จักเลื่องลือระบือไป และระหว่างรับราชการ ท่านก็ได้ตั้งสำนักเรียนขึ้นเพื่อเพาะบุคคลขึ้นรับใช้บ้านเมืองพออายุได้ 30 ปี ก็มีผู้มามอบตัวเป็นศิษย์เป็นจำนวนมากท่านกลายเป็นอาจารย์ที่ประชาชนพากันเคารพนับถือ พวกขุนนางผู้ใหญ่เองก็พากันเลื่อมใสศรัทธาท่านเป็นอย่างมากบางคนเมื่อใกล้จะตายก็ยังอุตส่าห์พร่ำ สั่งลูกหลานให้ไปศึกษากับท่านก็มี สานุศิษย์ของท่านไหลหลั่งมาจากทิศานุทิศ ประมาณทั้งหมดไม่ต่ำกว่าสามพันคน ในจำนวนนี้ต่อมาภายหลังได้ศึกษากับท่าน จนความรู้แตกฉานจัดเข้าชั้นอาจารย์ก็มีไม่ต่ำกว่าเจ็ดสิบสองคนในอารัมภบทของหนังสือลุ่นงื๊อ ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมคำสั่งสอนของท่านไว้นั้น มีกล่าวไว้ว่า

"การที่เรียนแล้วหมั่นฝึกฝนอยู่เสมอนั้น มิใช่เป็นความสุขอย่างหนึ่งดอกหรือ? การที่มิตรสหายมาจากทางไกลนั้นมิใช่ความรื่นรมย์อย่างหนึ่งดอกหรือ? สุชนย่อมไม่ขุ่นเคืองในเมื่อผู้อื่นไม่รู้ถึงภูมิปัญญาของตน" "มิตรสหายจากทางไกล" ในที่นี้คงหมายถึงมีเพื่อนร่วมการศึกษามาจากทิศต่าง ๆ นั่นเอง ในสมัยชุนชิว* คือสมัยที่ประเทศจีนเกิดการแบ่งแยกอำนาจการปกครองแตกแยกออกเป็นแคว้น เป็นก๊ก เป็นเหล่า และการศึกษาถูกทอดทิ้งอย่างไม่มีใครแยแสนั้น การจัดตั้งสำนักเรียนของขงจื๊อ เป็นการเปิดศักราชใหม่แห่งการจัดตั้งโรงเรียนส่วนตัวหรือโรงเรียนราษฎร์ขึ้นในประวัติศาสตร์การศึกษาของประเทศจีน* เป็นการเลิกล้มการจำกัดวงการศึกษาให้แพร่หลายอยู่แต่ในรั้วในวังของเจ้าขุนมูลนาย ซึ่งทำให้การศึกษาแพร่หลายในหมู่สามัญชน วิธีการให้การศึกษาของขงจื๊อนั้น มีลักษณะพิเศษหลายประการซึ่งพอจะจำแนกออกเป็นข้อ ๆ ได้ดังต่อไปนี้–

1 **สอนไปเรียนไป**–สำหรับผู้ที่เป็นครู ข้อบกพร่องที่ควรสลัดทิ้งให้ห่างไกลร้อยโยชน์พันโยชน์ก็คือ ความพอใจในความรู้ของตน เห็นไปว่าลูกศิษย์มีความรู้ไม่เท่าเทียมตน ก็เลยไม่ยอมศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม อิ่มใจในในความรู้ที่มีอยู่ การปฏิบัติตนเช่นนี้ เป็นการปล้นทำลายบุตรหลานของผู้อื่นในทางอ้อม เป็นการทำลายเกียรติคุณรวมทั้งความก้าวหน้า และความรู้ของตนเองโดยตรง ขงจื๊อมิใช่บุคคลประเภทนั้น ท่านเป็นผู้ที่ชอบสอนไปเรียนไปมีครูได้ทุกแห่งหน มีกิจการที่จะศึกษาได้นานาประการบุคคลที่มีชื่อเสียงในสมัยก่อนท่านเกิด ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ หรือนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์หรือนักรบผู้แกล้วกล้า ก็เป็นบุคคลที่ท่านยกย่องนับถือและใฝ่ใจศึกษาบางคนที่ได้สร้างวีรกรรมไว้แก่ประเทศชาติ เช่นจิวกง ผู้สร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ราชวงศ์จิวก็เป็นผู้ที่ท่านฝันเห็นบ่อย ๆ ท่านไม่มีครูประจำที่แน่นอน เช่นเคยเรียนการปฏิบัติราชการกับถั่มจื๊อ เรียนการดนตรีกับเซี่ยงฮัง, เรียนพิณกับซือเซียง, และศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีและศีลธรรมจากเหลาจื๊อ, ท่านเคยกล่าวไว้ว่า "ในการร่วมทางไปด้วยกันสามคนนั้นย่อมจะมีผู้ซึ่งเป็นครูได้รวมอยู่ด้วย ที่ดีก็พยายามเอาอย่าง ที่ไม่ดีก็จงช่วยกันแก้ไข" ในระแวกใด ๆ ก็ตาม ผู้ที่สุจริตคิดชอบเช่นขงจื๊อนั้นก็มีมาก แต่จะหาผู้ที่รักการศึกษาเป็นชีวิตจิตใจเยี่ยงขงจื๊อนั้นยากหนักหนา เกี่ยวกับการอบรมของครูนั้นท่านเคยกล่าวไว้ว่า "ถ้าทบทวนสิ่งที่รู้แล้ว และรอบรู้

วิชาที่สอน ครอบคลุมไปทั้งกิจบ้านเมือง การทหาร การปกครองคณิตศาสตร์ ดนตรี วรรณคดี จริยธรรมฯลฯ ฉะนั้น ลูกศิษย์ของขงจื๊อจึงมีทั้งฝ่ายบุ๋นและฝ่ายบู๊ ศิษยานุศิษย์เหล่านี้สมัยนั้นมีผู้พยายามติดต่อขอไปช่วยราชการในแคว้นของตน และขงจื๊อก็ให้ไปตามกาละเทศะและความเหมาะสม

ในวิชาการใหม่ ๆ ก็นับว่าเป็นครูได้" ขงจื๊อชอบค้นคว้าความรู้อย่างเงียบ ๆ และไม่เบื่อหน่ายในการอบรมสั่งสอนสานุศิษย์ และในการอบรมสั่งสอนนี้เอง ท่านก็ได้ถือโอกาสศึกษาหาความรู้ไปในตัว ขงจื๊อรักการศึกษาเล่าเรียนมากเพียงใดนั้น จะเห็นได้จากวาทะต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือลุ่นงื้อ บางตอนดังต่อไปนี้ "คนเราใช่ว่ารอบรู้มาแต่กำเนิดเมื่อไหร่ทุกคนย่อมจะต้องมีความสงสัยคลางแคลงใจด้วยกันทุกคน และเมื่อสงสัยก็ย่อมจะไถ่ถามครูบาอาจารย์มิฉะนั้นก็สงสัยคลางแคลงใจไปตลอดชาติ" และ "สิ่งที่ข้าพเจ้าวิตกหนักใจมากก็คือ ความไม่เอาใจใส่ในศีลธรรมการเรียนรู้แล้วไม่สาธยาย การได้ฟังคติพจน์แล้วก็ไม่นำไปใช้ และการพบข้อบกพร่องแล้วก็ไม่แก้ไข" การที่ขงจื๊อต้องการฝึกฝนศึกษาเล่าเรียนอยู่เป็นนิตย์ก็เพื่อนำไปใช้สั่งสอนอบรมสานุศิษย์ด้วย

ลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่งแห่งวิธีการให้การศึกษาของขงจื๊อก็คือ

2. **สอนไม่เลือกชั้นวรรณะ** ผู้ที่มีหน้าที่ควบคุมบริหารการศึกษานั้น จะต้องเป็นผู้ที่ใฝ่รักและสนใจในการศึกษาอย่างแท้จริง การศึกษาส่วนรวมจึงจะมีผลอย่างดีเลิศ, ขงจื๊อเป็นผู้ที่สนใจในการหาความรู้ใส่ตนเองและผู้อื่น เพราะฉะนั้นไม่ว่าใครก็ตามถ้ามุ่งหน้ามาศึกษากับท่านแล้ว ท่านเป็นต้อนรับด้วยความเต็มใจ, ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง. ไม่คำนึงถึงว่าเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่, ไม่จำกัดว่าจะเป็นคนแห่งหนตำบลใด, ท่านเป็นรับไว้และสอนวิชาให้ด้วยความเต็มใจทั้งสิ้น, และก็ให้ความรู้เท่าเทียมกันทั้งหมด ไม่เคยลำเอียงหรือมีความอคติใด ๆ แม้แต่บุตรของท่านเอง ท่านก็มิได้ปล่อยให้มีสิทธิพิเศษยิ่งกว่าศิษย์อื่น ท่านยินดีที่จะบำเพ็ญกุศลในด้านวิทยาทานนี้แก่คนทุกชั้นทุกวัย ศิษย์ของท่านมีทั้งลูกผู้ดีมีสกุลและลูกคนจน, มีทั้งขุนนางและพ่อค้า, มหาโจร, คนจรจัด ฯลฯ บุคคลเหล่านี้เมื่อได้รับการอบรมสั่งสอนจากท่านแล้ว ก็กลายเป็นคนมีประโยชน์เป็นคนดีของประเทศ เป็นรั้วของบ้านเมือง

3. **สอนตามสติปัญญาของลูกศิษย์** ลักษณะพิเศษประการที่สาม แห่งการให้การศึกษาของท่านก็คือ สอนตามสติปัญญาความสามารถของศิษย์ เช่นคนไหนมีหัวไปทางใด ก็อบรมหนักไปทางนั้น เห็นพอจะแนะช่องทางหรือแนวทางให้อย่างใด ก็แนะนำชี้แจงไป และพยายามจ้ำจี้จ้ำไชจนศิษย์เห็นใจรักใคร่เลื่อมใสศรัทธา การสอนด้วยใจรักและด้วยน้ำใสใจจริงนี้ก่อให้เกิดความเห็นอกเห็นใจระหว่างศิษย์กับอาจารย์เป็นอย่างมาก ศิษย์แทบทุกคนยอมผ่าความยากลำบาก ติดสอยห้อยตามไม่ยอมทิ้งท่านแม้ต่อมาท่านจะต้องพลัดพรากจากบ้านเกิดเมืองนอนเที่ยว



ระหกระเหินเร่ร่อนไปตามแคว้นต่าง ๆ เป็นเวลาไม่ต่ำกว่า 14 ปีก็ดี อันความจงรักภักดีนี้ยากแท้ที่จะหาเสมอเหมือนได้ในระหว่างศิษย์อื่น ๆ

การจากภูมิลำเนา ในตอนต้น ๆ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ว่า ขงจื๊อได้หันเข้ารับราชการเพราะความจนและเพราะความปรารถนาหาความรู้เพิ่มเติม เนื่องด้วยท่านเป็นคนมีปฏิภาณดีมีความสามารถ ตำแหน่งราชการของท่านก็สูงขึ้นเป็นลำดับจนเป็นที่อิจฉาแก่พวกขุนนางประจบสอพลอทุจริตคิดมิชอบ, และก็เป็นที่หวาดหวั่นของแคว้นใกล้เคียงคือแคว้นชี้ ซึ่งในที่สุดศัตรูที่อยู่ทั้งภายนอกและภายในนี้ก็ดลบันดาลให้ท่านต้องผละออกจากตำแหน่งหน้าที่ระเห็ดเตร็ดเตร่ไปยังแคว้นต่าง ๆ เพื่อให้ท่านผู้อ่านสามารถเข้าใจเรื่องราวได้ดีขึ้น ข้าพเจ้าขอบรรยายถึงสภาพการณ์ในสมัยที่ขงจื๊อดำรงชีวิตอยู่บ้างเล็กน้อย สมัยนั้นเป็นสมัยชุนชิว เป็นสมัยมหาอาณาจักรจีนกำลังแบ่งแยกการปกครองเป็นแคว้นต่าง ๆ ประมาณ 13 แคว้น, แต่ละแคว้นต่างก็มีผู้ทรงอำนาจปกครองอยู่ แม้ตำแหน่งผู้ทรงอำนาจบังคับบัญชาสิทธิขาดสูงสุดแห่งมหาอาณาจักร จะตกอยู่กับพระมหากษัตริย์ก็ตาม แต่นั่นเป็นเพียงในนามหรือตามระเบียบประเพณี ส่วนสภาพที่ปรากฏเป็นความจริงอยู่นั้น พวกเชื้อวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งคุมอำนาจปกครองอยู่ตามแคว้นต่าง ๆ นั้นมีอำนาจยิ่งใหญ่เหนือไปกว่าพระมหากษัตริย์เสียอีก อนึ่ง แคว้นต่าง ๆ นี้ยังแบ่งแยกการปกครองปลีกย่อยไปอีกตามลักษณะของท้องถิ่น มีหัวหน้าปกครองอยู่ลดหลั่นตามลำดับไป เมื่อศูนย์กลางของการปกครองต้องแตกกระจายออกไป "ฟ้าอยู่สูงกษัตริย์อยู่ไกล" การแอบอ้างใช้อำนาจหน้าที่เพื่อกอบโกยผลประโยชน์ส่วนตัวก็เติบโตเป็นเงาตามตัว สุดแล้วแต่จิตใจของผู้ครอบบ้านครองเมืองจะดลบันดาลให้เป็นไป บางคนหลงระเริงเกินไปถึงกับกล้าทำการช่วงชิงพระราชอำนาจของพระมหาจักพรรดิ์จนเป็นเหตุให้เกิดการรบพุ่งเป็นศึกภายในก็มี และในบางกรณีศึกกลางเมืองเกิดขึ้นเพราะขุนนางตงฉินต้องการกู้พระราชอำนาจคืนให้พระมหาจักรพรรดิ์ด้วยใจภักดีก็มีบ้าง เหตุการณ์ต่าง ๆ ในยุคนั้นดำเนินไปอย่างโกลาหลอลหม่าน ความทุจริตต่อหน้าที่ ความยุ่งเหยิงไม่มีระเบียบวินัย ความทรยศคดในข้องอในกระดูก การแก่งแย่ง ชิงดี หักหลัง ลอบฆ่า และบางคราวการขัดกันในเรื่องผลประโยชน์ถึงกับทำให้ลูกฆ่าพ่อ บ่าวฆ่านาย ไพร่ฆ่าเจ้าและผู้ปกครองราษฎร์ถูกประหารชีวิตโดยขุนนางใต้บังคับบัญชาก็มีมาก ทุรลักษณาการเหล่านี้ เฟื่องฟูขึ้นคล้ายกระแสน้ำในฤดูน้ำท่วม ปรากฏอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่งในมหาอาณาจักรจีน และผลลัพธ์ของทุรลักษณาการเหล่านี้ก็คือ สันติสุขของประชาชนถูกทำลายอย่างย่อยยับ การศึกษา

ของประชาชนถูกทอดทิ้งไม่มีใครเหลียวแล ทรัพย์สมบัติของประชาชนตกเป็นเหยื่อของผู้ฉ้อโกงและผู้ร้าย ขุนนางผู้ใหญ่ที่รับราชการมานานด้วยความสุจริตต่างก็ปลีกตัวออกห่าง หลีกลี้หนีภัยไปตาม ๆ กัน ถึงกับมีผู้ให้ความเห็นว่าเป็นสุนัขในยามสันติสุขดีกว่าเป็นคนในยามกลียุค ขงจื้อเป็นผู้ที่ศึกษาประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นผู้ที่มองเห็นที่มาของสถานะการณ์เหล่านี้ได้อย่างแจ่มชัดยิ่งกว่าผู้อื่นใด และด้วยหัวใจที่อุ่นระอุอยู่ด้วยความรักในเพื่อนมนุษย์ ท่านก็ได้แสวงหาหนทางที่จะเยียวยาการเสื่อมโทรมของประเทศ และปรับปรุงแก้ไขทุรลักษณาการแห่งสังคม และยาขนานเอกที่ท่านนำมาใช้ก็คือศีลธรรมและจรรยา ซึ่งท่านเห็นว่านอกจากนี้แล้วก็ไม่เห็นวิถีทางอื่นใดที่จะแก้ไขทุรลักษณาการต่าง ๆ ให้เบาบางลงได้

เมื่อขงจื้ออยู่ในหน้าที่ราชการนั้น การแก้ไขปรับปรุงความเสื่อมโทรมของบ้านเมืองนั้นดำเนินไปอย่างเต็มที่ และเมื่อตำแหน่งหน้าที่ของท่านสูงขึ้นจนถึงขั้นอัครมหาเสนาบดี บ้านเมืองก็คืนเข้าสู่สภาพเรียบร้อยยิ่งขึ้น จนกระทั่งกล่าวกันว่า ตามถนนหนทางของตกไม่มีใครเก็บ (ไม่หาย) กลางคืนนอนไม่ต้องปิดประตูหน้าต่าง (ไม่มีโจรขะโมย) ทั้งนี้ทำให้ไม่เป็นที่พอใจของขุนนางกังฉินชั้นผู้ใหญ่บางคนและแคว้นใกล้เคียงเช่น แคว้นชีเล่า เมื่อเห็นว่าทางแคว้นชานตุง (ลู่) ซึ่งเป็นที่พำนักของขงจื้อ เกิดมีคนดีขึ้น บ้านเมืองเจริญเข้มแข็งก็หวั่นวิตกว่าแคว้นตนจะถูกย่ำยีหรือถูกปราบปราม เลยหาโอกาสตัดต้นตอกำจัดขงจื้อเสีย โดยใช้นโยบายนำอิสตรีแรกรุ่นละออตาชำนิชำนาญในการฟ้อนรำและดนตรีส่งมาเป็นบรรณาการแก่เจ้าผู้ครองแคว้นลู่ ซึ่งผลที่สุดผู้ครองแคว้นลู่ลุ่มหลงมัวเมาอยู่ในอิสตรี ไม่เอาใจใส่ในราชการบ้านเมือง ประกอบด้วยการยุแหย่ส่อเสียดของคุณนางกังฉิน ในแคว้นลู่เอง ขงจื้อซึ่งทนทัดทานอยู่มิได้ก็ต้องจำใจอำลาจากแคว้นลู่ เมื่อจากไปนั้น ท่านอายุได้ 54 ปีแล้ว

ชีวิตที่เร่ร่อน ระหว่างจากปิตุภูมิไปเป็นเวลานาน ถึง 14 ปีนั้น มีเหตุการณ์ต่าง ๆ อุบัติขึ้นซึ่งประจักษ์พยานให้เห็นความมานะพยายามของท่านบรมครูที่จะปรับปรุงภาวะการณ์ของบ้านเมืองที่กำลังเสื่อมโทรมแคว้นต่าง ๆ ที่ท่านไปอบรมสั่งสอนมีแคว้นชี แคว้นอวย แคว้นตั้ง แคว้นแต้ แคว้นจีน ตามปรกติแคว้นเหล่านี้ต่างก็หวาดระแวงซึ่งกันและกันอยู่แล้ว และต่างก็พยายามแข่งขันชิงดีกันด้วยประการต่าง ๆ พยายามแสวงหานักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ มาช่วยทนุบำรุงบ้านเมืองของตน เพราะฉะนั้นเมื่อขงจื้อผ่านไปทางแคว้นใด ก็ได้รับความต้อนรับเป็นพิเศษ และบางแคว้นถึงกับแต่งตั้ง ท่านให้ได้รับตำแหน่งหน้าที่ อันมีเกียรติ เท่าเทียมกับ เมื่ออยู่ใน ปิตุภูมิของ

ท่านก็มี ณ แคว้นชี้ ขงจื้อได้ศึกษาเล่าเรียนทางดนตรี จนมีความชำนาญเป็นพิเศษ และก็ในแคว้นชี้ชี้เอง ที่เจ้าขุนมูลนายพากันนับถือบูชาท่านในทางสติปัญญา ชอบมาแสวงหาความรู้จากท่านเสมอ ๆ รวมทั้งมาขอความเห็นต่าง ๆ ในทางปกครองบ้านเมือง ซึ่งขงจื้อก็ได้แนะนำชี้แจงเป็นอย่างดี แต่ก็เพราะเหตุนี้เองที่ทำให้ท่านเป็นที่อิจฉาริษยาแก่ขุนนางผู้ใหญ่บางคน ผลที่สุดการยุแหย่ต่าง ๆ ก็เป็นเหตุให้เจ้าผู้ครองแคว้นต้องระงับการ เอาใจใส่ขงจื้อ และละเลยในคำสั่งสอนแนะนำของท่าน เมื่อขงจื้อประสพเหตุการณ์เช่นนั้นเข้าก็ไม่รีรอในการที่จะอำลาจากแคว้นชี้ไป

เวลาที่ใช้ไปในการ "เทศนาโปรดสัตว์" ในแคว้นต่าง ๆ ยิ่งนานเท่าใดจำนวนลูกศิษย์ของท่านก็ยิ่งทวีขึ้นในระหว่างที่จาริกไปตามแคว้นต่าง ๆ นี้ มีบางครั้งที่ท่านถูกปองร้ายหมายขวัญจักแหล่นจะเอาชีวิตไม่รอดก็มี แต่อาศัยความเป็นผู้มีปฏิภาณดี มีปัญญาสูงส่ง และยึดมั่นอยู่ในคติธรรม กอปด้วยมีศิษยานุศิษย์เข้าพิทักษ์แวดล้อม ไม่ยอมห่างท่านก็สามารถผ่าอุปสรรคต่าง ๆ นั้นไปได้ตามแคว้นที่ผ่านไปนั้น บางแคว้นท่านเข้ารับราชการอยู่เป็นเวลา 2—3 เดือนก็มี ถึง 10 เดือนก็มี และที่อยู่นานถึง 3 ปีก็มี ในระหว่างที่พำนักอาศัยอยู่นั้น ท่านมิได้ละเว้นโอกาสที่จะทำการอบรมสั่งสอนประชาราษฎร์และข้าราชการทั่วไป เพื่อปรับปรุงสังคมที่กำลังเสื่อมให้ดีขึ้น ทัศนะของท่านในด้านการปกครองก็คือ การที่สังคมยุ่งเหยิง บ้านเมืองเสื่อมโทรม คนเสื่อมในศีลธรรมก็เพราะชนชั้นปกครองรุ่นปัจจุบันไม่พิทักษ์จารีตประเพณีเดิม ทุกคนมุ่งแต่เห็นประโยชน์ส่วนตัวเป็นใหญ่ การเคารพสิทธิของบุคคลเสื่อมจางไป เพราะฉะนั้นถ้าจะให้สังคมและบ้านเมืองเข้าสู่สภาพอันดีงามเต็มไปด้วยสันติสงบเจริญรุ่งเรืองแล้ว ทางที่ดีก็ควรส่งเสริมลัทธิ "ธรรมนาม" ลัทธินี้เป็นต้นทางแห่งกระแสร์ศีลธรรม หากไหลบ่าไปทางทิศใดทิศนั้นย่อมจะเอิบอาบไปด้วยความสุขสงบ เพราะต่างคนต่างก็รู้จักหน้าที่ของตน ประพฤติการควรประพฤติและละเว้นการควรเว้น นอกจากนั้นขงจื้อยังปลุกเร้าให้พวกศิษยานุศิษย์สนใจในสากลภราดรภาพพยายามสั่งสอนให้เข้าใจว่า ประเทศเป็นของสาธารณชน มิใช่ของผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ ความเจริญรุ่งเรืองหรือ ความหายนะ ล่มจมอยู่ ที่ประชาชน การใช้อำนาจ แต่อย่างเดียวในการปกครองจะทำให้ผู้น้อย และผู้สุจริต ถูกเบียดเบียนไม่รู้จักจบสิ้น และทุกแห่งจะมีแต่ความโกลาหลอลหม่าน ราษฎรจะกลายเป็นหญ้าแพรกแหลกละเอียดเป็นพัศมธุลี ในด้านการรับประกันภัยของสังคม ท่านก็เคยวางแนวความคิดไว้ว่า ควรจะให้วัยเด็กได้มีที่พักพิงพึ่งพา ให้วัยหนุ่มได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มที่ ให้วัยชราได้มีที่ใช้ชีวิตสุขสงบในบั้นปลาย

คำสั่งสอนของขงจื๊ออีกข้อหนึ่งที่ ชาวตะวันตก ยกให้เป็นกฎทองของชีวิตก็คือ "จงรักคน-อื่นเหมือนกับรักตนเอง" หรือ "ปฏิบัติกับคนอื่นในลักษณะเดียวกันกับที่ อยากให้ผู้อื่นปฏิบัติกับตน" กฎนี้ย่อมใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย

อันเมล็ดพืชนั้นแม้จะมีลักษณะดีเยี่ยมประการใด แต่หากหว่านลงไปบนพื้นแผ่นดินที่แห้งแล้งกันดารนั้นแล้ว ก็อาจจะไม่บังเกิดผลสมดังความมุ่งหมาย แคว้นต่าง ๆ ในสมัยชุนชิวนั้นก็เสมือนพื้นที่ที่แห้งแล้งกันดาร กระแสธารแห่งศีลธรรมเหือดแห้งไปหมด เจ้าบ้านผ่านเมืองและขุนนางผู้ใหญ่มัวเมาในอำนาจราชศักดิ์และลาภสการ ลุ่มหลงในมาตุคาม ในวงราชการเต็มไปด้วยการฉ้อราษฎร์บังหลวง การประจบสอพลอแก่งแย่งชิงดี, เต็มไปด้วยลักษณะที่สาธุชนรังเกียจ เมื่อเป็นเช่นนี้ คำสั่งสอนหรือศาสโนวาทของท่านขงจื๊อซึ่งเปรียบเสมอเหมือนเมล็ดพืชที่ดีงาม จึงไม่มีโอกาสเจริญงอกงามได้ เมื่อเห็นว่าสถานการณ์ทั่ว ๆ ไป ใกล้จะหมดทางแก้ไขเยียวยา ตนเองมีปัญญาแต่ไม่สามารถจะนำออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ ไม่มีใครเข้าใจพอไม่มีใครเห็นหัวใจที่กำลังบ่มบริการ หาทางอำนวยสุขขจัดทุกข์ให้ประชาราษฎร์ ขงจื๊อก็บ่ายหน้ากลับมาตุภูมิ ไปหมกตัวอยู่อย่างเงียบ ๆ และลงมือสังคายนาตำหรับตำรามหาคัมภีร์ และแต่งหนังสือขึ้นอบรมสั่งสอนคนในสมัยหลังต่อไป

"การที่จะใช้ชนรุ่นหลังเข้าใจเรื่องราว ของยุคสมัยได้ดีนั้น เพียงแต่ปากพูดอย่างเดียวยังไม่พอจะต้องใช้ตัวอักษรแสดงด้วย" นี่คือวาทะของท่านในตอนเดินทางกลับไปยังมาตุภูมิที่จากไป 14 ปีเต็ม ในบรรดาหนังสือที่ท่านแต่งไว้นั้น ที่เป็นที่พอใจของท่านมากที่สุด ก็เห็นจะเป็นหนังสือชุนชิว ซึ่งบันทึกเหตุการณ์ของทุน ๆ แคว้นในยุคนั้นไว้ และพรรณาให้เห็นมูลกรณีแห่งความยุ่งเหยิง และความโกลาหลอลหม่านทั้งปวง และชี้ให้เห็นว่าชนชั้นปกครองในสมัยนั้นไม่เข้าใจประชาชน ไม่ทราบความเป็นอยู่ของประชาชน และไม่ได้สนใจในสวัสดิภาพของประชาชนเลย เม่งจื๊อผู้เกิดหลังขงจื๊อตายไปแล้วร้อยเจ็ดปี และเป็นผู้เผยแพร่เกียรติคุณของขงจื๊อในด้านการศึกษา ได้กล่าวไว้ว่า "หนังสือชุนชิวนี้ ทำให้พวกฉ้อราษฎร์บังหลวง และพวกขุนนางที่ชอบกวนเมืองหวาดหวั่นพรั่นพรึงอย่างยิ่ง" ขงจื๊อเองก็เคยกล่าวไว้ว่า "ท่านจะเข้าใจข้าพเจ้าดีหรือตำหนิข้าพเจ้าก็ด้วยหนังสือชุนชิวนี้เอง" นอกจากหนังสือชุนชิว ยังมีหนังสืออื่น ๆ ที่สำคัญ ๆ อีกหลายเล่ม เช่น ไต้ฮัก ซึ่งเป็นบันไดไปสู่การศึกษาทางศีลธรรมและลุ่นงือ ซึ่งมิใช่

---

* ขงจื๊อได้ถึงแก่กรรมเมื่อเดือนพฤศจิกายน ก่อนคริสตศักราช 479 ปี

หนังสือที่ท่านแต่งเอง แต่เป็นเล่มขึ้นโดยพวกสานุศิษย์รวบรวมวาทะคำสั่งสอนของท่านในด้านต่าง ๆ เข้าไว้ หนังสือที่ระบุชื่อและยังมิได้ระบุชื่อเหล่านั้น แต่ละเล่มแต่ละชนิด ได้กลายเป็นตำราที่ชนรุ่นหลังได้หยิบยกขึ้นมากล่าวอ้างบ่อยๆ เพราะตัวอักษรที่เรียงกันอยู่เป็นแถวๆ ในหนังสือเหล่านั้น เป็นตัวแทนศาสโนวาทของบุคคลที่ได้รับความชำนิชำนาญจากการสั่งสอนมนุษย์มาไม่น้อยกว่า 50 ปี

ปัจฉิมวัยสมัยโศกเศร้า ก่อนถึงมรณะกรรม 3 ปี* เป็นระยะที่ขงจื๊อโศกเศร้าประสบความทรมานใจอย่างสาหัส และที่มาแห่งความเศร้าของท่านก็คือ :

(1) การตายของบุตร— บุตรของท่านที่มีนามว่า เป๊ะฮื้อ (อีกชื่อหนึ่งชื่อลี้) ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ 50 ปี ชิงตายไปก่อนปิตุราจารย์ การตายของเป๊ะฮื้อไม่มีการบันทึกไว้อย่างละเอียด แต่เมื่อเป๊ะฮื้อเป็นคนดี เป็นบุตรคนแรกที่เกิดจากขงจื๊อ หลังจากแต่งงานกับนางเซี่ยงกัวสี ได้ปีหนึ่ง และมาตายเอาเมื่อขงจื๊อกำลังเป็นไม้ใกล้ฝั่ง (เวลานั้นท่านอายุได้ 70 ปีแล้ว) ก็ทำให้ท่านโศกสลดเป็นที่ยิ่ง ความโศกสลดยังมิทันจะคลายไป การตายของศิษย์ผู้เป็นที่รักยิ่งก็แทรกเข้ามาอีก เขาคือง่วนเอี๋ยงหรือง่วนฮ้วย ศิษย์ก้นกุฏิของท่าน ศิษย์ที่ท่านเห็นว่าพอจะช่วยอบรมสั่งสอนแทนตัวได้ ง่วนเฮี๋ยงถึงแก่กรรมปีเดียวกันกับเป๊ะฮื้อ ทั้งนี้แม้จะมิบรรยาย ท่านผู้ฟังก็คงจะซึมทราบได้ดีว่าท่านบรมครูผู้ชราจะตกอยู่ในภาวะอย่างไร.

ต่อมาเมื่อท่านอายุได้ 72 ปี ลูกศิษย์หัวแก้วหัวแหวนอีกคนหนึ่งคือ ต่องอิ้ว ก็ตายไปอีก แม้ขงจื๊อจะเป็นผู้ที่ใฝ่ใจศึกษาจนลืมชราสังขารก็จริง แต่ความทุกข์ระทมแห่งหัวใจนั้น ก็ได้บีบคั้นความเป็นอยู่ของท่านอยู่เสมอ ผลที่สุดท่านก็ล้มเจ็บลง และหลังจากล้มหมอนนอนเสื่อได้เพียงสัปดาห์เดียว ท่านก็อำลาโลกที่กำลังอลเวงไปสู่สัมปรายภพ ขณะนั้นท่านอายุได้ 73 ปี (เจ็ดสิบสามปี*)

พิธีฝังศพของปรมาจารย์ของโลกผู้นี้ เป็นอย่างใหญ่โตมโหฬารสมเกียรติสมศักดิ์ ในพิธีการนั้น เจ้าผู้ครองแคว้นเป็นผู้กล่าวคำไว้อาลัยด้วยตนเอง ซึ่งนับว่าเป็นการให้เกียรติอย่างสูงสำหรับสมัยนั้น ที่ฝังศพของท่านขงจื๊ออยู่ห่างจากกำแพงเมืองประมาณ 1 ลี้ (ไมล์จีน) ในบรรดา

* ผู้เขียนชีวประวัติของขงจื๊อคนหนึ่งเล่าว่า วันที่จะถึงมรณะภาพนั้น ท่านปรมาจารย์ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ หยิบไม้เท้าขึ้นมาเอามือไขว้หลัง ซึ่งเป็นนิตยกิจของท่าน แล้วเดินออกจากประตูบ้าน เงยหน้ามองดูฟ้าท่องคำกลอนที่ท่านชอบบทหนึ่ง ซึ่งมีความว่า "ขุนเขามหึมาย่อมภินท์พังไป ไม้ขื่อค้ำย่อมผุพังแตกหัก, ผู้ทรงปัญญาก็ย่อมร่วงโรยไปดุจพฤกษาชาติ"

ศิษยานุศิษย์ที่อาลัยรักท่านถึงกับไปสร้างนิวาศสถานอยู่ใกล้ที่ฝังศพ และดำรงชีพอยู่อย่างโดดเดี่ยวในแถบนั้นเป็นเวลา 4 ปีก็มี ยังมีศิษย์อื่นที่อาลัยรักในอาจารย์ที่มีพระคุณรวมทั้งชาวเมืองที่เลื่อมใสในโอวาทของท่าน ถึงกับไปสร้างบ้านใกล้กับที่ที่ท่านนอนหลับอยู่อย่างสงบก็มีจำนวนมิใช่น้อย และที่ซึ่งครั้งหนึ่งรกร้างว่างเปล่าก็กลายเป็นนิคมน้อย ๆ ประกอบด้วยบ้านปลูกสร้างขึ้นใหม่ไม่ต่ำกว่าร้อยหลังคาเรือน

อันตพจน์ เรื่องราวบางตอนเกี่ยวกับชีวิตของท่านปรมาจารย์ผู้นี้ ข้าพเจ้าได้บรรยายมาอย่างเลา ๆ แล้ว ท่านเป็นคนชนิดไหน มีความคิดเห็นอย่างไร เหมาะสมแก่กาละเทศะหรือไม่ ถ้าจะกล่าวกันในสมัยนี้ สมัยที่โลกกำลังชุลมุนวุ่นวายด้วยการขัดแย้งในเรื่องลัทธิความคิดอ่านใหม่ ๆ แล้ว ก็ยากที่จะลงความเห็นให้ถูกต้องได้ แต่อย่างไรก็ดี เราต้องไม่ลืมว่า ท่านเกิดเมื่อสองพันห้าร้อยกว่าปีมาแล้ว ถ้าเราจะเอาความเห็นของคนโบราณมาวิพากษ์วิจารณ์แยกแยะ ด้วยความรู้สึกนึกคิดของคนรุ่นปัจจุบันก็อาจขาดความเที่ยงธรรมไปบ้าง สำหรับข้าพเจ้าเองก็เห็นว่าท่านขงจื๊อเป็นผู้ที่มีโลหิตอุ่นระอุด้วยความรักในมนุษย์ชาติ หัวใจของท่านเปี่ยมล้นด้วยความหวังในสากลภราดรภาพ การที่ท่านจาริกไปตามแคว้นต่าง ๆ ก็เพื่อไป "เทศนาโปรดสัตว์" ไปสอนสั่งแนะนำให้เจ้าผู้ครองแคว้นต่าง ๆ หันหน้าเข้าหาทางธรรม ยุติการรบราฆ่าฟันชิงอำนาจซึ่งกันและกัน ท่านต้องการเห็นมนุษย์เราอยู่ร่วมกันด้วยสันติสุข ไม่ต้องการเห็นบ้านเมืองประสบกลียุค ขงจื๊อมิใช่คนเบื่อโลก ท่านเป็นผู้ที่มุ่งขจัดทุรลักษณาการของสังคม และมุ่งเขม้นจะปรับปรุงแก้ไขความเสื่อมโทรมของประเทศด้วยใจอันแน่วแน่ และด้วยความตั้งใจเสียสละเป็นอย่างสูง จิตใจชนิดนี้แม้ในปัจจุบันเราก็ยังต้องการกันอยู่อีกมาก และก็กำลังชมเชยและเรียนแบบอยู่ทุกวี่วัน และการที่องค์การศึกษาและวัฒนธรรมของสหประชาชาติได้ขอร่วมมือจากนานาชาติในการฉลองวันคล้ายวันเกิดของท่าน ในวาระดิถีที่เวียนบรรจบครบรอบ 2500 ปี นั้นนอกจากจะมีความหวังอย่างใดอย่างหนึ่งแฝงฝังอยู่ และได้สดุดีความคิดอ่านและการกระทำของท่านปรมาจารย์ขงจื๊อเป็นอย่างสูงแล้ว ก็นับว่าเป็นการให้เกียรติแก่ผู้ที่ครูเป็นครูบาอาจารย์ของโลก อย่างที่ไม่เคยมีมาแต่กาลก่อนเลย

หมายเหตุ ตอนหนึ่งของเรื่องที่ได้เคยนำไปบรรยายทางวิทยุกรมประชาสัมพันธ์ เมื่อคราวฉลองวันเกิดขงจื๊อครบรอบ 2500 ปี

ถ้อยแถลง

ของสมาคมสหพันธ์โรงเรียนราษฎร์

สมาคมสหพันธ์โรงเรียนราษฎร์ ขอขอบคุณอาจารย์ ชอบ ประพันธ์เนติวุฒิ ที่ได้สนองคำขอร้องและมอบเรื่อง "โครงการปรับปรุงการศึกษาที่ลืมยาก" ให้สมาคมจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานเฉลิมฉลองวันคล้ายวันเกิดของท่าน อาจารย์ อภัย จันทวิมล ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเวียนบรรจบครบ 5 รอบในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2511 นี้

ความกตัญญูกตเวที เป็นลักษณะนิสัยอันดีงามของพวกเราชาวไทย หนังสือเล่มนี้แม้จะไม่ใหญ่หนา แต่คงไม่เล็กและบางเกินไปจนมิสามารถแสดงออกซึ่งกตเวทิตาคุณ ที่พวกเราชาวสหพันธ์โรงเรียนราษฎร์มีต่อผู้นำคนหนึ่งในวงการศึกษาของชาติไทยเรานี้ได้ ท่านอาจารย์ อภัย จันทวิมล เคยดำรงตำแหน่ง หัวหน้ากองโรงเรียนราษฎร์ มาสมัยหนึ่ง เริ่มตั้งแต่ สมัยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 และเมื่อสงครามเสร็จสิ้นลงแล้ว ท่านได้บำเพ็ญกรณีกิจเพื่อโรงเรียนราษฎร์ทั้งหลายทั้งปวงไว้มิใช่น้อย กิจการโรงเรียนเริ่มขยายตัวและเพิ่มปริมาณยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการปรับปรุงการอุดหนุนโรงเรียนราษฎร์ ก็ริเริ่มขึ้นในสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองโรงเรียน-ราษฎร์ งานสำคัญอื่น ๆ ของท่าน เช่น การฟื้นฟูและปรับปรุงกิจการลูกเสือให้เข้าระบบสากล งาน ศ.อ.ศ.อ., การเข้ารับผิดชอบในโครงการปรับปรุง ส่งเสริมการศึกษา จังหวัดฉะเชิงเทรา ฯลฯ เพียงสองสามเรื่องนี้ก็พอจะช่วยให้ท่านทิ้ง "รอยบาทประทับไว้ แทบพื้นทรายสมัย" (LEAVING FOOTPRINTS ON THE SANDS OF TIME) ดัง 'ลองเฟลโลว์' กล่าวไว้ได้แล้ว นี่เป็นความปลาบปลื้มอีกอย่างหนึ่งที่ส่งเสริมให้สมาคมมีกำลังใจและยินดีที่จะจัดพิมพ์อนุสรณ์นี้ เพื่อสนองพระคุณของท่าน

อันผู้ที่ เข้าใจการศึกษา ของชาติดี บริหารงาน มาตลอดชีวิต ราชการ ด้วยความ เข้มแข็งเด็ดขาด สุขุมคัมภีรภาพ ยุติธรรม และในคราวเดียวกันก็ ไม่ลืมการให้อภัยแก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาที่ผิดพลาดลงไปโดยไม่เจตนา เปิดโอกาสให้แก้ตัวปรับปรุงตนเองได้นั้น, ไม่ว่าท่านจะอยู่แห่งหนตำบลใด นามของท่านจะติดอยู่กับริมฝีปาก ฝากแนบอยู่กับห้องหัวใจของพวกเราเสมอ, ยิ่งกว่านั้น เราคิดว่าท่านเองก็คงคิดถึงความเจริญก้าวหน้า ทางการศึกษา ของประเทศชาติ อยู่มิเว้นวาย

และคงยินดีรับใช้ชาติ เรื่อยไปตราบเท่าที่ท่านยังสมบูรณ์ ด้วยกำลังกาย กำลังใจ และกำลังสติปัญญา สำหรับท่านอาจารย์ อภัย จันทวิมล ที่เราเคารพรักอย่างสูงนี้ เราเชื่อว่าต่อแต่นี้ไปอีก 10–15–20 ปี ท่านก็คงยังมี สุขภาพอนามัย กำลังความคิดอ่านและความคิดริเริ่มสมบูรณ์พอที่จะรับใช้ประเทศชาติได้, ใครจะทราบในอนาคตอันใกล้ เมื่อได้รับราชการมาจนครบรอบอายุราชการแล้ว ท่านอาจ มีโอกาส ช่วยการ ศึกษา ของพวกเรา อีกต่อไป ก็ได้ในลักษณะ และ ฐานะ ที่ใหญ่ ยิ่งกว่า สำคัญกว่าที่ท่านได้ช่วยมาแล้วเป็นอย่างดียิ่งตลอดมา

สมาคมสหพันธ์โรงเรียนราษฎร์

16 กุมภาพันธ์ 2511

โครงการปรับปรุงการศึกษาที่ลืมยาก

ชอบ ประพันธ์เนติวุฒิ

B.A. (SOCIOLOGY); M.S. (ADMIN. AND SUPERVISION)

ศึกษานิเทศก์เอก กรมวิสามัญศึกษา

อารัมภพจน์

เมื่อได้รับการ ขอร้องให้ช่วยเขียน เรื่องเกี่ยวกับ โครงการ ปรับปรุงส่งเสริม การศึกษา จังหวัดฉะเชิงเทรา (CHA CHOENG SAO EDUCATIONAL PILOT PROJECT—ซึ่งต่อไปขอเรียกย่อ ๆ ว่า 'โครงการ ป.ศ.ฉ.'), จะใช้ลีลาใดก็ได้ เพื่อจะนำไปลงพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ฉบับหนึ่ง ข้าพเจ้าบอกทันทีว่า 'ไม่ถนัด' ผู้ที่ควรเขียนมีอีกหลายท่าน เช่น อาจารย์ สุบิน พิมพยะจันทน์ อาจารย์ สิงห์โต ปุกหุต อาจารย์ บุญสม เอรวารพ อาจารย์ ดำรง มัธยมนันทน์—โดยเฉพาะ อาจารย์ ดำรง ฯ แต่ปรากฏว่าท่านผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านี้กระจัดกระจายไป, อยู่ที่ต่าง ๆ, ไปเป็นชั้นพิเศษก็มี, เป็นผู้เชี่ยวชาญประจำสำนักพิมพ์ และไปรับใช้สถาบันการศึกษาอื่นก็มี, ตกลงเมื่อเหลียวไม่เห็นใครและหนังสืออนุสรณ์ก็ใกล้คลอด ข้าพเจ้าก็จำต้องรับปากทั้ง ๆ ที่ตนเองก็เป็นแต่เพียงเลขานุการ ของคณะกรรมการดำเนินงานสมัยแรก — สมัยบุกเบิกอยู่ได้ประมาณ 7—๘ เดือนเท่านั้น

ในการเขียนนี้มีความสบายใจอย่างหนึ่งก็คือ ก็เช่นเดียวกับเรื่องอื่น ๆ ที่เคยเขียน ข้าพเจ้าเขียนด้วยความบริสุทธิใจ มิได้ตกเติมเสริมแต่งจนเกินความจริง และส่วนใหญ่ก็เขียนจากความรู้สึกนึกคิด ฉะนั้นถ้ามีอะไรพลาดพลั้งบกพร่องก็โปรดทักท้วงจะขอบคุณมาก, อนึ่งในการเขียนเรื่องนี้ยังได้อาศัย อนุสารสามสี่ เล่มอุปกรณ์การเขียน* รวมทั้งความทรงจำที่ ยากจะลืมเลือนด้วย

---

1. **อนุสารส่งเสริมการศึกษาฉบับที่ 1** ขององค์การปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา 23 มีนาคม 2494

2. **โครงการส่งเสริมศึกษาฉะเชิงเทรา** จัดพิมพ์โดยกระทรวงศึกษาธิการ พิมพ์ที่บริษัทประชาช่าง จำกัด ถนนสี่พระยา พระนคร พ.ศ. 2496

3. **งานพัฒนาการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ** องค์การพัฒนาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์ที่มงคลการพิมพ์ บางลำภู พระนคร พ.ศ. 2504

4. **คำแนะนำอันดับ 8 การประถมศึกษา** ขององค์การปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาฉะเชิงเทรา พิมพ์ที่โรงพิมพ์การช่างวุฒิศึกษา วงเวียนใหญ่ ธนบุรี พ.ศ. 2501

อยากจะกล่าวเพิ่มเติม แม้จะดำรงตำแหน่งเลขานุการของโครงการนี้ชั่วระยะเวลาอันสั้น แต่ข้าพเจ้าก็ได้เรียนรู้อะไร ๆ หลายอย่าง ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การปฏิบัติงานในกาลต่อมาเป็นอย่างมาก ความรู้สึกนี้คงไม่มีแต่เฉพาะข้าพเจ้า เพื่อนร่วมงานหลายท่านซึ่งเมื่ออพยพไป ฉะเชิงเทราใหม่ ๆ อยู่ในภาวะ 'ปีกอ่อนสอนบิน' แต่ปัจจุบัน 'โผผินบินร่อนอยู่บนพื้นนภางค์' แล้วก็คงรู้สึกเช่นเดียวกัน

สำคัญที่ผู้นำ

เมื่อวันที่ 23 มกราคม 2494 คณะผู้นิเทศการศึกษากลุ่มหนึ่งประมาณ 10 คน มีนายอภัย จันทวิมล (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองอธิบดีกรมวิสามัญศึกษา) เป็นผู้นำได้อพยพจากจังหวัดพระนครไปปฏิบัติงานยังจังหวัดฉะเชิงเทรา ในคืนแรกขณะที่เอนกายลงบนเตียงผ้าใบสนามครอบคลุมด้วยมุ้งแถบเดียวหลังเล็ก ๆ หมุ้งผูกติดกับลวดขึงแบบราวตากผ้า แออัดอยู่ในห้องเรียนขนาดใหญ่ห้องหนึ่งของโรงเรียนการช่างสตรีฉะเชิงเทราที่ยืมใช้เป็นสำนักงานชั่วคราวนั้น คงมีผู้นิเทศการศึกษาหลายคนนอนไม่หลับกระสับกระส่าย ปล่อยให้จินตนาการลอยละล่องไปยังทิศานุทิศ น้อยคนนักจะคาดการณ์ล่วงหน้าได้ว่า งานที่รออยู่ข้างหน้านั้นมีรูปลักษณะปริมาณขนาดใดกันแน่ และตนจะต้องผจญกับงานนั้นในฐานะผู้บุกเบิกนานเท่าใด ? อย่างไรก็ดีศึกษานิเทศก์กลุ่มนี้ก็คงเปี่ยมด้วยความหวัง มีพลังงานพอจะผจญกับอุปสรรคใด ๆ อันพึงจะมีมา พวกเขามีความมานะและความตั้งใจดีเป็นทุนอยู่แล้ว ยิ่งกว่านั้นพวกเขายังมีผู้นำที่ทรงคุณวุฒิ ปรีชาสามารถ ปฏิภาณเฉียบแหลมพินิศจัยดี พึ่งเหตุผล เข้มแข็งเด็ดขาด เห็นใจผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาน่าเคารพนับถือ เป็นผู้นำที่มีบุคลิคลักษณะและคุณลักษณะเหมาะสมกับการเป็นผู้นำแห่งยุคบุกเบิกพร้อมมูล

โครงการปรับปรุงการศึกษาใด ๆ จะล้มเหลวหรือประสบสัมฤทธิผล ขึ้นอยู่กับผู้นำและคณะของเขาโดยเฉพาะผู้นำ

ในชีวิตราชการซึ่งดำเนินมามากกว่า 30 ปี ปีนี้เป็นปีสุดท้าย ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นผู้นำและคณะปฏิบัติงานโครงการใดจะใกล้ชิด สนิดสนมกันเท่ากับ คณะผู้ดำเนินงานโครงการ ป.ศ.ฉ. นี้, ผู้นิเทศการศึกษาระดับต่าง ๆ ชั้นจัตวา, ตรี, โท และชั้นพิเศษนอนเรียงกันเป็นตับในห้องเดียวกัน มีเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ นอนร่วมห้อง รับประทานอาหารร่วมโต๊ะ ทำงานร่วมกันฉันท์ญาติมิตร มีความคิดอ่านอะไรก็เสนอไปไม่ต้องกลัวใครจะ Boss ที่ประชุม,สิ่งที่อำนวยความสะดวกสบายส่วนตัวไม่เคยคำนึงถึง น้ำอาบก็คือน้ำในแม่น้ำที่กวนสารส้มหมดไปก้อนเบ้อเร่อยังไม่ค่อยจะใส บางครั้งก็มีรสกร่อยด้วย มีมุ้งแต่ก็เพียงขู่ยุง เพราะบางทีมันก็เล็ดลอดเข้ามาในมุ้งได้ เตียงผ้าใบบางตัวก็สั้นเกินไปสำหรับ "DADDY LONG LEGS" โต๊ะทำงานก็โต๊ะม้านั่งเดี่ยวกลางเก่ากลางใหม่ของนักเรียนนั่นแหละปิดเปิดได้ และเมื่อยืมมาหลายตัวก็ใช้เป็นตู้เก็บเสื้อผ้า และเก็บเครื่องเขียนเอกสารหนังสือของเราได้ด้วย สำหรับโต๊ะทำงานของ

ท่านรอง ฯ ค่อยยังชั่วหน่อย คือโต๊ะสี่เหลี่ยมใหญ่สำหรับนักเรียนสตรีใช้วางอุปกรณ์ตัดเย็บนั่นแหละ, ข้าพเจ้าเคยแอบไปใช้บางคราว เพราะต้องรีบจ้ำรายงานการประชุมที่มีบ่อยครั้งเหลือเกิน เพื่อส่งให้ท่านรอง ฯ ตรวจแก้ก่อนพิมพ์ส่งไปทางกระทรวง ฯ ทุกครั้งที่มีการประชุม เพราะท่านปลัดกระทรวง (ม.ล. ปิ่น มาลากุล) ต้องการทราบผลงานทุกระยะ ทุกสัปดาห์ บางครั้งต้องรายงานสัปดาห์ละ 2—3 ครั้งก็มี ยิ่งเวลามีนักการศึกษาฝรั่งมา ก็ต้องแปลรายงานการประชุมเป็นภาษาอังกฤษให้เขาทราบ เวลาเขาร่วมประชุมจะได้รู้เรื่อง ข้าพเจ้าได้กำไรมากที่ไปเรียนวิธีเขียนรายงานเป็นภาษาอังกฤษจากฉะเชิงเทรา อาจารย์ของข้าพเจ้าก็คือท่านรอง ฯ นี่เอง คราวแรกข้าพเจ้าเขียนไป 2 หน้าท่านตรวจเสร็จส่งคืนมากลายเป็น 3—4 หน้า ต่อมาหลังจากไปซื้อตำราเรขานุการ ภาษาอังกฤษ จากร้านนิพนธ์มาอ่านศึกษาก็ค่อยเข้าใจ วิธีเขียน ดีขึ้น ไม่ต้องให้ท่านแก้มากนัก นี่เป็นประสพการณ์อย่างหนึ่งที่ข้าพเจ้าได้จากฉะเชิงเทรา

แม้สภาพความเป็นอยู่ และงานในยุคบุกเบิกเป็นเช่นนี้ พวกเราก็มิได้อิดหนาระอาใจอะไร ตอนเย็นเรามักจะไปพักผ่อนที่ร้านอาหารริมแม่น้ำบางปะกง สนทนาถึงงานที่ผ่านมา งานที่จะทำต่อไป งานที่ทับถมมา วิธีแก้ปัญหาต่าง ๆ กลวิธีสอนแบบใหม่ สิ่งใหม่ ๆ แปลก ๆ ที่ได้พบเห็น ได้ทำภายใต้การแนะนำของรองประธาน กับประธานกรรมการดำเนินงานที่ยูเนสโกมาช่วย, อาหารการกินปรุงด้วยแม่บ้าน (คุณอรุณ ฯ) ผู้มีฝีมือเยี่ยมคนหนึ่งของฉะเชิงเทรา ฯลฯ ช่วยให้ชีวิตพวกเราผ่านไปโดยมีความสุขอย่างประหลาด; ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าในการออกสำรวจตระเวนนิเทศทั้งทางบกและทางเรือเช้าถึงค่ำ—การประชุมซึ่งบางคืนก็ล่วงเข้าสองยามตีหนึ่ง โดยเฉพาะงานของสถาปนิก, ทำให้ผู้นิเทศการศึกษาคณะนี้ หลับเป็นท่อนซุง เมื่อศีรษะตกถึงหมอน, และเมื่อสามสี่เดือนแรกผ่านไปก็ปรากฏว่า หลายคนเพิ่มน้ำหนักขึ้นแทนที่จะลดลง ทั้ง ๆ ที่งานหนักกว่าที่เคยทำในกรุงเทพ ฯ ขณะนั่งแป้นอยู่ในที่ทำงานหรือจับชอล์กในห้องเรียน ถึงทวีคูณตรีคูณ !

จะจารึกอยู่ในประวัติการศึกษาของประเทศไทย

สัปดาห์ผ่านไปเป็นเดือนแล้วก็ปีและปี ! กลุ่มผู้บุกเบิกเปลี่ยนหน้าเปลี่ยนตัวไปบ้างทั้งผู้นิเทศ ฯ และผู้ชำนาญการพิเศษจากต่างประเทศ แต่ส่วนใหญ่ก็คงเดิมไม่เปลี่ยนแปลงอะไรมาก คงเป็นศึกษานิเทศก์หน้าเก่า ๆ ที่มีประสพการณ์ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นอันเนื่องจากมีตำราใหม่ ๆ อ่าน — แปล และจากการปฏิบัติงานอย่างสม่ำเสมอทุ่มเทชีวิตจิตใจให้, หลังจากฝ่าอุปสรรคด้านการงานมาเป็นเวลาพอสมควร, ผลงานของคณะผู้บุกเบิกนี้ก็ขจรขจายไปทั้งในและนอกประเทศ, **ฉะเชิงเทรา** จังหวัดเล็ก ๆ ทางภาคตะวันออกของประเทศไทย ห่างจากกรุงเทพ ฯ โดยทางรถไฟประมาณ 93 ก.ม., ทางรถยนต์ประมาณ 106 ก.ม , มีพลเมืองกว่า 240,000 คน, โรงเรียนประถมและมัธยมรวมกัน 233 แห่ง, มีนักเรียน 38000 คน (สถิติขณะนั้น) เคยเป็นที่รู้จักแก่ชาวจังหวัดอื่นก็เมื่อมีงานประจำปี — นมัสการหลวงพ่อโสธร, บัดนี้กลายเป็น "เม็กกะ" ของผู้สนใจการศึกษาไปแล้ว เป็นแหล่งที่การศึกษาแผนใหม่ฟักตัวขึ้น มีการทดลองใหม่ ๆ หลายอย่าง, ชีวิตโรงเรียนของครู — นักเรียนได้รับการปรับปรุงขนาดใหญ่ โรงเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษารวมทั้งฝึกหัดครูที่อยู่ในลักษณะคล้ายถูกทอดทิ้ง บัดนี้ได้กลายเป็นศึกษาสถานที่ผู้ปกครองนักเรียนนิยมชมชอบ, เด็กนักเรียนที่เคยอยู่มาแล้วและตั้งใจจะเข้าศึกษาในโรงเรียนฝรั่งของจังหวัด กลับพากันมาเข้าเรียนในโรงเรียนปรับปรุง, ผลงานของคณะผู้บุกเบิกซึ่งทำงานกันอย่างลืมเวลา ทำให้ฉะเชิงเทรากลายเป็นจังหวัดที่ผู้บริหารการศึกษาครูบาอาจารย์จากโรงเรียนจังหวัดต่าง ๆ รวมทั้งพระนคร ธนบุรี พยายามพากันมาศึกษามาแวะชม, นักการศึกษาจากต่างประเทศนั้น หาก-ผ่านประเทศไทยโดยไม่มาแวะเยี่ยมฉะเชิงเทราแล้ว ก็จะรู้สึกคร่ำครึล้าหลัง จะไม่มีอะไรที่มีคุณค่าไปเล่าให้เพื่อนร่วมชาติของตนฟังเมื่อกลับไปถึงมาตุภูมิ

ก็สมจริงดังที่ นายโธมัส วิลสัน (เกิดที่ สกอตแลนด์ แต่อพยพไปอยู่นิวซีแลนด์ ตั้งแต่อายุ 9 ขวบ เลยถือสัญชาตินิวซีแลนด์ตามบิดา) ประธานกรรมการโครงการ ป.ศ.ฉ. ที่ยูเนสโกส่งมาช่วยดำเนินงานในสมัยแรกได้กล่าวไว้ว่า **"งานที่พวกเราทำที่นี่ในวันนี้ ก็เปรียบประดุจคบเพลิงที่พวกเราจุดชูขึ้น ซึ่งไม่ช้าก็สว่างไสวเห็นได้ทั่วประเทศ"**

คบเพลิงนี้ส่องแสงชัชวาลย์ 10 ปี ก็มีโครงการอื่น ๆ เช่น โครงการพัฒนาการศึกษา (ค.พ.ศ.—G.E.D) มารับช่วงไป, ระหว่างที่โครงการ ป.ศ.ฉ. กำลังเดินอยู่นั้นก็มีโครงการอื่น ๆ

โผล่ตามติดมาอีกหลายโครงการ เช่นโครงการชลบุรี โครงการ REDPHE และ ส.อ.ส.อ. เป็นต้น อย่างไรก็ดีโครงการ ป.ศ.ณ. นี้ คงจะจารึกอยู่ในหน้าหนึ่งของประวัติการศึกษาของประเทศไทย ว่าเป็นโครงการแรกที่นักการศึกษาของประเทศไทยได้แสวงหาความร่วมมือจากองค์การต่างประเทศ (UNESCO) ในอันที่จะจรรโลงการศึกษาของชาติเข้าสู่ยุคใหม่ ด้วยความมุ่งมาดปรารถนาจะก้าวหน้าให้ทันประเทศอื่นที่รุดหน้าไปแล้วในด้านวิทยาการ

ข้อจริงที่ไม่ควรละเลย

มีข้อจริง (FACTS) บางประการที่ประวัติการศึกษาอาจไม่กล่าวถึง แต่เพื่อความเป็นธรรมแก่ผู้เกี่ยวข้อง เห็นควรจะพรรณนาไว้บ้างดังต่อไปนี้:

3.1 **การกำหนดตัวผู้รับผิดชอบ** — การกำหนดตัวผู้รับผิดชอบโครงการป.ศ.ฉ.นั้น กว่าจะเลือกผู้เหมาะสมได้ ท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการสมัยนั้น (หลวงพรหมโยธี) ก็ต้องใช้ความพยายามอย่างมาก เพราะงานโครงการนี้เรียกร้องความเสียสละด้วยประการทั้งปวง รวมทั้งความรอบรู้ ความรับผิดชอบ ความรักงาน และพินิศจัยอันดี เนื่องด้วยงานนี้มีผลสะท้อนไปถึงอนาคตแห่งการศึกษาของชาติด้วย ผู้รับภารกิจนี้จะต้องประสานงานกับนักศึกษาและผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศที่จะมาร่วมงานได้ดี และ ท่าน รมว. ศธ. ก็แสดงให้เห็นว่า ท่านเลือกผู้รับผิดชอบโครงการนี้ไม่ผิด;

สำหรับผู้ร่วมโครงการนี้ ท่านรองประธาน ฯ เป็นผู้ใช้พิจารณญาณเลือกเองทั้งหมด

3.2 **งานนี้คนไทยทำ** — คณะกรรมการดำเนินงานโครงการ ป.ศ.ฉ แม้จะมีชาวต่างประเทศที่ยูเนสโกส่งมาเป็นประธานกรรมการในยุคแรก แก่กรรมการก็เป็นคนไทยทั้งสิ้น เช่น

นายอภัย จันทวิมล (รองประธาน)

นายสนั่น ปั้ทมะทิน (กรรมการ)

นายสุบิน พิมพยะจันทร์ (กรรมการ—ศึกษาธิการจังหวัดฉะเชิงเทรา

นายชอบ ประพันธ์เนติวุฒิ (กรรมการ—เลขานุการ) รับตำแหน่งพ่อบ้านและวิทยากรคณิตศาสตร์ด้วย

นอกจากนี้ เวลาประชุมทางวิชาการ ก็มีกรรการประจำวิชาต่าง ๆ เข้าร่วม เช่น

นายสิงห์โต ปุกกะหุต (วิทยาศาสตร์)

นายยง อิงคเวทย์ (ภาษาไทย—ขับร้อง)

น.ส. บุญสม เอรวารพ (ภาษาไทย)

น.ส. ละเมียด อนุกูลเพชรเกษตร (ภาษาไทย—ขับร้อง)

น.ส. กิ่งแก้ว ฯ (พยาบาล)

นายพูนจิต มีกังวาล (สถาปนิก)

นายพินิจ ภวังคะรัต (ศิลปศึกษา)

น.ส. สมลักษณ์ หิตะศักดิ์ (สุขศึกษา—พยาบาล)

นายมงคล พรหมสาขา ณ สกลนคร (พลศึกษา)

นายแพทย์หญิงวิวี (ชัยอาญา) พลาศรัย—แพทย์ประจำโครงการ

นายดำรง มัธยมนันทน์ (สังคมศึกษา)

เฉพาะนายดำรงมัธยมนันทน์นี้ ได้เข้ารับตำแหน่งเลขานุการ ของโครงการสืบต่อจากนายชอบ ประพันธ์เนติวุฒิ ซึ่งนายเกรียง เอี่ยมสกุล (หัวหน้ากองโรงเรียนราษฎร์สมัยนั้น) ขอตัวไปรับตำแหน่งหัวหน้าแผนกโรงเรียนกองโรงเรียนราษฎร์ ยังมีกรรมการ, วิทยากร ศึกษานิเทศก์ อีกหลายท่านที่มิได้ระบุนามไว้ ณ ที่นี้ เพราะที่กล่าวถึงก็เฉพาะในยุคบุกเบิกเท่านั้น ผู้นิเทศการศึกษาเหล่านี้ ท่านรองประธานเป็นผู้คัดเลือกด้วยตัวเองทั้งสิ้น

3.3 **งบประมาณและอัตรากำลัง**—งบประมาณปีแรกทางคณะกรรมการ ฯ ขอไปหนึ่งล้านบาทถ้วน ซึ่งทางสำนักงานประมาณมิได้ตัดทอนเลยแม้แต่รายการเดียว อัตรากำลังสำหรับโรงเรียนในโครงการขอไป 20 ตำแหน่ง (ครูประชาบาล), ก็ได้ครบเต็มอัตรา, นับว่า เป็นโชคดีของโครงการณ์อย่างยิ่งเพราะขาดอะไร ๆ ก็พอแก้ไขได้ ถ้าขาดคน—อัตรากำลังก็ยากจะเก็บเกี่ยวผลงานได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย และอุปสรรคต่าง ๆ ก็จะติดตามมา, จำได้ว่างบประมาณนี้ท่านรอง ฯ นั่งร่างอยู่จนดึกดื่น, ขณะที่คนอื่นเขาหลับนอนกันหมด อากาศร้อน, ยุงก็มีบ้าง, นาน ๆ ท่านจะส่งฉบับที่ร่างแล้วมาให้ข้าพเจ้าดู ถามว่าจะเติมอะไรไหมอะไรยังขาด—ข้าพเจ้ามิได้เติมอะไร เพราะไม่เห็นมีอะไรจะเติม ข้าพเจ้านั่งเขียน—ร่างรายงานการประชุม ไม่กล้าเข้ามุ้งเกรงใจท่าน ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าถึง เข้าพักผ่อนก็คงไม่ถูกต่อว่า, ร่างงบประมาณนี้เสร็จในคืนนั้นเองพอรุ่งขึ้น ก็เอาเข้าที่ประชุมคณะกรรมการดำเนินงานอนุมัติต่อไป

3.4 **เข้าถึงชุมชน** การปรับปรุงอาคารสถานที่บริเวณโรงเรียนนั้นใช้งบประมาณแผ่นดินน้อยที่สุด เพราะครูนักเรียน คนงานภารโรง, กรรมการ, ผู้นิเทศก์การศึกษาช่วยกันคนละไม้คนละมือ สำหรับนักเรียนก็เป็นการอบรมบ่มนิสัยไปในตัว บางครั้งผู้ปกครองนักเรียน ก็เข้าร่วมบูรณะ อาคาร, สนาม, ลานเล่นของโรงเรียนด้วยความสมัครใจ ดายหญ้า ทาสีห้องเรียน และตัวอาคาร ทำรั้ว—ทำกันเองแทบทั้งสิ้น การเสริมสร้างอุปกรณ์สุขศึกษาหลายครั้งก็ลุล่วงไปในลักษณะนี้ ผู้ปฏิบัติงานถือคติ "ช่วยตนเองก่อน แล้วพระจะช่วยท่าน" นี่เป็นคุณลักษณะหนึ่งที่

ก่อศรัทธาปลูกความนิยมให้แก่ชุมชน และการที่งานขององค์การดำเนินไปโดยราบรื่นนี้แนวปฏิบัติที่ชุมชนไม่เคยเห็นมาก่อนนี้ ก็มีส่วนช่วยส่งเสริมอยู่ไม่น้อย อยากจะกล่าวสั้น ๆ ว่า "โครงการณ์นี้เข้าถึงชุมชนมีแนวปฏิบัติดี !"

3.5 **ฟังเสียงข้างมาก** แม้จะรับตำแหน่งรองประธานกรรมการของโครงการ แต่ท่านรองฯ ก็แสดงให้เห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัย ที่ปรึกษาชาวต่างประเทศเสมอไป, แท้ที่จริงประธานกรรมการเห็นทำหน้าที่คล้ายที่ปรึกษามากกว่า ขั้น decision-making อยู่ที่ท่านรองฯ ซึ่งยอมฟังความคิดเห็นของหมู่คณะอย่างเต็มที่ บางครั้งก็มีการโต้แย้งกันอย่างหน้าดำคร่ำเครียด, ข้าพเจ้าจำได้ว่าครั้งหนึ่ง มีกรรมการองค์การผู้หนึ่ง บ่นพึมพำระหว่างเดินไปมาข้างเตียงข้าพเจ้าว่า "ไม่เห็นด้วยกับการทำอย่างนี้ แต่เมื่อเป็นเสียงข้างมากก็ยอม" ข้าพเจ้าเคยเห็นนายแพทย์หญิง "คุณหมอของพวกเรา" สะอึกสะอื้น แค้นใจ เพราะบางสิ่งบางอย่างไม่ลุล่วงไปดังใจปรารถนา (ขออภัยด้วยนะครับคุณหมอ) แต่—ทั้งสองราย—เป็นกระแสอารมณ์ธรรมดาธรรมดาของผู้รักงานเป็นชีวิตจิตใจทุ่มเทกำลังกายและสติปัญญาให้งานของชาติชิ้นนี้ ที่จะมีเจตนาสาเหตุอื่นเจือปนอยู่นั้นหามิได้ !

3.6 **งานก่อน—รางวัลทีหลัง !** ท่านรอง ฯ เคยกล่าวกับพวกที่ประจำทำงานโครงการว่าผู้ใดปฏิบัติหน้าที่ครบปีอาจมีโอกาสไปดูงานและศึกษาเพิ่มเติมในต่างประเทศ ขณะนั้นดูไม่สู้สนใจนัก คงนึกว่าท่านให้ยาหอม แต่ต่อมาปรากฏว่าพวกนี้ได้ไปดูงานและศึกษาเพิ่มเติมในต่างประเทศจริง ๆ ! ข้าพเจ้าชื่นชอบใจในเรื่องนี้มาก (แม้ตนเองจะมิได้ดูการศึกษาต่างประเทศด้วยบารมีของโครงการนี้ก็ตาม) ทั้งนี้ก็เพราะท่านรอง ฯ มิได้พูดอย่างนี้เมื่อชักชวนไปทำงานร่วมกับท่าน, เรื่องนี้ชวนให้นึกถึงโครงการต่าง ๆ ที่ยืมทุนต่างประเทศในปัจจุบัน ซึ่งเมื่อเกิดเป็นโครงการขึ้นมาแล้ว ก็มักจะมีอะไร ๆ พร้อมอยู่แล้วหลายอย่าง และผู้ที่กระโจนเข้าร่วมจำนวนหนึ่ง (ไม่ใช่ทุกคน) มักจะมีอะไร "สระตะ" อยู่ในใจ ผิดกับคณะผู้บุกเบิกโครงการ ป.ศ.ฉ. เพราะไม่มีผู้ใดนึกหวังเลยว่า เมื่อไปร่วมงานฉะเชิงเทรากับท่านรอง ฯ แล้วจะได้ไปต่างประเทศ, พวกเขาไปร่วมโดยบริสุทธิ์ใจและผลตอบแทนสนองเอง แม้จะทำงานไม่ครบหนึ่งปีบริบูรณ์แต่ข้าพเจ้าก็ทราบด้วยความประทับใจว่า ทุกปี — ต้นเดือนมกราคม ท่านรอง ฯ (ซึ่งต่อมาก็เข้ารับตำแหน่งอธิบดีกรมสามัญศึกษา) มักจะไปขอร้องต่อผู้บังคับบัญชาชั้นสูงของข้าพเจ้าขอให้อนุญาต

ให้ข้าพเจ้าไปศึกษาดูงานต่างประเทศบ้าง แม้จะไม่ได้ผล (เพราะงานที่ข้าพเจ้าทำให้กองโรงเรียนราษฎร์ตอนนี้ ยังหาผู้ทำแทนจริง ๆ มิได้ เพราะจำต้องใช้วิชาเฉพาะ — เป็นวิชาที่น้อยคนชอบเรียน) แต่ก็ทำให้ข้าพเจ้ารับทราบด้วยความปลื้มใจเพราะในการมาขอร้องนี้ ท่านรอง ฯ ได้แสดงให้เห็นน้ำใจ และ **ความไม่ลืม** ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของท่านที่ท่าน "หอบหิ้ว" มา (คำ**หอบหิ้ว**นี้ ท่านรอง ฯ พูดเอง) — **สิ่งนี้**เป็นพรพิเศษซึ่งถ้าผู้นำคนใดขาดเสียก็จะเป็นผู้นำที่ดีได้ยาก

3.7 **ลักษณะพิเศษบางอย่างของผู้นำ**— นี่ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งถ้าเราเล่าสู่กันฟังพอหอมปากหอมคอก็คงไม่เป็นการ "อย่างว่า" นัก ! เนื่องด้วยเตียงนอนเรียงเคียงกันในมุมห้อง ข้าพเจ้าจึงสามารถมองทะลุไปเห็นว่าท่านรอง ฯ นอนแบบไหน ท่านนอนคว่ำหน้าตะแคงข้างหนึ่งหน้าแนบสนิทกับหมอนใบเล็ก สองมือวางใกล้ศีรษะเท้าเหยียดตรง กรนแต่ไม่ดังนัก — เบา ๆ, ลักษณะการนอนนี้จะเป็นแบบ "สีหไสยาศ" หรืออย่างไรก็ไม่ทราบแน่ ท่านรอง ฯ มักจะตื่นก่อนคนอื่นระหว่าง 5 - 5.30 น., ไม่เกินย่ำรุ่ง กิจวัตรยามเช้าเสร็จก็เข้านั่งโต๊ะเขียนหนังสือกลางห้อง เริ่มงาน แปล — แต่งเรียบเรียง (**สุดา — คาวี** ก็เป็นหนังสืออ่านสำหรับเด็กที่ร่างเสร็จในครั้งนั้น) บนโต๊ะมีขวดลูกกวาดสีต่าง ๆ ประจำ และก็มีดินสอเหลาแหลมแล้ว 7-8 แท่ง หนึ่งกระปุก, ท่านชอบทำงานอย่างเงียบ ๆ เขียนไปอมลูกกวาดไป เมื่อพวกเราพากันตื่นใกล้รุ่ง งานอดิเรกของท่านก็ยุติลง

ในตอนเย็น พวกเรามักเล่นแบดมินตันกับเทนนิสร่วมสนามกับท่าน นายโธมัสวิลสันร่วมด้วยบางครั้ง ประธานกรรมการชาวสกอตสัญชาตินิวซีแลนด์ผู้นี้มีแปลกอยู่อย่างหนึ่งคือ ในฐานะพ่อบ้าน ข้าพเจ้าจ่ายซื้อวิสกีตราขาว ใส่ตู้ไว้รับรองแขกพิเศษที่เผอิญผ่านมาเยี่ยมบ้านพัก, ตามปรกติ เวลารับประทานอาหารค่ำข้าพเจ้าเอาวิสกี้ไว้ที่เลเบิลนั้นมาตั้งโต๊ะไว้ นายโธมัสไม่ยอมดื่มเลยคล้ายนักมังสวิรัช แต่มากกว่าคืนหนึ่ง, ตอนสามสี่ทุ่มเขาจะย่องมา บอกกับข้าพเจ้าว่าปวดท้อง, จิบวิสกี้สักหนึ่งสองเป๊กแล้ว ก็กลับไปนอนยังห้องของเขาที่จัดไว้เป็นพิเศษ เขาเป็นคนมีอารมณ์ดีพอสมควร และก็คงเป็น ผู้ดีอังกฤษแบบหนึ่งที่พวกเราไม่สู้จะเข้าใจ แม้พวกเราจะทำงานร่วมกับเขาด้วยความสบายใจก็ตาม !

สาระสำคัญของโครงการ

เรื่องราวของความทรงจำ และจากข้อมูลต่าง ๆ นี้อาจขาดสาระสำคัญไปบ้างหากมิได้ ตั้ง และตอบปัญหาไว้ดังต่อไปนี้ :

ถาม 1 — โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา เริ่มขึ้นแต่เมื่อใด และมีระยะเวลานานเท่าใด ?

ตอบ — เริ่มอย่างจริงจังในปลายเดือนมกราคม พ.ศ. 2494 แต่ถ้าจะอ้างถึงที่มาของโครงการแล้ว ก็กล่าวได้ว่าหลังจากประเทศไทยมีสิทธิเข้าร่วมเป็นสมาชิกสหประชาชาติ (UNO) และองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ใน พ.ศ. 2484 แล้ว ทางรัฐบาลเราก็ได้ขอร้องยูเนสโกส่งผู้เชี่ยวชาญมาสำรวจภาวะการศึกษาของประเทศเราในปี 2491 ผลการขอร้องนี้ก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างยูเนสโกกับรัฐบาลของเรา ในการจัดตั้งองค์การหรือโครงการนี้ขึ้น

โครงการนี้มีระยะเวลา 10 ปี, แบ่งออกเป็นสองระยะระยะแรก 5 ปี ระยะหลังอีก 5 ปี, สำหรับระยะแรกจัดเป็นรูปกรรมการผสมระหว่างไทยกับต่างประเทศ สำหรับต่างประเทศนั้นนอกจากยูเนสโกแล้วก็ยังได้รับความร่วมมือจากคณะผู้แทนพิเศษทางเศรษฐกิจ และวิชาการแห่งสหรัฐอเมริกา (STEM). องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (F.A.O.). องค์การกรรมกรสากลแห่งสหประชาชาติ (I.L.O.), นอกจากนี้ บริษัทน้ำมันตราหอย (SHELL) ก็ได้ให้ความร่วมมือโดยส่งวัสดุเครื่องใช้บางอย่างมาให้ด้วย

สำหรับโครงการระยะหลังอีก 5 ปีนั้น เดิมที่ กระทรวงศึกษาธิการ คิดจะทำเองโดยไม่อาศัยความร่วมมือจากยูเนสโกและผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศ แต่มีอุปสรรคบางประการสืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงการเศรษฐกิจสังคมกับเหตุการณ์ ทั้งภายในและนอกประเทศ จึงได้แสวงหาความร่วมมือจากต่างประเทศต่อไปเช่นเดิม

ถาม 2— โครงการนี้มีหลักใหญ่ ๆ ในการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาอย่างไร ?

ตอบ — 2.1 จัดโรงเรียนให้สอดคล้องหรือสนองความต้องการของสังคมปัจจุบัน

2.2 จัดโรงเรียนโดยอาศัยหลักวิชาความรู้จากเรื่องธรรมชาติของมนุษย์

2.3 จัดแบบทดลอง และจะใช้ผลลัพภ์จากทดลองนี้ให้เป็นประโยชน์

ถาม 3— **คณะกรรมการที่ดำเนินการวางแผนงานปรับปรุงการศึกษาตาม โครงการ ป.ศ.ฉ. นั้นมีกี่คณะ ?**

ตอบ—มี 4 คณะ คือ :—

3.1 คณะกรรมการอำนวยการ (อยู่กระทรวง)

3.2 คณะกรรมการบริหารหรือดำเนินงาน (อยู่ประจำฉะเชิงเทรา)

3.3 คณะอนุกรรมการต่าง ๆ (สุดแต่จะแต่งตั้งขึ้นช่วยดำเนินงาน)

3.4 คณะเจ้าหน้าที่และครู (ผู้ปฏิบัติ ฯลฯ)

ถาม 4 – **สาขาของงานที่อยู่ในข่ายของการปรับปรุงส่งเสริมนั้นมีอะไรบ้าง ?**

ตอบ — มีสถาบันการศึกษาในระดับต่าง ๆ เช่น ชั้นเด็กเล็ก การศึกษาเบื้องต้นสำหรับเด็กเริ่มเรียน, โรงเรียนประถมศึกษา, มัธยมศึกษา, มัธยมวิสามัญศึกษา, โรงเรียนอาชีวศึกษา, นอกจากนี้ก็มีการฝึกหัดครู การศึกษาผู้ใหญ่ การนำที่สามารถในการศึกษา วัสดุอุปกรณ์การสอนและการศึกษา ทางโสตทัศนศึกษา รวมทั้งการ อนามัยโรงเรียน ซึ่งโครงการนี้ เอาใจใส่เป็นพิเศษ, อนึ่ง คณะกรรมการของโครงการยังได้กำหนดแนวปรับปรุงโรงเรียนทุกประเภทในจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยให้แต่ละโรงเรียนมีแผนการดำเนินงานของตน หลักสำคัญในการดำเนินงานมีดังนี้ :—

ในด้านโรงเรียน — พัฒนาหลักสูตรวิธีสอน ส่งเสริมการใช้อุปกรณ์การสอนที่ทำจากพัสดุหาได้ในท้องถิ่นและทำได้ง่าย ๆ ปรับปรุงตกแต่งห้องเรียน อาคารสถานที่ให้สะอาดเรียบร้อย, ส่งเสริมให้โรงเรียนสามารถดำเนินงานของท้องถิ่นด้วยตนเอง โดยจัดกลุ่มโรงเรียนขึ้นช่วยเหลือกันและกัน

ในด้านครู — ช่วยเหลือให้ครูเข้าใจวิธีสอนที่ถูกต้อง โดยให้ศึกษานิเทศก์เข้าช่วยชี้แจงแนะนำ—อบรม เปิดโอกาสให้ครูมีช่องทางปรับปรุงตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ให้ไปดูงานและศึกษาต่อในต่างประเทศ พาไปชมกิจการ ของโรงเรียน ต่าง ๆ ทั้งในจังหวัดของตนเอง และต่าง-จังหวัด ส่งเสริมให้ครูมีความคิดริเริ่มทางสร้างสรรค์ด้านการช่าง และการฝีมือ

ในด้านนักเรียน — นอกจากส่งเสริมพัฒนาการทางร่างกายจิตใจและสติปัญญาแล้ว ยังฝึกหัดให้เด็กกล้าพูดกล้าทำในสิ่งที่เหมาะที่ควร รวมทั้งพยายามฝึกให้เด็กรู้จักใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านอาชีพและสันทนาการ

ในด้านชุมนุมชน -- ส่งเสริมการอ่านโดยจัดห้องสมุดประชาชนไว้บริการ ส่งเสริม กีฬาพลานามัย พยายามเข้าให้ถึงชุมชนด้วยกลวิธีต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนเข้าใจเจตนารมณ์ของโครงการอันจะนำไปสู่ความร่วมมือในโอกาสต่อไป

ถาม 5— ทำไมกระทรวงศึกษาธิการ จึงกำหนดเอา จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นสถานที่ทดลองปรับปรุงส่งเสริมการศึกษา ? วัตถุประสงค์เริ่มแรกของโครงการนี้ เป็นอย่างไร ?

ตอบ — เพราะว่าจังหวัดฉะเชิงเทรา มีลักษณะพื้นที่ดินฟ้าอากาศ ทรัพยากรและ อื่น ๆ อีกหลายอย่าง เหมาะแก่การเป็นตัวแทนของจังหวัดอื่น ๆ ได้ จังหวัดฉะเชิงเทรามีโรงเรียนเกือบทุกประเภท, มีครูวุฒิมากพอ สมควร, มีประชากรอ่านออกเขียนได้จำนวนมาก, พลเมืองมีอาชีพและรายได้เหมาะสม, การติดต่อระหว่างจังหวัดกับกรุงเทพ ฯ ก็สะดวกง่ายแก่การเยี่ยมตรวจสำรวจผลงานของเจ้าหน้าที่กระทรวงศึกษาธิการ

ส่วนวัตถุประสงค์เริ่มแรก—และก็คงเป็นวัตถุประสงค์สำคัญของโครงการ ป.ศ.ฉ. นั้นคือ เมื่อการทดลองต่าง ๆ บังเกิดผลก็จะขยายขอบข่ายการปฏิงานและนำวิธีการต่าง ๆ ไปใช้ในจังหวัดอื่น ๆ ซึ่งจะทำให้การศึกษาในส่วนภูมิภาคเจริญทัดเทียมกับส่วนกลาง

ปัจฉิมพจน์

ผลของการดำเนินงานตาม โครงการปรับปรุง ส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นอย่างไรบ้างนั้น ขอนำข้อสรุปที่ปรากฏอยู่ในอนุสารเรื่อง "งานพัฒนาการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ" มาลงไว้ดังต่อไปนี้ เป็นข้อสรุปที่คงเขียนขึ้นหลังจากคณะกรรมการพิเศษที่กระทรวงศึกษาธิการ ได้แต่งตั้งขึ้นเพื่อประเมินผลงานของโครงการ ป.ศ.ฉ. โดยเฉพาะ ได้ไปประเมินผลงานมาแล้ว โครงการ ป.ศ.ฉ. สิ้นสุดลงเมื่อ พ.ศ. 2504 หลังจากได้ดำเนินงานมา 10 ปีบริบูรณ์

"ผลของการดำเนินงานตามโครงการ ทำให้มีการไหวตัวในวงการศึกษาของจังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดอื่น ๆ โดยทั่วไป มีการประสานงานในด้านการศึกษากับงานด้านอื่น ๆ ใกล้ชิด และเข้าใจกันดีขึ้นทั้งในวงราชการองค์การประชาชน, มีความเข้าใจดีในขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของชนชาติอื่นในการปฏิบัติงานร่วมกัน มีการตื่นตัวต่อปัญหาของสังคมที่จะปรับปรุงความเป็นอยู่ประจำวันให้ดีขึ้น, มีอาคารสถานที่สำหรับใช้เป็นสถานศึกษาให้ดีพอประมาณ, มีวัตถุประกอบการสอนเท่าที่จำเป็นพอสมควร, มีผู้ปกครองที่ประสานงานกับโรงเรียน และเข้าใจงานการศึกษามากขึ้น ปริมาณครูและผู้บริหารการศึกษาที่มีความรู้ ความสามารถ และสนใจการศึกษามากขึ้น มีเด็กที่ได้รับการฝึกอบรมเพื่อเป็นพลเมืองดีของชาติ ที่มีความรู้และเข้าใจหลักการดำเนินชีวิตประจำวันถูกต้องดีขึ้น"

ข้าพเจ้าคิดว่า นั่นเป็นการสดุดีอย่างยุติธรรม และให้เกียรติอย่างสูงแก่คณะกรรมการดำเนินงานของโครงการ ป.ศ.ฉ. กับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการนั้นทุกท่าน ! เมื่อโครงการ ป.ศ.ฉ. สิ้นสุดลง โครงการพัฒนาการศึกษาก็ติดตามมาเพื่อรับงานปรับปรุงการศึกษาไปทำต่อไป ข้าพเจ้ามีโอกาสร่วมงานของโครงการใหม่นั้นด้วย โดยเป็นผู้ประสานงานพิเศษร่วมทางไปด้วยกับผู้เชี่ยวชาญการศึกษาของ USOM หลายภาคหลายจังหวัด, โครงการ ค.พ.ศ. มีแผนการและแนวปฏิบัติแตกต่างจากโครงการ ป.ศ.ฉ. อยู่บ้าง วัตถุประสงค์ก็ผิดแผกไปเล็กน้อย กล่าวคือมุ่งจะปรับปรุงคุณภาพทางการศึกษาของส่วนภูมิภาคให้สูงขึ้น เพื่อจะสะกัดกั้นมิให้นักเรียนต่างจังหวัดไหลหลั่งเข้ากรุงเทพ ฯ มากเกินควร แต่จุดหมายปลายทางของสองโครงการนี้ก็อย่างเดียวกัน คือเพื่อความพัฒนาก้าวหน้าทางการศึกษาของชาติไทยในส่วนรวมนั่นเอง !

ทุกวันนี้แต่ละกรมแต่ละหน่วยงานในกระทรวงศึกษาธิการต่างก็มีโครงการเกิดขึ้นคล้ายดอกเห็ดฤดูฝน บางกรมถึงกับตั้ง **หน่วยโครงการสัมพันธ์ขึ้น**, สำนักงานปลัดกระทรวงก็มี **ส่วนวางแผน**, อย่างไรก็ดี โครงการของหน่วยราชการใดกรมใด จะประสบสัมฤทธิ์ผลสมดังความมุ่งหมายหรือไม่นั้นก็ขึ้นอยู่กับผู้นำและคณะกรรมการดำเนินงานของโครงการเหล่านั้นทั้งสิ้น แผนงานอาจดีเยี่ยม แต่ถ้าขาดผู้นำที่ดีก็เสมือนเรือเดินทะเลที่ไร้นายเรือผู้สามารถ เรื่องนี้ข้าพเจ้าคงมิได้กล่าวเกินความจริง เพราะท่านผู้อ่านที่รักและนับถือก็คงพบข้อพิสูจน์แล้ว จากเรื่อง "โครงการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษาที่ลืมไม่ลง" นี้

พิมพ์ที่โรงเรียนสตรีเนติศึกษา (แผนกการพิมพ์) 674 ถนนพระราม 5 ราชวัตร ดุสิต พระนคร โทร. 47572
สุรเจตน์ เนติลักษณวิจารณ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2514

จะเว้นกล่าวถึงเสียมิได้

เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ 11 เป็นเรื่องสุดท้ายของอนุสรณ์เล่มนี้ เดิมไม่ตั้งใจจะกล่าว แต่จะเว้นกล่าวเสียมิได้

การพิมพ์เรื่องนี้ข้าพเจ้าส่งต้นฉบับที่อรุงตุงนังไม่เรียบร้อย มอบให้คุณสุภูต เนติลักษณวิจารณ์ ขอให้ช่วยพิมพ์ให้ เวลาก็เหลือน้อยเต็มที บล๊อกต่าง ๆ ก็ขอให้ช่วยจัดทำ เท่าที่เห็นควร การจัดรูปเรื่องการพิสูจน์อักษร ตรวจปรู๊ฟ ข้าพเจ้ามอบให้คุณสุภูต มิตรเก่าแก่อยู่ **ในยุคทองของ-โรงเรียนราษฎร์** เมื่ออาจารย์เกรียง เอี่ยมสกุล เป็นหัวหน้ากองและข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าแผนกนิเทศและอบรมกองโรงเรียนราษฎร์ครั้งกระโน้น

ที่ข้าพเจ้าทิ้งงานให้คุณสุภูต ฯ เช่นนี้ก็เพราะ

1. ข้าพเจ้าไว้วางใจในความสามารถ
2. ข้าพเจ้าเองไม่เห็นใครที่จะช่วยได้ ไปหาผู้คุ้นเคยบางคนที่นึกว่าจะพึ่งได้ก็โดนบอกปัดทั้งทางตรงและทางอ้อมเกือบทุกราย ก็น่าเห็นใจพวกเขาเวลามันกระชั้นชิดเกินไป
3. ข้าพเจ้าไม่มีเวลาอยู่กรุงเทพ ฯ ต้องไปทำงาน ท่าม กลาง กลิ่น โคลน สาบ ควาย อยู่ ทางชัยนาท จะเอางานนี้ไปมอบให้คนอื่นช่วยทำแทนก็ยังไงๆ อยู่ ที่คนอื่น พิมพ์หนังสือไปช่วย—ชำร่วยได้ พอถึงงานศพพ่อตนเอง กลับจะโล๊ะให้คนอื่นทำย่อมไม่ได้! แล้วในที่สุดก็เป็นรูปเป็นร่างมาดังที่ท่านเห็น ถ้าอนุสรณ์นี้ดีงามขอมอบให้เป็นเรื่องของคุณสุภูตฯ ถ้าบกพร่อง ข้าพเจ้ายอมรับผิดเอง เพราะไม่มีเวลาตรวจปรู๊ฟแม้แต่ชั่วโมงเดียว

    ขอกล่าวถึงเรื่องที่นำลงเล็กน้อย ทุกเรื่องเป็นของเก่าที่ตีพิมพ์มาแล้วแทบทั้งหมด แต่ก็คงไม่เก่ากะลาไปทั้งหมด คงมีลายครามบ้าง ท่านผู้ได้อนุสรณ์นี้ไปกรุณาเลือกใช้ก็แล้วกัน ถ้ามีพอใช้ได้

4. บางเรื่อง ไปรวมหัวข้อเรื่องปะปนกับเรื่องอื่น ถ้าไม่สังเกตให้ดีจะแปลกใจหวังว่าท่านผู้อ่านคงกรุณาแยกเอาเอง โดยเฉพาะเรื่องที่ 10 เป็นเรื่องเดียวกันตั้งแต่หน้า 70—84 แต่ดูคล้ายแยกเป็นหลายเล่ม เรื่องที่ 4 ชุมนุมสารวัตรนักเรียนก็เช่นกัน เป็นเรื่องเฉพาะมิได้รวมอยู่กับเรื่องที่ 3 ท่านผู้อ่านช่วยกรุณาแยกเองด้วย

5. อดเว้นจะขอบคุณ คุณสุภูต เนติลักษณวิจารณ์กับเจ้าหน้าที่โรงพิมพ์เสียมิได้ตัวพิมพ์สวยสะอาดดี ทำงานได้รวดเร็ว ขอให้โรงพิมพ์นี้จงเจริญวัฒนาสถาพรเพราะเป็นโรงพิมพ์ของคนไทยเราเอง ควรที่พวกเราคนไทย จักได้อุดหนุนส่งเสริมให้เจริญเป็นปึกแผ่นยิ่ง ๆ ขึ้น ราคาค่าพิมพ์ก็ไม่แพงกว่าที่อื่น ทั้งนี้มิใช่ยกยอกันซึ่ง ๆ หน้า แต่เป็นเรื่องจริงที่คนไทยควรจะทราบ ข้าพเจ้าไม่ต้องการหาส่วนลดใด ๆ จากการพูดแบบนี้ หรือจากการส่งเสริมอุดหนุนคราวนี้ เรื่องที่นำลงในหนังสือแจกในงานศพมักจะกล่าวออกมาด้วยความจริงใจ เรื่อง“**จะเว้นกล่าวถึงเสียมิได้**” นี้ก็เช่นกัน !

สาราณียกร

19 มิถุนายน 2514